

sp

sociální práce sociálna práca

nabízíme spojení teorie s praxí
ponúkame spojenie teórie s praxou

© Josef Vrážel, Charita Nový Hrozenkov

Stárnutí

2

2018

ročník 18

vydává Asociace vzdělavatelů v sociální práci
a Evropský výzkumný institut sociální práce OU

Sociální práce / Sociálna práca

Czech and Slovak Social Work

Recenzovaný odborný časopis

Šéfredaktor / Editor-in-chief:

Libor Musil, Masaryk University, Czech Republic

Zástupci šéfredaktora / Deputy to the Editor-in-chief:

Brian Littlechild, University of Hertfordshire, United Kingdom

Eva Mydlikova, Trnava University in Trnava, Slovakia

Redakční rada / Editorial Board

Balogova Beata, University of Presov, Slovakia

Erath Peter, Catholic University of Eichstätt, Germany

Ewijk Hans Van, University for Humanistic Studies, Nederland

Gojova Alice, University of Ostrava, Czech Republic

Gulczynska Anita, University of Lodz, Poland

Hämäläinen Juha, University of Eastern Finland, Kuopio, Finland

Chytil Oldrich, University of Ostrava, Czech Republic

Jovelin Emmanuel, Catholic University of Lille, France

Kallay Andrej, Trnava University in Trnava, Slovakia

Keller Jan, University of Ostrava, Czech Republic

Klusacek Jan, Evangelical Theological Seminary College, Czech Republic

Kristan Alois, Jabok College, Czech Republic

Matulayova Tatiana, Palacky University, Czech Republic

Mills Karen, University of Hertfordshire, United Kingdom

Metteri Anna, University of Tampere, Finland

Novosad Libor, Palacky University, Czech Republic

Payne Malcolm, Manchester Metropolitan University, United Kingdom

Puhl Ria, Catholic University of Applied Sciences KFH NRW, Cologne, Germany

Rusnakova Marketa, Catholic University in Ruzomberok, Slovakia

Schavel Milan, St Elizabeth University in Bratislava, Slovakia

Sykorova Dana, Palacky Univerzity Olomouc, Czech Republic

Balaz Roman, Masaryk University, Czech Republic

Vychází 6x ročně / The Journal is published 6 times per year (4 times in Czech and Slovak, 2 times in English)

ISSN 1213-6204 (Print), ISSN 1805-885X (Online)

Registrační číslo MK ČR / Registration Number of the Ministry of Culture: MK ČR E 13795

Číslo vyšlo 31. března 2018 / This issue was published on 31st March 2018

Editor čísla / Issue Editor:

Beata Balogova, University of Presov, Slovakia

Vydává / Published by:

Asociace vzdělavatelů v sociální práci, Joštova 10, 602 00 Brno, IČO: 49465619,

a Evropský výzkumný institut sociální práce OU, Fr. Šrámka 3, Ostrava

Korektura / Proofreading: Vilem Kmunicek

Foto na titulní straně: Josef Vrážel, Charita Nový Hrozenkov

Grafická úprava / Layout: Radovan Goj (www.goj.cz)

Tisk / Print: Printo, spol. s r. o. (www.printo.cz)

Webové stránky časopisu / Journal Website: www.socialniprace.cz

Editorial

Editorial	3
-----------------	---

Stati

Pavel Kaczor, Michal Kaczor: Stárnutí obyvatelstva versus ekonomická aktivita seniorů	7
Barbora Kováčová: Aktivizácia kognitívnych funkcií u seniorov počas individuálnej a skupinovej ergoterapeutickej intervencie v inštitucionálnom prostredí	22
Leoš Zatloukal, Lenka Tkadlíková: „Pomoc“ a „kontrola“ v poradenské praxi sociálních pracovníků z pohledu přístupu zaměřeného na řešení	39
Veronika Benešová, Edita Šmidmajerová: Supervize jako nástroj v prevenci syndromu vyhoření	63
Blanka Kissová, Romana Lukášová, Daniel Topinka: Institucionální pomoc v oblasti domácího násilí z perspektivy obětí domácího násilí v partnerském vztahu	72
Jana Růžicková, Monika Punová: Doprovázení členů skautu v obtížných životních situacích	85

Recenze

Marcela Hauke a kolektiv: Když do života vstoupí demence. Praktický průvodce péčí o osoby s demencí nejen v domácím prostředí. (Kateřina Kubalčíková)	102
Martin Hamadej a Beáta Balogová: Efektivita socioterapie u mentálně postihnutého dítěte. (Livia Pířová)	104

Online prakticko-publicistická část časopisu	108
--	-----

Naše poslání a cíle	109
---------------------------	-----

Zaměření příštího čísla	110
-------------------------------	-----

Editorial

Editorial	3
-----------------	---

Articles

Pavel Kaczor, Michal Kaczor: Ageing of Population vs. Economic Activity of Seniors	7
Barbora Kovacova: Activation of Cognitive Functions in Seniors during Individual and Group Occupational Therapy Intervention in Institutional Environments	22
Leos Zatloukal, Lenka Tkadlcikova: “Assistance” and “Control” in Social Work Counselling Practice from the Perspective of a Solution-Focused Approach	39
Veronika Benesova, Edita Smidmajerova: Supervision as a Tool in Preventing Burnout Syndrome	63
Blanka Kissova, Romana Lukasova, Daniel Topinka: Institutional Aid for Domestic Violence from the Perspective of Victims in a Partner Relationship	72
Jana Ruzickova, Monika Punova: Counselling in the Difficult Life Situations of Scout Troop Members	85

Book Reviews

Book Reviews	102
--------------------	-----

Online Practical-Journalistic Part of the Journal	108
---	-----

Our Mission	109
-------------------	-----

Next Issue Focus	110
------------------------	-----

Editorial

Z textov, ktoré tu predkladáme čitateľovi, by mohlo byť zrejmejšie, ako sociálna práca prostredníctvom svojich teoretikov a teoretičiek nazerá na starnutie. Cez vybraný teoretický svet, reflexiu sveta v myslení sa dostáva k empirickému svetu. Tento intelektuálny diskurz si chce zastať svoje miesto vo vedeckej konverzácii, avšak neponúkať žiadnu absolútnu pravdu či smer. Jeho úlohou je otvorená a transformatívna, pluralitná a dialogická komunikácia pripravená edukovať a zároveň učiť sa aj od iných vied. Predmetné texty chcú byť sprievodcom teoreticko-empirickou panorámou, nie teoreticko-empirickým labyrintom témy starnutia. Hlbšie vnímanie starnutia ako náročnej životnej situácie súvisí s dvoma úrovňami jeho prežívania. V širšom rozsahu sa jeho priebeh odvíja od celospoločenských podmienok a v užšom rozsahu od individuálneho kontextu a je súčasťou našej každodennosti. Predlžovanie veku dožitia predstavuje neoddiskutovateľne jednu z najúspešnejších „*success stories*“ 20. a 21. storočia. Zároveň sa však stáva postrachom vyspelých spoločností v súvislosti s udržateľnosťou a zabezpečením adekvátnych štandardov kvality života v neskoršom veku. Procesy starnutia sa tak dostávajú, čím ďalej tým viac, aj do pozornosti viacerých vedných oblastí, sociálnu prácu nevynímajúc.

Ak vychádzame z predpokladu, že starnutie je v určitom rozsahu nezvratné, potom je povinnosťou spoločnosti pripraviť sa na fungovanie v zmenených podmienkach. Aj napriek tomu, že v súčasnosti existujú mnohé legislatívne opatrenia tak na národnej, ako aj medzinárodnej

úrovni primárne v rámci *Európskej únie* a jej 27 členských krajín, predsa len existujú viaceré skeptické hlasy, domnievajúce sa, že starnutie so sebou prináša závažné ekonomické, sociálne a politické dôsledky. Náklady na starostlivosť a opateru starších ľudí sa zvyšujú, tým sa vytvára tlak na verejné financie, súvisiace s neudržateľnosťou súčasného dôchodkového a sociálneho zabezpečenia, spomalením ekonomického rastu alebo dokonca s jeho zastavením. Aj keď zmeny vo vekovom zložení obyvateľstva a ich spoločenské dôsledky sa nezdaajú byť v súčasnosti v Čechách a na Slovensku kritické, je nutné si uvedomiť, že v najbližších desaťročiach budú nezvratné spolu so zrýchľujúcou tendenciou. Navyše dôsledky starnutia nie je možné eliminovať ani zmierniť izolovanými opatreniami v krátkom časovom období. Vyžadujú si komplexné riešenia uskutočnené s časovým predstihom. Reformy v oblasti sociálneho poistenia, zdravotníctva a vzdelávania sú preto nevyhnutné. Rovnako aj opatrenia na trhu práce, v oblasti bývania, služieb a infraštruktúry. Takýmto významným počínom bolo vyhlásenie roka 2012 *Európskou komisiou* za Európsky rok aktívneho starnutia a solidarity medzi generáciami. Jeho cieľom bolo zvýšiť povedomie o hodnotách, ktoré spoločnosti prinášajú starší ľudia, podnietiť zodpovedných za tvorbu politik a ďalšie zainteresované subjekty na všetkých úrovniach, aby sa prijali opatrenia na podporu aktívneho starnutia a podporu solidarity medzi generáciami.

Každá vyspelá civilizácia v rámci socializácie odovzdáva svojim členom a pokračovateľom

základné hodnoty, myšlienky a primárne praktické návody správania. To sa najčastejšie realizuje prostredníctvom formálnych a neformálnych inštitúcií, ako sú rodina, škola, ale aj tých, ktorých vznik si vyžiadalo riešenie sociálnych situácií či sociálnych udalostí. Procesy starnutia a staroby so sebou prinášajú bežné, ale aj náročné životné situácie. Základným problémom, ktorý vzniká už pri samotnom vymedzení, je, kto patrí do kategorizácie *senior*. Mnohí k tejto kategórii pristupujú ako ku homogénnej skupine, napriek tomu, že jej heterogenita je zjavná. Ide o ľudí, ktorí sa odlišujú z hľadiska veku, najčastejšie od šesťdesiateho roku života až po smrť. Ďalším odlišujúcim faktorom je rod/pohlavie, ktorého nerešpektovanie prináša mnohé problémy v interakciách. Seniori sú diferencovaní aj v závislosti od získanej kvalifikácie, ktorá je úzko prepojená na spoločenskú

stratifikáciu, mobilitu a reguláciu. Život v rodine, výber (či neexistencia) partnera, rozhodnutie o pokračovaní rodu, to sú ďalšie determinanty ovplyvňujúce životný štýl seniora. A v neposlednom rade je to samotná osobnosť seniora v jeho štvordimenzionalite bio-psycho-socio-duchovnej jednotky, ktorá udáva smer fyzickému a duševnému bytiu jedinca, žijúcemu v určitom ekosystémovom prostredí. Sociálnym problémom vymedzujeme isté prekážky v plynulom fungovaní spoločnosti, ktoré vyvolávajú potrebu riešenia. Vznikajú vo chvíli, keď sa spoločenská realita vzdialuje tomu, ako by mala vyzerat'. Priznanie sociálneho problému predpokladá určenie určitých normatívnych štandardov tým, že uznáme ich nenaplnenie. Pre sociálneho pracovníka a pracovníčku je v tejto situácii určujúce uvedomiť si ich klasifikáciu v kontexte kritérií. Zároveň určiť mieru spoločenskej či individuálnej determinácie, respektíve určiť, či ide o zákonitý, alebo náhodný proces. Editorka ponúka pohľad na kompetenčné možnosti samotného sociálneho pracovníka, pracovníčky, ktorých sa turbulentnosť vývoja spoločenských podmienok výsostne dotýka. Kým v minulosti sociálny pracovník patril k strednej vrstve a jeho klient sa radil do nižšej vrstvy, dnes je situácia diametrálne odlišná. Sociálny pracovník svojou spoločenskou profesijnou pozíciou sa pohybuje na hrane strednej a nižšej vrstvy, klient variuje na celom spektre spoločenského rebríčka. To si vyžaduje od sociálneho pracovníka vysokú mieru tolerancie v hodnotovom spektre, rešpektovania životného štýlu, až po poznanie a saturáciu rozmanitých potrieb klienta. Rozmanitosť potrieb a ich naplnenie vyvoláva dilematické otázky, či to, čo poskytujeme pre seniorov, je pomáhajúce, podporné, alebo slúži iba k prežitiu.

Riešiac otázky starnutia môžeme situácie seniorov rozdeliť do dvoch prístupových skupín. Prvú skupinu tvoria situácie, ktoré vznikajú viacmenej zákonite a je možné sa na ne pripraviť.

— Inzerce —

REMEDIUM
PRAHA

VZDĚLÁVACÍ PROGRAMY

KOMPLEXNÍ KRIZOVÁ INTERVENCE

v rozsahu 248 hodin

Výcvik je zaměřen na vykonávání prací spojených se všemi formami krizové pomoci – telefonickou krizovou intervencí, krizovou intervencí tváří v tvář v ambulantní i terénní formě, v lůžkovém zařízení a v domácím prostředí klienta.

**Výcvik zahajujeme
9. – 11. května 2018.**

Podrobnější informace na
www.remedium.cz
tel: 272 743 360
vzdelavani@remedium.cz

Či už prostredníctvom opatrení sociálnej politiky, alebo kvalitne realizovaných intervencií sociálnej práce. Tu patrí celá plejáda opatrení európskej sociálnej politiky vo vzťahu k seniorom, kde môžeme zaradiť problematiku európskych rokov, ktoré slúžia na zdieľanie sociálnych priorít v európskom priestore a sú konkrétnou formou procesu europeizácie. Problematika europeizácie sa môže premietiť do sociálnej práce, osobitne do práce so seniormi, rozličným spôsobom. Môže ísť o uznanie globálneho rozmeru sociálnych problémov, ktorým v súčasnosti čelia európske krajiny, a to bez ohľadu na skutočnosť, aký typ sociálneho štátu, vrátane postavenia sociálnych pracovníkov, v ňom uplatňujú. Tieto problémy a typy sociálnych rizík sa reflektujú ako priority v obsahu sociálnej politiky realizovanej na mnohých úrovniach - medzinárodnej, národnej, regionálnej a lokálnej, rozličnými aktérmi a rozličnými spôsobmi. Sociálno-politické priority sa následne premietajú do legislatívnych noriem, čím zabezpečujú prepojenosť obsahu a foriem intervencií v pomáhajúcich profesiách s konkrétnymi potrebami spoločnosti, jej skupín a jednotlivcov. Druhú skupinu predstavujú nezvládnuté problémy seniora

v rovine individuálnej, ktorých existenciu nevieme predikovať, a tak zvládnutie patrí do oblasti individuálnej profesijnej intervencie sociálneho pracovníka a samotného seniora. Tá si vyžaduje aplikáciu širokej plejády teórií, prístupov, metód a procedúr v kontexte paradigiem sociálnej práce s idiografickým rešpektom voči seniorovi. A nakoniec výsledným efektom týchto pohľadov je ponuka príkladov dobrej praxe v interdisciplinárnom kontexte.

K predmetnej polemike prispeli Pavel Kaczor a Michal Kaczor príspevkom *Starnutie obyvateľstva verus ekonomická aktivita seniorov*. Konkrétnejšiu podobu ponúka Barbora Kováčová zameriavajúc sa na *Podporu kognitívnych funkcií v skupine seniorov počas individuálnej a skupinovej ergoterapeutickej intervencie*. Mnohokrát diskutovanou témou sa zaoberajú Leoš Zatloukal a Lenka Tkadlíčková riešiac otázky *Pomoci a kontroly*. Na ne nadväzuje ponuka *Supervízie ako nástroja v prevencii syndrómu vyhorenia* od Veroniky Benešovej a Edity Šmidmajerovej. *Inštitucionálnu pomoc v oblasti domáceho násillia v perspektíve obetí domáceho násillia* deklarujú Blanka Kissová, Romana Lukášová a Daniel

Inzerce

Institut Smyslové aktivizace
Vás zve na konferenci

**SMYSLOVÁ®
AKTIVIZACE**

*Smyslová aktivizace
tělem i duší*

konanou dne **31. května 2018**
v hotelu **Clarion Congress Hotel České Budějovice**
Pražská třída 2306/14, České Budějovice

www.smyslovaaktivizace.cz

Topinka. Závěrečnou tématou je *Sprevádzanie členov skautu v náročných životných situáciách* Jany Růžickovej a Moniky Punovej. Recenzie kníh „Když do života vstoupí demence“ a „Efektivita socioterapie u mentálně postiženého dítěte“ dotvárají celý charakter poníkaného čísla.

textov ostáva otvorených či neuspokojivo riešených. Editorka, autori a autorky vyjadrujú preto nádej, že ich príspevky nielen osvetlia niektoré aspekty tejto problematiky, ale podnietia k ďalšiemu záujmu o ňu a najmä k pokračujúcemu plodnému interdisciplinárnemu skúmaniu.

Množstvo otázok a problémov v tomto čísle časopisu v rámci akademických a publicistických

Beáta Balogová,
editorka čísla

Ediční plán

3/2018: Kritické perspektivy v sociální práci

Editorkami čísla jsou Alice Gojová a Eliška Černá.

Prakticko-publicistické texty můžete posílat do 11. května 2018. Vychází v červnu 2018.

4/2018: ERIS Journal – Summer 2018

Editorkou čísla je Janet Anand. Vychází v srpnu 2018.

5/2018: 100 let československé sociální práce

Editorem čísla je Oldřich Chytil.

Prakticko-publicistické texty můžete posílat do 7. srpna 2018. Vychází v září 2018.

6/2018: Posuzování v sociální práci

Editorkou čísla je Eva Mydlíková.

Akademické texty můžete posílat do 5. června 2018.

Prakticko-publicistické texty můžete posílat do 9. listopadu 2018. Vychází v prosinci 2018.

1/2019: ERIS Journal – Winter 2019

Akademické texty můžete posílat do 10. září 2018. Vychází v únoru 2019.

2/2019: Vzdělávání v sociální práci

Editorem čísla je Milan Schavel.

Akademické texty můžete posílat do 1. září 2018.

Prakticko-publicistické texty můžete posílat do 8. února 2019. Vychází v březnu 2019.

3/2019: Vliv proměn společnosti na sociální práci

Editorem čísla je Oldřich Chytil.

Akademické texty můžete posílat do 30. listopadu 2018.

Prakticko-publicistické texty můžete posílat do 11. května 2019. Vychází v červnu 2018.

Do publikačního řízení, sestávajícího z a) posouzení oborové přiměřenosti článku a b) dvojího anonymního recenzního řízení, průběžně přijímáme akademické články i MIMO výše uvedená témata. Anglická vydání nejsou tematická.

Stárnutí obyvatelstva versus ekonomická aktivita seniorů¹

Ageing of Population vs. Economic Activity of Seniors

Pavel Kaczor, Michal Kaczor

Ing. Pavel Kaczor, Ph.D.,² se dlouhodobě zabývá především problematikou trhu práce a rovněž tématy sociálními. Věnuje se jim také profesně – dříve jako vedoucí odboru státní sociální podpory na MěÚ v Táboře a od roku 2007 jako ředitel tábořského pracoviště Úřadu práce ČR. Publikuje (jeho poslední monografie „Sociální politika a sociální systém ČR“ získala cenu nakladatelství Oeconomica) a externě vyučuje na VŠE v Praze a na SLU.

Mgr. Michal Kaczor³ po vystudování oboru Sociální a charitativní práce na Teologické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích absolvoval navazující magisterské studium Etika v sociální práci. Toho času působí jako interní doktorand oboru Charitativní práce tamtéž. Badatelsky se zaměřuje na problematiku všímavosti (Mindfulness) a jejího potenciálu v duševní hygieně sociálních pracovníků.

Abstrakt

CÍLE: Předkládaný text hledá odpovědi na otázku, jakým způsobem se očekávané nepříznivé demografické trendy v ČR odrazí v sociálním systému, potažmo i v sociální práci. **TEORETICKÁ VÝCHODISKA:** Text vychází především z demografických prognóz ČSÚ a OSN při respektování aktuálně nastavených parametrů sociálního systému ČR. **METODY:** S ohledem na specifika tématu je použita především analýza sekundárních dat, dílčí pasáže využívají komparaci ČR s dalšími zeměmi EU stejně jako s významnými světovými ekonomikami. **VÝSLEDKY:** Očekávané demografické změny v ČR budou mít v příštích desetiletích významný dopad na ekonomiku ČR, trh práce i systém veřejných financí. Tento trend nebude možné zcela eliminovat, pouze zmírnit, a to v zásadě třemi způsoby: pronatalitními opatřeními, vyšším využitím práce seniorů a vyšší mírou využití práce cizinců. **IMPLIKACE PRO SOCIÁLNÍ PRÁCI:** Očekávaný demografický vývoj, stejně jako očekávaný nedostatek prostředků v systému veřejných financí, bude mít dopady rovněž na sociální práci. Jednak ve smyslu kvantitativním (rostoucí poptávka po řadě sociálních služeb v důsledku stárnutí populace), ale rovněž ve smyslu kvalitativním (změna požadavků na formu a standard sociální práce, které budou vyvolány především zcela jinou mentalitou dnešní mladé generace, která začne v budoucnu relevantní sociální služby využívat).

Klíčová slova

demografický vývoj, porodnost, stárnutí obyvatelstva, důchodový věk, sociální rizika

¹ Článek je podpořen grantem specifického výzkumu GAJU č. 157/2016/H.

² Kontakt: Ing. Pavel Kaczor, Ph.D., Úřad práce ČR, kontaktní pracoviště Tábor, Husovo nám. 2938, 390 02 Tábor; pavel.kaczor@uradprace.cz

³ Kontakt: Mgr. Michal Kaczor, Teologická fakulta Jihočeské univerzity, Katedra etiky, psychologie a charitativní práce, Kněžská 8, 370 01 České Budějovice; info@michalkaczor.cz

Abstract

OBJECTIVES: The presented text seeks answers to the question of how the expected unfavourable demographic trends in the Czech Republic will be reflected in the social system, and also in social work. **THEORETICAL BASE:** This text is based primarily on the demographic forecasts of the CZSO and the UN, while respecting the currently set parameters of the Czech social system. **METHODS:** With regard to the specifics of the topic, an analysis of secondary data is used; the specific passages use a comparison of the Czech Republic with other EU countries, as well as with important world economies. **OUTCOMES:** Expected demographic changes in the Czech Republic will have a significant impact on the Czech economy, the labour market and the public finance system over the next decades. This trend cannot be eliminated altogether, although it can be alleviated in three basic ways: by means of pre-natal measures, greater use of work by seniors and foreigners. **SOCIAL WORK IMPLICATIONS:** The expected demographic developments, as well as the expected shortage of funds in the public finance system, will also have implications for social work. Firstly, it would be in terms of its quantity (increasing demand for a range of social services due to the aging population), but also in the sense of its quality (changing the requirements for the form and standard of social work, which will be evoked by the completely different mentality of today's young generation, who will start to use relevant social services in the future).

Keywords

demographic changes, birth rate, ageing of the population, retirement age, social risks

ÚVOD

Není pochyb o tom, že obyvatelstvo ČR povážlivým tempem stárne – a se stejným fenoménem se potýká i naprostá většina vyspělých ekonomik. Nelze upírat statistickým či vládním autoritám takto postižených zemí, že by na tento závažný jev či na jeho možné dopady dostatečně neupozorňovaly. Jen namátkou lze připomenout často citovanou Zelenou knihu Evropské komise, která již v roce 2004 důrazně apelovala na včasné řešení možných dopadů očekávaného úbytku obyvatelstva. Jeho dynamiku přitom pouze v rámci členských zemí EU, resp. tehdejší EU-25, také poměrně přesně kvantifikovala. Konkrétně se v Zelené knize hovoří o tom, že: *„I při zachování současných imigračních toků bude mít pokles populace v produktivním věku, a to jen v letech 2010–2030, za následek úbytek 20 milionů zaměstnaných osob. Takový vývoj bude mít obrovský dopad na celkovou ekonomickou situaci, ekonomický růst, stejně jako fungování vnitřního trhu a konkurenceschopnosti podniků EU“* (Commission of the European Communities, 2005:3). Podobné obavy ani v nejmenším nelze označovat za přehnané, neboť očekávané, řádově desítky milionů neobsazených pracovních míst se musejí nutně v ekonomických ukazatelích EU, potažmo jejich členských zemí, projevit. Pokud bychom se chtěli zaměřit přímo na ČR, pak ani zde nejsou prognózy nikterak příznivé. Podle ČSÚ by měl do roku 2100 počet obyvatel v produktivním věku (tj. 15–64 let) v ČR poklesnout ze současných 6,923 mil. osob na 4,248 mil. osob (ČSÚ, 2013). To představuje v této, pro fungování každé ekonomiky velmi klíčové věkové kategorii úbytek o bezmála 40% aktuálního počtu osob! Na tuto alarmující predikci je úzce navázána i hlavní ambice tohoto příspěvku: **Hlavním cílem předkládaného textu je rekapitulovat základní trendy demografického vývoje v ČR do roku 2100 a na jejich základě identifikovat hlavní oblasti rizik, která z tohoto vývoje mohou pro ČR vyplývat. V závěru textu se autoři zaměří také na oblast možné eliminace negativních dopadů plynoucích z očekávaného demografického vývoje, stejně jako z fenoménu obecného stárnutí populace.**

1. DEMOGRAFICKÉ TRENDY V ČR

Chceme-li se zabývat dopady očekávaného demografického vývoje na ekonomiku ČR, potažmo na její trh práce, je třeba jako velmi podstatné východisko vzít v úvahu především dlouhodobější dynamiku vývoje věkové struktury obyvatelstva, včetně jejích relevantních predikcí. Tato fakta jsou patrná, mj., z následující tabulky. Jako demonstrované mezníky jsme v ní zvolili rok 1950 (situace po 2. světové válce), 1989 (tzv. „sametová revoluce“), 2017 (současný stav), 2100 (predikovaný stav dle ČSÚ). Pokud jde o věkové kategorie, tak považujeme za účelné prezentovat tzv. předproduktivní věk (tj. 0–14 let), produktivní věk (15–64 let) rozdělený na interval do 50 a nad 50 let, a následně věk poproduktivní (65+).

Tabulka 1: Vývoj věkové struktury populace v ČR od roku 1950

Věková kategorie	1950		1989		2017		2100*		Změna 2100*/2017	
	mil.	%	mil.	%	mil.	%	mil.	%	mil.	%
0–14 let	2,20	24,5	2,08	21,2	1,62	15,4	0,94	12,2	–0,68	–42 %
15–49 let	4,58	51,0	4,92	50,1	4,89	46,4	2,82	36,7	–2,07	–42 %
50–64 let	1,46	16,0	1,62	16,6	2,03	19,3	1,44	18,8	–0,59	–29 %
65 a více	0,76	8,5	1,19	12,1	2,0	18,9	2,51	32,3	+0,51	+26 %
Celkem	9,0	100	9,8	100	10,5	100	7,7	100	–2,8	X

* střední varianta projekce obyvatelstva ČR dle ČSÚ

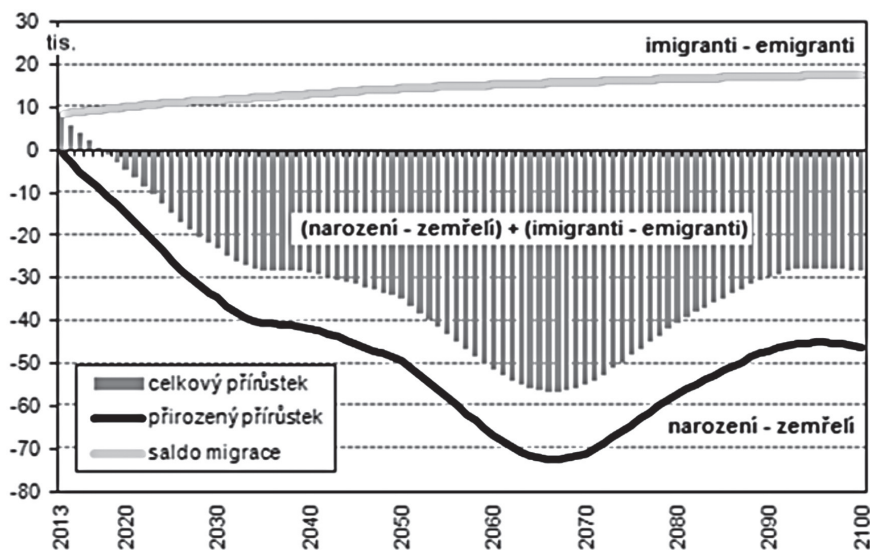
Zdroj: Projekce obyvatelstva České republiky do roku 2100 (ČSÚ), vlastní zpracování

Z tabulky 1 je zřejmé, že v následujících desetiletích nás čekají velmi významné změny věkové struktury obyvatelstva ČR, bohužel zejména v neprospěch kategorie produktivního věku, jejíž zastoupení v populaci je z hlediska ekonomiky i trhu práce naprosto zásadní. Budeme-li konkrétní, tak aktuálně (rok 2017) je v ČR v produktivním věku cca 6,92 milionu osob, avšak v roce 2100 by to mělo být pouze 4,26 milionu osob, tedy o bezmála 40 % méně! Takový úbytek se nutně musí projevit, mj., v potenciálu ekonomiky, tedy v jejím HDP. To je poměrně zásadní fakt i v kontextu s významným nárůstem kategorie poproduktivního věku, tedy 65+. Počet obyvatel v této skupině by měl v ČR do roku 2100 narůst o více než půl milionu osob, tedy cca o 26 %. Jednoznačně se tedy budou rozevírat pomyslné nůžky mezi poptávkou na spotřebním trhu na straně jedné a produkčními možnostmi ekonomiky na straně druhé. Kaczor (2013:34) k tomuto očekávanému jevu uvádí: „Podstatné je, že tato silně zastoupená věková kategorie bude výrazně promlouvat i do spotřebního trhu. Lze tedy očekávat i podstatně vyšší objem výrobků a služeb spotřebovávaných seniory – tj. daleko vyšší stimulaci agregátní poptávky touto věkovou kategorií, než jak je tomu nyní. Jde totiž o relativně konzumně náročnou kategorii dnešních singles, která se pravděpodobně dokáže velmi dobře zabezpečit i na stáří.“

Pokud bychom chtěli alespoň drobné náznaky obratu k lepšímu hledat v kategorii předproduktivního věku, která se do ekonomické aktivity teprve chystá (tj. kategorie 0–15 let), pak ani zde není vývoj vůbec optimistický. Zejména díky nízké porodnosti očekává ČSÚ ve střední variantě své projekce do roku 2100 pokles osob v této věkové skupině o 0,68 milionu, což představuje oproti aktuální situaci úbytek v rozsahu 42 %!

K výše uvedenému je rovněž vhodné dodat, že v tomto textu vycházíme ze střední varianty projekce, zatímco nízká (tedy „pesimistická“) varianta pracuje s ještě méně příznivými predikcemi. Naděje nelze upínat ani k pracovním imigrantům, neboť projekce ČSÚ pracuje i s migračním saldem – tedy očekávanými počty imigrantů a emigrantů.

Obrázek 1: Očekávaná struktura přírůstku obyvatel ČR do roku 2100

* střední varianta projekce obyvatelstva ČR dle ČSÚ

Zdroj: Projekce obyvatelstva České republiky do roku 2100 (ČSÚ), vlastní zpracování

Z obrázku 1 je patrné, že migrační saldo ČR (tedy rozdíl mezi imigranty a emigranty) by se sice mělo v trendu do roku 2100 mírně zvyšovat. Rovněž je z něj ovšem zřejmé, že ani rostoucí migrační saldo nestačí pokrýt přirozený přírůstek (tedy rozdíl mezi narozenými a zemřelými), který bude významně záporný, a až do roku 2065 by měl klesat poměrně dramatickým tempem. Celkový přírůstek obyvatelstva, který zahrnuje jak migrační saldo, tak přirozený přírůstek obyvatelstva, by se tedy měl v nejbližších letech dostat do záporných čísel, ze kterých se nezdá být v horizontu následujících desetiletí žádného východiska. Z uvedeného je zřejmé, že i ČR se po sametové revoluci připojila k trendu, se kterým se západní civilizace potýká už několik desítek let. Jinými slovy, již byl nesporně nastartován trend vymírání české populace, který se plně projeví právě v následujících desetiletích.

Je nad rámec tohoto textu podrobněji analyzovat všechny dílčí demografické ukazatele, které jsou z pohledu předestřených východisek jistě důležitým a zajímavým dokreslením popisovaných fenoménů. Zájemce můžeme na tomto místě odkázat na publikace s podrobnějšími informacemi a analýzami. Například Sokačová (2014), Klufová (2010), Keller (2011), Kuna (2010) a řada dalších.

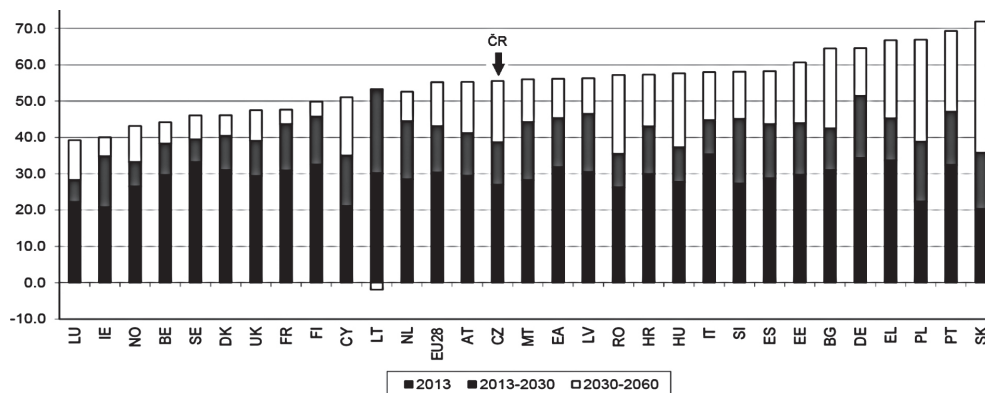
2. SROVNÁNÍ DEMOGRAFICKÝCH TRENDŮ ČR S EVROPOU A SVĚTEM

V kontextu výše uvedeného se nabízí otázka, zda je očekávaný nepříznivý demografický vývoj v ČR něčím specifický, anebo zda se jedná o obecný jev pozorovatelný ve všech vyspělých ekonomikách. Odpověď není úplně jednoduchá, protože určitý obecný fenomén vymírání obyvatelstva v řadě zemí pozorovatelný bezesporu je, avšak jeho trendy a intenzita zcela totožné v jednotlivých zemích nejsou. Tohoto rizika, dotýkajícího se celé EU, si všímá již zmíněná Zelená kniha (Commission of the European Communities, 2004), ale ta určitě není zdaleka jediným dokumentem demonstrujícím vážnost situace. Například poměrně obsáhlá zpráva Komise EU z roku 2015 (European Commission, 2015) řeší na více než čtyřech stech stranách textu demografické,

ekonomické i hospodářské vize EU až do roku 2060. Rovněž tento dokument potvrzuje, že bychom se měli pomalu připravovat na „éru seniorů“ i na možné bariéry hospodářského růstu způsobené nedostatkem obyvatelstva v produktivním věku. V mnoha demograficko-hospodářských trendech je přitom České republice přisuzován horší než průměrný vývoj. Například srovnání vývoje počtu osob v poproduktivní kategorii 65+ v relaci k počtu osob v produktivním věku, tj. 15–64 let (tj. ukazatel zvaný jako „old-age dependency ratio“) v rámci členských zemí EU je patrné z následujícího obrázku:

Obrázek 2: Vývoj relace osob 65+ k počtu osob v produktivním věku (15–64 let)

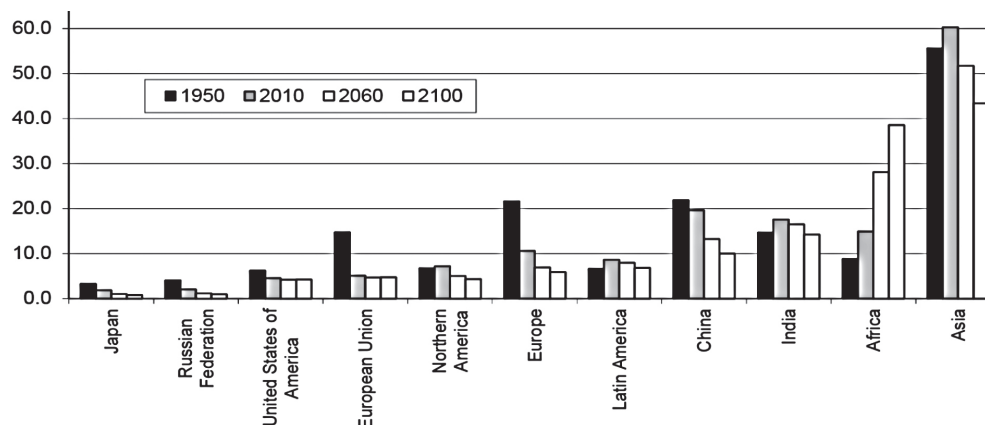

Zdroj: European Commission (Ageing report – 2015), vlastní zpracování

Z obrázku č. 2 je patrné, že zatímco v roce 2013 byl v ČR poměr poproduktivní a produktivní kategorie cca na úrovni 28%, do roku 2060 by se měl zdvojnásobit. To ostatně koresponduje i se střední variantou projekce obyvatelstva ČR dle ČSÚ (2013). Na jedné straně může být mírně potěšující, že hodnoty tohoto ukazatele v ČR se ve všech sledovaných a predikovaných obdobích pohybují cca na úrovni průměru EU-28. V tomto ohledu se jeví jako daleko dramatičtější očekávaný vývoj na Slovensku. Tam činil poměr osob 65+ k počtu osob v kategorii produktivního věku v roce 2013 pouhých 20%, což byla v tomto roce nejnižší, tedy i nejpříznivější hodnota z celé EU-28. V roce 2060 je ovšem pozice Slovenska predikována na zcela opačném konci spektra, a to s hodnotou více než trojnásobnou! Za zmínku stojí, mj., také fakt, že nejméně příznivý očekávaný vývoj hodnoty ukazatele *old-age dependency ratio* v období let 2013 až 2060 mají především bývalé země východního bloku – tj. kromě České republiky a Slovenska také Polsko, Maďarsko, Rumunsko či Bulharsko. Ve většině zemí původní EU-15 je naopak demografický vývoj podstatně konsolidovanější.

Zajímavý pohled na demografický vývoj a s ním související rizika skýtá také analýza OSN (United Nations, 2013), která se zabývá očekávaným populačním vývojem v celosvětovém měřítku. Podstatnou informaci o těchto očekáváních OSN skýtá následující obrázek:

Obrázek 3: Obyvatelstvo hlavních geografických oblastí a vybraných zemí jako procento světové populace (stav v letech 1950, 2010, 2060, 2100)

Zdroj: United Nations (World Population Prospects: The 2012 Revision), vlastní zpracování

Je zřejmé, že v období po 2. světové válce (viz rok 1950 v obrázku 3) patřila Evropa k populačně nejvýznamnějším kontinentům, neboť v ní žilo více než 20 % světové populace, podobně jako v Číně. Co do počtu obyvatel ji předčila pouze Asie, jejíž podíl na světové populaci se v roce 1950 blížil 60 %. V dalším sledovaném období (rok 2010) je to právě Evropa, potažmo i EU, která si nejvíce pohoršila. Podíl na světové populaci zde spadl cca na 10 %, tedy na polovinu poválečného stavu. Tak významnou negativní populační změnu u žádné jiné země ani na žádném jiném kontinentu nenajdeme. Bohužel, predikce do roku 2060 i do roku 2100 očekává ještě další snížení podílu evropské populace na populaci celosvětové – a to přibližně na čtvrtinu podílu, který Evropa zaujímala v roce 1950. Nelze přehlédnout ani zcela opačný populační vývoj na africkém kontinentu. Zatímco v roce 1950 na něm žilo méně než 10 % světové populace, do roku 2100 by to měl být čtyřnásobek – tedy bezmála 40 %. V tomto kontextu vlastně ani není divu, že africká populace vnímá Evropu jako migračně zajímavý kontinent. Tím spíše, že evropská životní úroveň je podstatně vyšší, než jakou nabízejí africké země. Jiným tématem už by byl nesoulad kulturních či náboženských tradic obou světadílů, nicméně tento úhel pohledu již není součástí cílů předloženého pojednání.

Z předložených faktů je zřejmé, že v Evropě, potažmo i v ČR, byl nastartován proces stárnutí a v případě nemalého počtu ekonomik bohužel také vymírání obyvatelstva. Tento ekonomicky i sociálně nepříznivý trend lze přičíst na vrub především modernímu životnímu stylu, kdy mladá generace nejenom odkládá mateřství na pozdější věk, ale v řadě případů na něj zcela rezignuje – a to v mnohých případech i v situaci, kdy nejsou na vině žádné objektivní zdravotní důvody. Podrobněji se fenomény pozdního mateřství zabývá například Rabušic (2001), Šilhová (2006) či Chaloupková (2004). Většina autorů se rovněž shoduje v tom, že velmi častým důvodem odkládání mateřství, či dokonce jeho nenaplnění je hledání správného partnera – viz např. Biermann (2006) či Hašková (2009). Je nasnadě, že nastartované sociologicko-demografické změny a s nimi související fenomény není možné, alespoň v krátkodobém horizontu, nijak významně korigovat. Aktuálně je tedy nutné si jejich existenci i důležitost přiznat a snažit se s nimi alespoň částečně vyrovnat.

3. RIZIKA VYPLYVAJÍCÍ Z NEPŘÍZNIVÉHO DEMOGRAFICKÉHO VÝVOJE

Máme-li se pokusit sumarizovat hlavní rizika, která lze v souvislosti s nastíněnými demografickými trendy očekávat, pak tato lze rozdělit do dvou okruhů. Konkrétně na rizika ekonomická a rizika sociální.

V řadě případů se obě zmíněné roviny rizik, tedy ekonomická a sociální, silně prolínají – tudíž není ani možné stanovit nějakou ostrou hranici mezi nimi. Také většina autorů, kteří si demografických rizik všímají, se shoduje právě v tom, že výše zmíněné dvě oblasti rizik jsou v návaznosti na nepříznivou demografii zásadní. Viz například Magnus (2009), Strack, Baier a Fahlander (2008) nebo National Research Council (1988). Pokud bychom se pokusili identifikovat hlavní rizika ekonomická, pak jedním z těch nejzásadnějších je **nedostatečná saturace potřeb trhu práce**. Očekáváme-li, že do roku 2100 poklesne počet obyvatelstva ČR v produktivním věku o bezmála 40% (viz předchozí text), pak by bylo velmi naivní domnívat se, že se tato situace významně nepromítne do disponibilního počtu pracovní síly (tedy do její nabídky) na trhu práce. Problémy s uspokojením potřeb zaměstnavatelů jsou patrné již nyní (tj. rok 2017), kdy řada firem i odvětví hlásí dlouhodobý nedostatek pracovníků v poměrně široké škále kvalifikací. Zároveň je nutné mít na paměti, že podobná situace bude panovat i v řadě dalších ekonomik, včetně těch vyspělých. Nedostatek pracovní síly způsobený demografickým vývojem tak může být reálně prohlouben ještě nepříznivými migračními trendy – tedy odchodem české pracovní síly za lepšími podmínkami do zahraničí. Jistě, k tomu dochází již dnes, nicméně je nutné si uvědomit, že nastupující mladá generace (tzv. generace Y) bude bezesporu migračně aktivnější než starší ročníky na trhu práce, které byly a jsou v tomto směru mnohdy daleko konzervativnější, jsou více vázány na rodinu, zaostávají ve znalosti cizích jazyků atp.

Jako další související ekonomické riziko je nutné vnímat rovněž **oslabení hospodářského růstu**. Je úzce navázáno na riziko výše uvedené, tedy na očekávaný nedostatek pracovní síly. Lze předpokládat, že agregátní poptávka v ekonomice bude v trendu spíše narůstat (zejména díky dorůstání spotřebně náročnějších věkových kategorií, novým technologiím, ale i díky prodloužování věku dožití), avšak zároveň bude citelně narážet na bariéru výrobních kapacit – zejména těch personálních. Jak uvádí např. Kaczor (2013:34): *„Pracovní síla se může brzy stát nedostatkovým zbožím i bariérou ekonomického růstu.“*

Je nasnadě, že popsané okolnosti mohou mít dopad také na **snížení životní úrovně**. V této souvislosti je nutné uvědomit si, že na hospodářský růst, potažmo na ukazatele typu HDP na obyvatele, je úzce navázána také životní úroveň obyvatelstva. Navzdory tomu, že nedostatek pracovní síly bude nahraovat vyšší zaměstnanosti i vyšším mzdám, je nutné přiznat si rovněž fakt, že příjmy ekonomicky aktivního obyvatelstva bude nutné daleko více zatížit odvody daňovými, stejně jako odvody zákonných pojištění (tj. sociálního a zdravotního). Důvod je jednoduchý: nepříznivě se vyvíjející poměr osob odvádějících prostředky do systému veřejných financí (tedy: ekonomicky aktivních) a osob na těchto systémech závislých (zejména kategorie osob v postproduktivním věku). Kupní síla disponibilního příjmu tedy může oslabit, stejně tak může dojít k omezení státem vyplácených transferů. Reálně může dojít také k částečné redukci nabídky, v horším případě i dostupnosti zboží na spotřebním trhu (omezený výrobní potenciál, pravděpodobnost vyšší závislosti na dovozu atp.).

V řetězci očekávaných ekonomických dopadů demografického vývoje nelze opomenout také **významné snížení příjmů státního rozpočtu**. Již zmíněný očekávaný pokles počtu obyvatelstva ČR v produktivním věku (o bezmála 40% do roku 2100) se totiž nepochybně projeví i v daňových příjmech státního rozpočtu. V první řadě v podobě nižších odvodů nižšího počtu poplatníků, jejichž příjem bude podléhat zdanění. Sekundárně lze ovšem očekávat i nižší odvody daní z firemních příjmů, kde se velmi pravděpodobně nedostatek pracovní síly bude promítat také v nižší prosperitě a ziscích firem, potažmo i v daních nepřímých (DPH, spotřební daň). Proti tomu lze očekávat vyšší nároky například na nepojistné sociální dávky určené pro segment seniorů (příspěvek na péči, příspěvek na bydlení, příspěvek na mobilitu atp.), protože zastoupení kategorie postproduktivního věku v populaci významně vzroste.

Veřejné finance ovšem nejsou reprezentovány pouze oblastí státního rozpočtu, takže vedle výše popsaného snížení příjmů státního rozpočtu lze na makroekonomické úrovni očekávat rovněž **významný úbytek**

prostředků v systému sociálního pojištění. Na odvodech ekonomicky aktivních osob je logicky závislý nejenom státní rozpočet, ale rovněž celý systém pojistných dávek založený na vybraném sociálním pojištění. Ten by měl být očekávaným demografickým vývojem postížen v podobně významném rozsahu jako státní rozpočet. Podotýkáme, že z tohoto systému jsou financovány především důchody, ale také nemocenské dávky. V případě nemocenských dávek by ovšem neměl být dopad až tak zásadní, protože spolu s úbytkem ekonomicky aktivního obyvatelstva by se měl snižovat také počet a objem vyplácených nemocenských dávek. Horší už je to v případě důchodů, protože nárůst počtu důchodců bude poměrně výrazný. Vyjádřeno hodnotou výše diskutovaného ukazatele *old age dependency ratio* se míra závislosti kategorie 65+ na kategorii produktivního věku zvýší do roku 2100 zhruba dvojnásobně. Při zachování parametrů důchodového systému by to velmi zjednodušeně znamenalo, že odvody ekonomicky aktivních by se musely zhruba zdvojnásobit, aby bylo možné zachovat současný příjmový standard důchodců.

Další ekonomické riziko identifikujeme jakožto **významný úbytek prostředků v systému zdravotního pojištění.** Je totiž nasnadě, že obdobné dopady jako státní rozpočet či systém sociálního pojištění zaznamená také systém veřejného zdravotního pojištění, ze kterého je financována zdravotní péče. Rovněž tento systém by se při zachování současných parametrů měl stát, při výrazně vyšším ukazateli *old age dependency ratio*, deficitním. Důvodem je očekávaný snížený počet plátců, tedy ekonomicky aktivních osob, na straně jedné, a výrazně vyšší počet osob v postproduktivním věku na straně druhé. Jestliže průměrné výdaje zdravotních pojištěnců v ČR na osobu 65+ činily ve IV. čtvrtletí 2016 cca 55 000 Kč ročně, na osobu v produktivním věku to byla přibližně pouze třetina této částky (ČSÚ, 2017). Z uvedených ekonomických rizik nepříznivého demografického vývoje vyplývají, a s nimi úzce souvisejí, také **rizika sociální.** Jejich výčet lze začít například otázkou **udržitelnosti úrovně a dostupnosti sociálních služeb:** ČR má v současné době poměrně propracovaný systém péče o seniory, zdravotně postižené a jinak hendikepované osoby (sociální služby, sociální dávky atp.). Zejména oblast sociálních služeb ovšem již nyní naráží na nedostatky lidí ochotných v tomto náročném oboru pracovat. Lze očekávat, že poptávka po sociálních službách, zejména po těch, které jsou cíleny na segment seniorů, bude silně narůstat, zároveň lze ale důvodně předpokládat, že bude velmi obtížné tuto péči a odpovídající sociální služby dostatečně saturovat finančně i personálně. V oblasti sociálních dopadů nepříznivého demografického vývoje je nutné přiznat si rovněž fakt, že ve hře je také **udržitelnost důchodového systému a životní úroveň důchodců.** Je nasnadě, že výrazný nárůst ukazatele *old age dependency ratio* neumožní zachování současné úrovně vyplácených důchodů, tedy alespoň důchodů státních, založených na průběžném financování v 1. pilíři. Nepříznivý vývoj poměru počtu těch, kteří důchodové pojištění platí, a těch, kteří z něj důchody inkasují, by jistě šel alespoň částečně řešit zvýšením odvodů ekonomicky aktivních osob na důchodové, potažmo sociální pojištění, avšak toto zvýšení by muselo být tak zásadní, že jej nevnímáme jako reálné. Tím spíše, že podobný tlak lze očekávat i v případě zdravotního pojištění a přímých daní, které jsou hrazeny z příjmů ekonomicky aktivních.

Zásadním tématem je rovněž **udržitelnost systému veřejného zdravotního pojištění a na něj navázané úrovně a dostupnosti zdravotní péče.** Systém veřejného zdravotního pojištění funguje na velmi podobném principu jako systém důchodový (průběžné financování), a tak lze výše popsané dopady nepříznivého demografického vývoje očekávat i zde. Státních pojištěnců, zejména v podobě seniorů, by mělo významně přibývat, zatímco reálných „sponzorů“ v podobě ekonomicky aktivních osob by mělo razantně ubývat. Při menším objemu finančních prostředků v systému zdravotního pojištění lze naopak očekávat vyšší poptávku po zdravotní péči, danou, mj., změnou demografickou strukturou obyvatelstva (vyšší počet osob v kategorii 65+, na které je v systému dlouhodobě vynakládán významně vyšší objem prostředků než na osoby v produktivním věku). Cesta významného zvýšení zákonných odvodů na zdravotní pojištění, která by toto riziko alespoň částečně eliminovala, se však ani v tomto případě nejeví jako příliš reálná.

Za zamyšlení v diskutovaných souvislostech jistě stojí také **udržitelnost životní úrovně osob závislých na sociálním systému,** jakkoliv jde o velmi citlivé téma. Kromě starobních důchodců

je nutné mít na paměti i další skupiny osob, které jsou závislé na státních dávkách (zdravotně postižení, rodiče na mateřské a rodičovské dovolené atp.). Lze se tedy v důsledku očekávaných demografických změn reálně domnívat, že současné nastavení celé řady dávek bude nutné v následujících desetiletích přehodnotit tak, aby byly reálně ufinancovatelné ekonomicky aktivním obyvatelstvem. Nelze tedy vyloučit, ba spíše lze důvodně předpokládat, že se podobné úpravy mohou dotknout i životní úrovně osob na státních transferech závislých.

V segmentu sociálních rizik nelze opomenout ani otázku **udržitelosti financování rozpočtových a příspěvkových organizací plně či částečně závislých na systému veřejných financí (školy, úřady, výzkumné instituce, divadla atp.)**, neboť očekávaný nedostatek veřejných financí by se samozřejmě měl projevit také ve všech institucích a organizacích, které jsou na tento systém plně nebo částečně navázané. Jedná se tedy především o rozpočtové a příspěvkové organizace, které budou součástí zvyšující se poptávky po snižujícím se objemu přerozdělovaných finančních prostředků. Lze tedy očekávat tlak na růst jejich efektivity, především ve smyslu snižování nákladů – a tím i požadavků na veřejné finance, a stejně tak tlak na přehodnocení škály výstupů a služeb jimi poskytovaných.

Posledním okruhem, který bychom mezi sociálními riziky očekávaného vývoje rádi akcentovali, jsou rovněž **migrační a další sociální rizika spojená s nepříznivým demografickým vývojem**. Očekávaný úbytek produktivního obyvatelstva v ČR i v EU totiž je/bude do značné míry rovněž nepřímou „povízkou“ pro imigranty z tradičních i netradičních zdrojových zemí. Zatímco u těch tradičních (tj. především evropských) lze v důsledku shodných demografických trendů očekávat spíše pokles imigrace do ČR, dost možná budou slílit migrační tlaky z kontinentů, které se potýkají s opačným demografickým vývojem – tedy nárůstem počtu obyvatelstva. Z obrázku 3 je zřejmé, že se bavíme především o afrických zemích. V jejich případě je již v současné době evidentní, že díky rozdílnému kulturně-sociálnímu prostředí, tradicím (včetně těch náboženských) nelze očekávat rychlou a masovou aklimatizaci velkého počtu imigrantů z těchto zemí, což s sebou může přinášet řadu sociálních a za určitých okolností i bezpečnostních rizik.

4. MOŽNOSTI ELIMINACE RIZIK VYPLÝVAJÍCÍCH Z NEPŘÍZNIVÉHO DEMOGRAFICKÉHO VÝVOJE

V předchozí pasáži tohoto pojednání je pouze výčet hlavních okruhů rizik, která vyplývají z nepříznivých demografických očekávání. Za klíčové ovšem považujeme spíše zamyšlení se nad existujícími možnostmi alespoň částečné eliminace očekávaných dopadů. V této souvislosti lze hovořit především o třech způsobech vedoucích k vyšší saturaci potřeb ekonomiky, trhu práce a potažmo i systému veřejných financí – viz následující tabulka:

Tabulka 2: Srovnání hlavních způsobů eliminace hrozícího nedostatku pracovní síly

Způsob	Výhody	Nevýhody	Míra reálnosti
Pronatalitní opatření	– dlouhodobý efekt (po vstupu stimulovaných ročníků do ekonomické aktivity více než 40 let) – šance změnit vnímání rodiny u generace singles	– značné časové zpoždění dopadů na trh práce (cca 20 let) – rozpočtově nákladné – riziko stimulu především v dávkově orientovaných segmentech populace	ve větší míře nepříliš pravděpodobné (rozpočtová situace, přístup mladé generace k mateřství)
Vyšší míra využití práce seniorů	– postupně vznikající subjektivní i objektivní prostor (mezera na trhu práce + relativně vysoká ochota seniorů pracovat) – sekundárně vylepšuje sociální situaci seniorů, nižší tlak na transfery	– způsobuje společensky nepopulární tlak na zvyšování hranice odchodu do důchodu – stimulace trhu práce tímto směrem ze strany státu často vyvolává „protiseniorské“ nálady (pocit, že seniori berou práci mladým apod.)	velmi pravděpodobné (existující stimuly na straně státu i seniorů)

Vyšší míra využití práce cizinců	– ČR je dlouhodobě relativně atraktivní migrační destinací – poměrně pružný zdroj pracovní síly (při správném nastavení související legislativy)	– na tento zdroj nelze spoléhat v míře, která by situaci na trhu práce zcela řešila (již nyní se nedaří řadu volných míst cizinci obsadit) – pro veřejnost stále poměrně emotivní téma	pravděpodobná pouze částečná saturace potřeb z tohoto zdroje
---	---	---	---

Zdroj: Vlastní sumarizace názorových proudů v použité literatuře

V souladu s tabulkou 2 lze tedy hovořit o třech nejvýznamnějších způsobech, které mohou ve svém důsledku vést alespoň k částečnému zmírnění nepříznivých demografických trendů – tj.:

- Efektivní pronatalitní opatření vedoucí ke zvýšení porodnosti
- Vyšší míra využití práce seniorů
- Saturace trhu práce vhodnou imigrační politikou (tj. vyšší míra využití práce cizinců)

První zmíněný způsob, tedy pronatalitní opatření, je z podstaty velmi žádoucí v každé moderní ekonomice. Je ovšem nutno mít na paměti značné časové zpoždění podobných nástrojů, které je dáno zejména tím, že vstup novorozence do ekonomické aktivity není samozřejmě okamžitý. Po několik následujících desetiletí tedy ČR ani úspěšná pronatalitní politika sama o sobě nespasí – jakkoliv je její brzké nastartování velmi žádoucí.

Zejména v dobách ekonomického růstu jsme zvyklí upínat své naděje ve smyslu saturace potřeb ekonomiky zejména k pracovním migrantům. V tomto případě jde o nástroj daleko pružnější než v případě pronatalitních opatření – tedy s reálným dopadem projevujícím se na trhu práce i v ekonomice již v řádu jednotek měsíců. Je zřejmé, že v tuto chvíli ještě existují využitelné imigrační kapacity i v tradičních zdrojových zemích imigrace (Ukrajina, Rusko, Polsko, Vietnam atp.), avšak i tady je nutno počítat s postupným vyčerpáním potenciálu – ať už s ohledem na demografický vývoj v těchto zemích, nebo s ohledem na očekávanou vyostřující se konkurenci evropských trhů práce, které budou o tuto pracovní sílu soutěžit.

V rámci tohoto omezeného pojednání se ovšem chceme zaměřit především na vyšší využití práce seniorů, tedy osob v poproduktivním věku (65+). Jakkoliv jsme si vědomi toho, že jde o velmi citlivé a do značné míry i nepopulární téma, je nutné si přiznat, že jde zřejmě o jediný relativně flexibilní a dlouhodobě udržitelný zdroj pracovní síly, kterým lze alespoň částečně očekávaný deficit pracovní síly v ekonomice zmírnit.

Hledání společensky ideální délky pracovního života

Připustíme-li tedy, že vyšší míra využití práce seniorů je do budoucna v zásadě nevyhnutelná, pak je další zásadní otázkou způsob a míra využití tohoto zdroje. V tomto směru lze hovořit o dvou hlavních variantách podpory prodloužování délky pracovního života (resp. ekonomické aktivity) ze strany státu. Standardně využívaným a poměrně pružným nástrojem je v tomto ohledu **podpora přivýdělku ke starobnímu důchodu**, jako méně radikální a společensky ne až tak emotivní nástroj – zejména proto, že zachovává možnost svobodné volby na straně seniora, tedy zda chce po dosažení hranice důchodového věku pracovat, anebo nikoliv. Druhým, podstatně radikálnějším a společensky velmi citlivě vnímaným nástrojem i tématem je potom **posouvání věkové hranice odchodu do starobního důchodu**. Rádi bychom na tomto místě alespoň ta nejzásadnější specifikata a očekávatelné dopady obou zmíněných nástrojů trochu více přiblížili:

a) podpora přivýdělku ke starobnímu důchodu

V tomto směru je v ČR dle našeho názoru již nyní motivace k ekonomické aktivitě starobních důchodců dostatečná a další motivační prostor pouze minimální. Po dosažení hranice důchodového věku má totiž senior nárok pobírat starobní důchod a zároveň dále pracovat

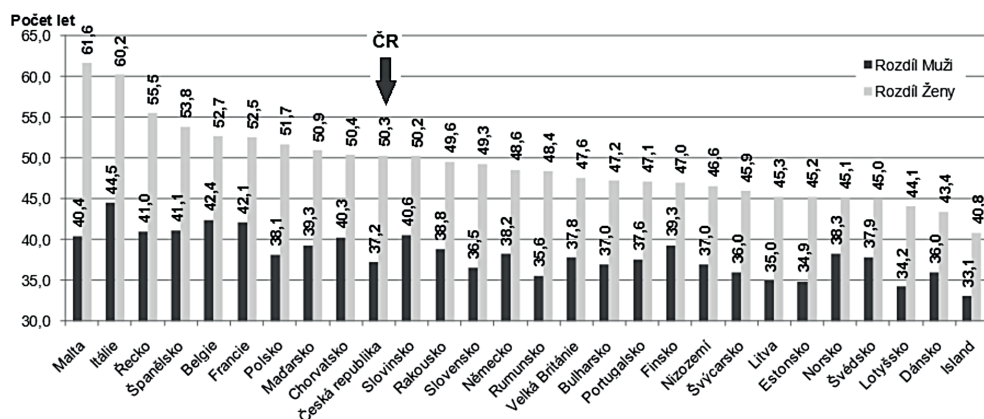
a pobírat souběžně také mzdu. Navíc zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, zakotvuje mechanismus, prostřednictvím kterého je pracujícímu důchodci pravidelně navyšována částka starobního důchodu – a to za každé odpracované tři měsíce.

Slabinou této formy motivace důchodců k práci je ovšem do budoucna především fakt, že při očekávaném nedostatku prostředků v systému veřejných financí (z důvodu nepříznivě se vyvíjejícího ukazatele *old age dependency ratio*) zcela jistě nebude možné současné motivační nastavení důchodového systému udržet. Ten je totiž deficitní již nyní, a tudíž si lze do budoucna představit spíše to, že by bylo možné vyplácet ekonomicky aktivním starobním důchodcům k pobírané mzdě z důchodového účtu jakýsi bonus, avšak je otázkou, zda tento bude dostatečně motivační, zejména bude-li nastaven tak, aby výdaje důchodového účtu nepřevyšovaly jeho příjmy z důchodového pojištění. Na druhou stranu bude zřejmě motivací k ekonomické aktivitě, při zachování současné hranice věku odchodu do důchodu, představovat samotná výše starobního důchodu. Jak již bylo řečeno v textu výše, udržet současné nastavení parametrů důchodového systému (včetně výše samotného důchodu) bude do budoucna nemožné, a tak bude delší ekonomická aktivita zřejmě hlavně možností udržení ekonomické úrovně i po dosažení důchodového věku.

b) posouvání věkové hranice odchodu do starobního důchodu

V tomto případě můžeme mluvit o nástroji s daleko výraznějším dopadem na trh práce i na státní rozpočet, resp. systém veřejných financí v širším slova smyslu. Společensky a politicky se ovšem bezesporu jedná o téma velmi citlivé, protože zasahuje do určité „sociální jistoty“ dotýkající se každého z nás. Je však nasnadě, že zejména s ohledem na nepříznivé demografické trendy je zapotřebí otevřít seriózní diskusi i na toto ožehavé téma. Zásadní otázkou v diskusích na toto téma je především fakt, zda existuje, či neexistuje prostor pro posouvání hranice důchodového věku v ČR (resp. v EU). Při snaze o její zodpovězení zkusme vyjít ze dvou klíčových veličin – a sice z naděje dožití při narození, a také z délky pracovního života. K navazujícím úvahám nám dobře poslouží například data ČSÚ:

Obrázek 4: Rozdíl mezi nadějí na dožití při narození a délkou pracovního života (2010)

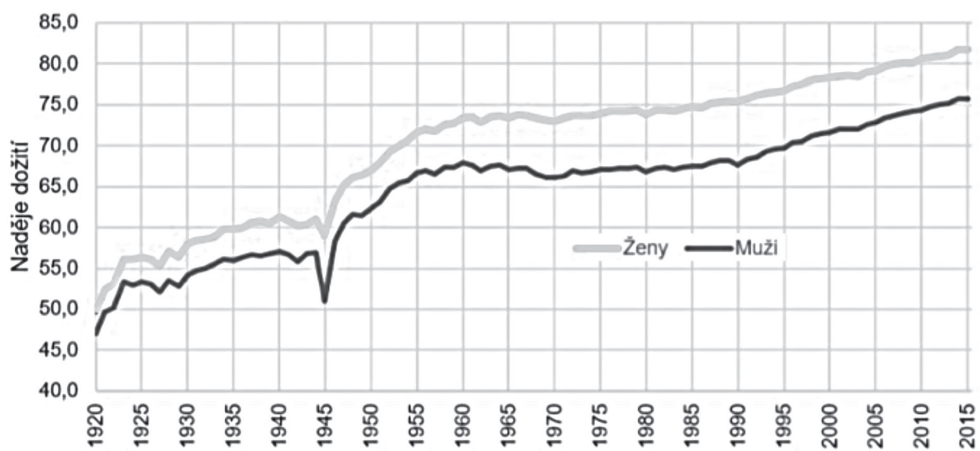

Zdroj: Senioři v mezinárodním srovnání (ČSÚ), vlastní zpracování

Z obrázku 4 je patrné, že zatímco ženy stráví mimo ekonomickou aktivitu v průměru více než 50 let svého života, v případě mužů je to „jen“ něco málo přes 37 let. Pro úplnost zdůrazňujeme, že doba mimo ekonomickou aktivitu samozřejmě není jen dobou strávenou v penzi, ale také dobou dětství a přípravy na ekonomickou aktivitu (studium). Na první pohled zřejmě na prezentovaném srovnání zaujme nejvíce rozdíl mezi uvedeným ukazatelem ve skupině žen a ve skupině mužů. Bylo

by ovšem velmi zjednodušené vyvozovat závěry v tom smyslu, že v případě mužů již v ČR není příliš velký potenciál prodloužování délky pracovního života, zatímco v případě žen tento existuje. Srovnávanou veličinu totiž ovlivňuje celá řada faktorů – vedle samotné naděje dožití hraje roli též průměrný věk zahájení ekonomické aktivity a v neposlední řadě též nastavení hranice odchodu do důchodu v konkrétní ekonomice. Hlubší analýzu vlivu jednotlivých faktorů rádi ponecháme jiným autorům, nicméně na tomto místě bychom se pouze pozastavili alespoň u některých inspirativních faktů. Ze srovnání v obrázku 4 je, mj., patrné, že ČR patří k zemím, kde je zejména v případě žen rozdíl mezi nadějí na dožití a délkou pracovního života nadprůměrný (50,3 roku). Tato hodnota je například o více než 5 let vyšší než třeba ve Švédsku (45 let), o bezmála 10 let vyšší než na Islandu (40,8 roku), který sice není členskou zemí EU, ale jako členská země EHP je pro srovnání také relevantní. Je ovšem korektní dodat, že třeba ve zmiňovaném Švédsku je naděje dožití u žen o 2,5 roku vyšší a na Islandu o 2,2 roku vyšší než v ČR (Eurostat, 2017), avšak při srovnatelném průměrném věku vstupu žen do ekonomické aktivity ve zmíněných třech zemích je přece jen odchod žen v ČR z ekonomické aktivity relativně brzký. Naproti tomu v případě mužů vykazuje ČR podprůměrnou hodnotu rozdílu mezi nadějí na dožití a délkou pracovního života (37,2 roku). Lze samozřejmě nalézt země s hodnotou nižší (Island, Dánsko, Švýcarsko atp.), na druhou stranu lze ovšem nalézt země, kde tento rozdíl přesahuje hranici 40 let – mezi nimi je rekordmankou Itálie (44,5 roku). I zde je ovšem nutné dodat, že naděje mužů na dožití je samozřejmě v jednotlivých zemích různá, a v ČR bohužel relativně nízká (75,7 roku v roce 2015). Například ve zmiňované Itálii to v roce 2015 bylo 80,3 roku, tedy o 4,6 roku více. Je tedy samozřejmě velmi diskutabilní, zda a jak velký prostor pro případný posun hranice odchodu do důchodu u mužů v ČR existuje, nicméně bavíme-li se o budoucích scénářích, je potřeba vzít v potaz i neustále se prodlužující naději dožití.

Obrázek 5: Vývoj naděje dožití mužů a žen v ČR (1920–2015)

Zdroj: Obyvatelstvo – časové řady (ČSÚ), vlastní zpracování

Z obrázku 5 je zřejmé, že naděje dožití u mužů a žen v ČR dlouhodobě roste – zejména v posledních 25 letech. Od roku 1990 se naděje dožití u žen zvýšila cca o 7 let a u mužů ve stejném období to bylo ještě o rok více – tedy o 8 let. Srovnáme-li s tímto faktem dynamiku posunu věkové hranice odchodu do důchodu v ČR, pak zde docházelo k posunu v dimenzi sotva poloviční (ČSSZ, 2017). Je nasnadě, že dlouhodobě nelze připustit takovéto „rozevírání nůžek“ mezi věkem dožití a hranicí důchodového věku. V opačném případě lze očekávat, zejména s přihlédnutím k očekávanému demografickému vývoji, fatální důsledky na životní úroveň důchodců i ekonomicky aktivních jedinců.

ZÁVĚR

Z předložených faktů je zřejmé, že Českou republiku čekají v nejbližších desetiletích velmi významné demografické změny, způsobené zejména nízkou porodností a s ní souvisejícím stárnutím obyvatelstva. Zatímco počet osob v předproduktivním a produktivním věku by měl v ČR v roce 2100 poklesnout o cca 40 %, v kategorii 65+ lze ve stejném období očekávat nárůst o více než čtvrtinu současného stavu. Podobně nepříznivý vývoj čeká také celou EU-28 stejně jako většinu vyspělých světových ekonomik.

Výše uvedené změny se velmi významně dotknou celé ekonomiky ČR (EU), stejně jako všech systémů založených na přerozdělování prostředků od ekonomicky aktivních jedinců k ekonomicky neaktivním – tedy celého systému veřejných financí. Jde o logický a neodvratný důsledek zvyšujícího se ukazatele *old age dependency ratio*. Související rizika očekávaných změn lze rozdělit v zásadě do dvou okruhů – tedy na rizika ekonomická (nedostatečná saturace potřeb trhu práce, oslabení hospodářského růstu, riziko snížení životní úrovně ekonomicky aktivních i ekonomicky neaktivních jedinců, významný pokles příjmů státního rozpočtu, stejně jako úbytek prostředků v systému sociálního a zdravotního pojištění) a na rizika sociální (udržitelnost úrovně a dostupnosti sociálních služeb, udržitelnost důchodového systému a životní úrovně důchodců, udržitelnost systému veřejného zdravotního pojištění a na něj navázané úrovně a dostupnosti zdravotní péče, udržitelnost životní úrovně osob závislých na sociálním systému, udržitelnost financování rozpočtových a příspěvkových organizací plně či částečně závislých na systému veřejných financí, stejně jako migrační a další sociální rizika spojená s nepříznivým demografickým vývojem).

Hlavní možnosti alespoň částečné eliminace nastíněných rizik spočívají jednak v efektivních pronatalitních opatřeních, ve vyšší míře využití práce imigrantů – cizinců, ale také ve vyšší míře využití práce seniorů (tj. kategorie 65+). S ohledem na některé problematické souvislosti prvních dvou uvedených způsobů (značné časové zpoždění efektů pronatalitních opatření, očekávaný nedostatek imigrantů z tradičních zemí/oblastí, resp. možná sociální rizika související s masovějším využitím imigrantů z netradičních zemí/oblastí) vidí autoři jako nejefektivnější způsob především vyšší využití práce seniorů. Jde totiž o nástroj relativně pružně a rychle využitelný, který zároveň minimalizuje závislost ekonomiky na, do budoucna poměrně nejisté, zahraniční pracovní síle. Prezentovaná data a srovnání ukázala, že prostor pro uvažování tímto směrem bezesporu existuje.

Je nasnadě, že konkrétní parametry očekávaných změn se budou v průběhu následujících let ještě vyvíjet a dlouhodobější predikce přeposlovat, zásadní očekávané trendy by ovšem neměly být těmito parametrickými změnami nijak dotčeny. Považujeme tedy celospolečensky za velmi vhodné (a nutné) včas a věcně diskutovat o všech nástrojích, opatřeních a způsobech, které české ekonomice mohou pomoci vyrovnat se s potenciálně nepříznivými dopady očekávaných změn pokud možno tím nejméně bolestivým způsobem. Rovněž v případě společensky velmi citlivých a emotivních témat, jako je například posun hranice odchodu do důchodu, by měl zvítězit sociálně citlivý, ale ekonomicky akceptovatelný kompromis nad populismem, který na reálné potřeby ekonomiky nebere ohledy a ve svém důsledku je pro společnost i jednotlivce sociálně i ekonomicky prodělečný.

POUŽITÉ ZDROJE:

- BIERMANN, Ch., RABEN, R. 2006. *Maminkou ve čtyřiceti?* Praha: Portál.
- BOND, J., COLEMAN P. G., PEACE S. M. 2007. *Ageing in Society: An Introduction to Social Gerontology*. London: SAGE.
- CALDWELL, J. C., CALDWELL, B. 2006. *Demographic Transition Theory*. Dordrecht: Springer.
- COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES. 2005. *Green Paper on an EU*

- Approach to Managing Economic Migration*. Brussel: Office for Official Publications of the European Communities.
- CREEDY, J. 1998. *Pensions and Population Ageing: An Economic Analysis*. Cheltenham: Edward Elgar.
- ČSSZ. 2017. *Starobní důchody* [online]. Praha: ČSSZ. [14. 9. 2017]. Dostupné z: <http://www.cssz.cz/cz/duchodove-pojisteni/davky/starobni-duchody.htm>
- ČSÚ. 2017a. *Ekonomické výsledky zdravotních pojišťoven – 4. čtvrtletí 2016* [online]. Praha: ČSÚ. [20. 9. 2017]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/ekonomicke-vysledky-zdravotnich-pojistoven-4-ctvrtleti-2016>
- ČSÚ. 2017b. *Obyvatelstvo – časové řady* [online]. Praha: ČSÚ. [8. 9. 2017]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/oby_cr
- ČSÚ. 2013. *Projekce obyvatelstva České republiky do roku 2100* [online]. Praha: ČSÚ. [20. 9. 2017]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/projekce-obyvatelstva-ceske-republiky-do-roku-2100-n-fu4s64b8h4>
- ČSÚ. 2012. *Seniři v mezinárodním srovnání – 2012* [online]. Praha: ČSÚ. [20. 9. 2017]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/seniři-v-mezinarodnim-srovnani-2012-o3ovemups5>
- EUROPEAN COMMISSION. 2015. *The 2015 Ageing Report: Economic and Budgetary Projections for the 28 EU Member States (2013–2060)*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- EUROPEAN COMMISSION. 2009. *The 2009 Ageing Report: Economic and Budgetary Projections for the EU-27 Member States (2008–2060)*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- EUROSTAT. 2017. *Life Expectancy at Birth, 1980–2015* [online]. EU: Eurostat. [23. 9. 2017]. Dostupné z: [http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Life_expectancy_at_birth,_1980-2015_\(years\).png](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Life_expectancy_at_birth,_1980-2015_(years).png)
- GALASSO, V. 2006. *The Political Future of Social Security in Aging Societies*. Cambridge: MIT Press.
- GILLEARD, C. J., HIGGS P. 2014. *Ageing, Corporeality and Embodiment*. London: Anthem Press.
- HAŠKOVÁ, H. 2009. *Fenomén bezdětnosti*. Praha: SLON.
- HENZLER, H. A., SPÄTH, L. 2013. *Soužití generací: Proč nejsou staří lidé problémem, ale řešením*. Praha: Wolters Kluwer.
- HOFF, A. 2011. *Population Ageing in Central and Eastern Europe: Societal and Policy Implementations*. Farnham: Ashgate.
- CHALOUPKOVÁ, J., ŠALAMOUNOVÁ, P. 2004. *Postoje k manželství, rodičovství a k rolím v rodině v České republice a v Evropě*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- JACKSON, R., HOWE, N. 2008. *The Graying of the Great Powers: Demography and Geopolitics in the 21st Century*. Washington: Center for Strategic and International Studies.
- JENÍČEK, V., FOLTÝN, J. 2010. *Globální problémy světa: v ekonomických souvislostech*. Praha: C. H. Beck.
- KACZOR, P. 2013. *Trh práce, pracovní migrace a politika zaměstnanosti ČR po roce 2011*. Praha: Oeconomica.
- KALIBOVÁ, K., PAVLÍK, Z., VODÁKOVÁ, A. 2009. *Demografie (nejen) pro demografy*. Praha: SLON.
- KELLER, J. 2011. *Nová sociální rizika a proč se jim nevyhneme*. Praha: SLON.
- KLUFOVÁ, R., POLÁKOVÁ, Z. 2010. *Demografické metody a analýzy: demografie české a slovenské populace*. Praha: Wolters Kluwer.
- KUNA, Z. 2010. *Demografický a potravinový problém světa*. Praha: Wolters Kluwer.
- LESTHAEGHE, R., SURKYN, J. 2004. *Value Orientations and the Second Demographic Transition (SDT) in Northern, Western and Southern Europe*. Rostock: Max Planck Institute.

- LESTHAEGHE, R., NEELS, K. 2002. From the First to a Second Demographic Transition: An Interpretation of the Spatial Continuity of Demographic Innovation in France, Belgium and Switzerland. *European Journal of Population*, 18(4), 325–360.
- LUNDQUIST, J. H., ANDERTON, D. L., YAUKEY, D. 2015. *Demography: The Study of Human Population*. Long Grove: Waveland Press.
- MACKINNON, D., CUMBERS, A. 2011. *An Introduction to Economic Geography: Globalization, Uneven Development and Place*. Harlow: Pearson Prentice Hall.
- MAGNUS, G. 2009. *The Age of Aging: How Demographics are Changing the Global Economy and our World*. Singapore: John Wiley & Sons.
- MEZŘICKÝ, V. 2011. *Perspektivy globalizace*. Praha: Portál.
- MOODY, H. R., SASSER, J. R. 2015. *Aging: Concepts and Controversies*. Los Angeles: SAGE.
- MULLAN, P. 2002. *The Imaginary Time Bomb: Why an Ageing Population is not a Social Problem*. London: I. B. Tauris Publishers.
- NATIONAL RESEARCH COUNCIL. 1988. *The Aging Population in the Twenty-First Century: Statistics for Health Policy*. Washington (DC): National Academies Press.
- NYCE, S. A., SCHIEBER, S. J. 2005. *The Economic Implications of Aging Societies: The Costs of Living Happily Ever After*. Cambridge: Cambridge University Press.
- POSTON, D. L., BOUVIER, L. F. 2010. *Population and Society: An Introduction to Demography*. Cambridge: Cambridge University Press.
- PRSKAWETZ, A., BLOOM, D. E., LUTZ, W. 2008. *Population Aging, Human Capital Accumulation, and Productivity Growth*. New York: Population Council.
- RABUŠIC, L. 2001. *Kde ty všechny děti jsou?: Porodnost v sociologické perspektivě*. Praha: SLON.
- REIDL, A. 2012. *Senior – zákazník budoucnosti: marketing orientovaný na generaci 50+*. Brno: BizBooks.
- SOKAČOVÁ, L. 2014. *Stárnutí populace jako výzva: age management a postavení lidí 50+ ve společnosti a na trhu práce*. Praha: Alternativa 50+.
- STRACK, R., BAIER, J., FAHLANDER, A. 2008. Managing Demographic Risk. *Harvard Business Review*, 86(2), 119–128.
- SUŠA, O. 2010. *Globalizace v sociálních souvislostech současnosti: diagnóza a analýza*. Praha: Filosofia.
- ŠILHOVÁ, L., STEJSKALOVÁ, J. 2006. *Matkou ve vyšším věku*. Brno: Computer Press.
- UNITED NATIONS. 2013. *World Population Prospects: The 2012 Revision*. New York: United Nations.
- UNITED NATIONS. 2011. *World Population 2010 (Wall Chart)*. New York: United Nations.
- VETTORI, S. 2010. *Ageing Populations and Changing Labour Markets: Social and Economic Impacts of the Demographic Time Bomb*. Surrey: Gower.
- VODÁKOVÁ, A., VODÁKOVÁ, O. 2003. *Rod ženský: kdo jsme, odkud jsme přišly, kam jdeme?* Praha: SLON.
- Zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění

Aktivizácia kognitívnych funkcií u seniorov počas individuálnej a skupinovej ergoterapeutickej intervencie v inštitucionálnom prostredí

Activation of Cognitive Functions in Seniors during Individual and Group Occupational Therapy Intervention in Institutional Environments

Barbora Kováčová

Doc. PaedDr. Barbora Kováčová, PhD.,¹ je liečebná pedagogička, ktorá pôsobí na akademickej pôde a v rámci dobrovoľníckej činnosti overuje programy koncipované na báze expresívnych terapií a terapeutických prístupov v školských a sociálnych zariadeniach. Odborne sa profiluje na využívanie terapie s bábkou, ergoterapie, dramaterapie/biblioterapie v procese pomoci človeku so znevýhodnením a jeho rodine.

Abstrakt

CIEL: Príspevok prezentuje ergoterapeutický program a zamýšľa sa nad jeho využívaním sociálnymi pracovníkmi a inými odborníkmi v sociálnych službách. TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ: Popisovaný ergoterapeutický program je orientovaný na kognitívne a senzomotorické zložky výkonu v cieľovej skupine seniorov umiestnených v inštitucionálnom prostredí. Autorka poukazuje aj na teoretické (ne)ukotvenie ergoterapie v sociálnej práci s doplnením o odbornú pripravenosť sociálnych pracovníkov v súvislosti s realizovaním ergoterapeutickej intervencie ako jednej z odborných činností, ktoré sú vykonávané v sociálnych službách aj pre staršie osoby. METÓDY: Na základe empirických dát z testovacích škál Mini-Mental State Examination, Clock Test, Montreal Cognitive Assessment, The Barthel Index of Activities of Daily Living, ergodiagnostického systému Ertomis boli vytvorené skupiny (kontrolné a experimentálne) s priemerným vekom 68,4 rokov. VÝSLEDKY: Po absolvovaní ergoterapeutického programu dosiahli seniori z experimentálnej skupiny v oblastiach na pozornosť a exekutívne funkcie ($p = 0,095$, $t = 11,543$) a komunikáciu ($p = 0,201$, $t = 10,911$) štatistickú významnosť v porovnaní s kontrolnou skupinou. IMPLIKÁCIA PRE SOCIÁLNU PRÁCU: Ergoterapeutický program je prezentovaný ako súčasť skvalitňovania ergoterapeutickej intervencie v sociálnych službách. Analýza z hľadiska obsahovej náplne programu a použitých materiálov je doplnená o odporúčania v súvislosti s uplatňovaním ergoterapeutickej intervencie sociálnym pracovníkom a inými odborníkmi v zariadeniach pre seniorov.

Kľúčové slová

ergoterapia, senior, intervencia, kognitívne funkcie

¹ Kontakt: Doc. PaedDr. Barbora Kováčová, PhD., Pedagogická fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku, Katedra pedagogiky a špeciálnej pedagogiky, Hrabovská cesta č. 1, Ružomberok; barbora.kovacova@ku.sk

Abstract

OBJECTIVES: The paper presents an occupational therapy programme (OTP) and rationalizes the use of social workers and other professionals in social services. **THEORETICAL BASE:** The described OTP is orientated on cognitive and sensorimotor components of performance in the target group of seniors placed in institutional environments. The author refers to the theoretical (non-)grounding of OT in social work with the addition of professional preparedness of social workers regarding the implementation of OT intervention as one of the professional activities conducted in social services for elderly people. **METHODS:** Test groups were created (control and experimental) based on the empirical data from test scales of the Mini-Mental State Examination, Clock Test, Montreal Cognitive Assessment, the Barthel Index of Activities of Daily Living and the Ertomis OT assessment system. The average age of participants was 68.4 years. **OUTCOMES:** After participating in the OTP, seniors from the experimental group achieved statistical significance in the areas of attention and executive functions ($p = 0.095$, $t = 11.543$) and communication ($p = 0.201$, $t = 10.911$) compared to the control group. **SOCIAL WORK IMPLICATIONS:** The OTP is presented as part of the improving quality of OT intervention in social services. The analysis provides recommendations regarding the implementation of OT intervention for social workers and other professionals in facilities for seniors.

Keywords

occupational therapy, senior, intervention, cognitive function

ÚVOD

Starnutie a aj staroba sú obe významnou a jedinečnou etapou ontogenetického vývinu jednotlivca a taktiež sú prirodzenou súčasťou životného cyklu (Balogová, 2005). Je to celoživotný proces, ktorý je vnímaný ako biologický dej, ktorý začína počatím (Křivohlavý, 2011; Ondrušová, 2011) a na konci prichádza staroba (Ondrušová, 2011; Határ, 2014). Práve skupina starších ľudí/seniorov sa podľa Řičana (2004) stáva silnou skupinou, ktorá má záujem spoločensky sa uplatniť, má svoje nároky, svoj spôsob života, svoju jedinečnú historickú skúsenosť, múdrosť, obavy, ale popri tom všetkom aj problémy, ktoré sú často bagatelizované, či popierané zo strany okolia. Aj preto považujeme za potrebné doplniť (a možno i rozšíriť) priestor pre prácu sociálneho pracovníka na uskutočňovanie osobitých postupov a uplatňovanie metód, ktoré sú využívané (alebo by mohli byť, príp. by sa mohla ich kvalita poskytovania zefektívniť vo vzťahu ku klientovi) v rozličných prostrediach pre seniorov. Ideu konceptu ergoterapeutického programu a následnú verifikáciu považujeme za opodstatnenú, keďže vychádzame z prijatia Národného programu aktívneho starnutia na roky 2014–2020 zo strany Slovenskej republiky (SR). Popisovanú ergoterapeutickú intervenciu hodnotíme ako nevyhnutnú a žiaducu súčasť výkonu sociálneho pracovníka v inštitucionálnom prostredí, v ktorom sú poskytované sociálne služby pre staršie osoby/seniorov. V rámci popísaných základných princípov verejných politík na podporu aktívneho starnutia sme integrovali práve „princíp nezávislosti v súlade s telesnými a kognitívnymi kapacitami seniora/seniorov v zariadeniach pre seniorov“ (2014:11). Pre túto cieľovú skupinu považujeme poskytnutie sociálnej pomoci, sociálnej opory, sociálnej služby alebo iných intervencií za celistvú a bezpodmienečnú podporu vzhľadom na Zákon č. 448/2008 Z. z. o sociálnych službách v znení neskorších predpisov. Na základe vyššie uvedeného je ergoterapeutická intervencia považovaná za jednu z odborných činností vykonávaných v sociálnych službách aj pre staršie osoby v súvislosti s ďalšími odbornými činnosťami vykonávanými v sociálnych službách inými odborníkmi.

V texte popisovaný ergoterapeutický program zohľadňuje požiadavky podľa Modelu výkonu zamestnávania (*occupational performance model*, Jelínková et al., 2009: 65), a to konkrétne zamerané na kognitívne a senzomotorické zložky výkonu. Zdôrazňujeme to z toho dôvodu, že ergoterapia je

rutinne spájaná s nácvikom a podporou bežných denných činností (*activities of daily living (ADL)*, Klusoňová, 2011; Krivošíková 2011) a s pracovnou (produktívnou) činnosťou, ale celkovo sa zabúda na aktivizáciu cez záujmové činnosti/cez hru ako neodmysliteľnú súčasť každého človeka, takže aj seniora (Kováčová, 2014). Základom každej záujmovej činnosti/hry ako súčasti aktivizácie staršieho človeka/seniora je „kognitívna rehabilitácia ako súčasť podpory a precvičovania tých kognitívnych funkcií, ktoré sú ešte zachované a tiež aj na podporu sebavedomia, motivácie k cvičeniu“ (Hrozenská, 2017:305) s možnosťou doplnenia aj o zamestnávania v rámci pracovnej činnosti.

1. TEORETICKÁ ČASŤ

1.1 Aktivizácia seniora v oblasti kognitívnych zložiek výkonu

Základnou ľudskou potrebou je aktivita, ktorá „núti človeka neustále sa učiť, adaptovať a reagovať na okolie, čo podporuje aj zmenu a osobnostný vývoj“ (Jelínková et al., 2009:15). Aktivita podporuje telesné a psychické funkcie človeka, napomáha súčasne návratu funkčných schopností. Z pohľadu Turnera et al. (1996) je aktivizácia jednou z metód, ako podporovať seniora/seniorov v procese edukácie (Balogová, 2009), prevencie a/alebo intervencie v prostredí sociálnych služieb poskytovaných najmä formou sociálnej rehabilitácie. V zmysle nedávno novelizovaného Zákona č. 448/2008 Z. z. o sociálnych službách v znení neskorších predpisov, podľa § 16 sa sociálna rehabilitácia považuje za jednu z odborných činností a v zmysle § 21 uvedeného zákona sa definuje ako *odborná činnosť na podporu samostatnosti, nezávislosti, sebaistočnosti fyzickej osoby rozvojom a nácvikom zručností alebo aktivizovaním schopností a posilňovaním návykov pri sebaobsluhe, pri úkonoch starostlivosti o domácnosť a pri základných sociálnych aktivitách s maximálnym využitím prirodzených zdrojov v rodine a komunite*. Ergoterapia je jedným z nástrojov sociálnej rehabilitácie a má vysoký potenciál aktivizovať seniora, a tak zvýšiť kvalitu jeho života, či v domácom alebo rezidenčnom prostredí. Spomínaný zákon o sociálnych službách zaraďuje sociálnu rehabilitáciu a jej nástroje medzi odborné činnosti, na ktoré sa vyžaduje aj odborná spôsobilosť (§ 84).

Aktivizácia môže byť realizovaná, ako je už vyššie spomenuté, v domácom alebo rezidenčnom prostredí formou zamestnávania. Tie umožňujú vykonávať také činnosti, ktoré sú užitočné alebo zmysluplné vo vzťahu aktivizácie staršieho človeka (Towsend et al., 1997). V aktivitách ľudia spoznávajú samých seba, rozvíjajú svoje schopnosti a zručnosti, udržiavajú si fyzické a duševné zdravie, zlepšujú kvalitu života a využívajú svoj potenciál. Vykonávaním zmysluplných činností je človek schopný pozitívne ovplyvňovať nielen svoje zdravie, ale aj okolité prostredie. Súčasťou holistického pohľadu na zdravie, ako ho prezentuje Medzinárodná klasifikácia funkčnej schopnosti, dizability a zdravia, je aj hodnotenie oblasti participácie vo fyzickom a sociálnom prostredí (Fábry Lucká, Lištiaková, 2014). V prípade aktivizácie kognitívnych funkcií u seniora ide o tréning, tzn. o precvičovanie kognitívnych (poznávacích) funkcií. Z pohľadu cieľov sociálnej práce sa tréning dotýka zlepšovania kvality života jednotlivcov, ich sociálneho fungovania ako i podpory ich potenciálu (Hrozenská, 2017:305). V prípade nadobúdania stratených schopností vplyvom úrazu, choroby ide o rehabilitáciu kognitívnych funkcií. Kognitívne poškodenie u seniora predstavuje ťažkosti spojené s pamäťou, pozornosťou, rýchlosťou spracovania informácií a organizáciou, a i. Senior má možnosť naučiť sa kompenzovať zhoršenú pamäť alebo pozornosť pri vykonávaní konkrétnych úloh, využívať obnovovacie aktivity na zlepšenie funkcií poznania počas výkonu špecifických úloh, a to v rámci tematicky orientovaných individuálnych i skupinových stretnutí. Novák (2013) tvrdí, že aktivizácia, ktorá vyvoláva zvedavosť a záujem seniora, môže byť realizovaná v rôznych obmenách s prepojením aj iných výkonových zložiek ergoterapie, čím sú rozvíjané aj ďalšie oblasti zabezpečujúce zvýšenie kvality života a prežívania, napr. je to komunikácia, spolupráca, sebaobsluha atď. V prípade seniorov má ergoterapia význam všeobecnej aktivizácie, ktorej cieľom je zvýšenie kvality života a nezávislosti seniora.

1.2 Ergoterapia v inštitucionálnom prostredí pre seniorov

V prípade všeobecného terminologického vymedzenia je ergoterapia (*occupational therapy*) terapiou (na)pomáhajúcou jednotlivcovi/jednotlivcom dosiahnuť samostatnosť a s ňou spojenú nezávislosť vo všetkých aspektoch kvality života. Zároveň ju považujeme za nefarmakologický prístup, ktorý „napomáha klientovi dosiahnuť samostatnosť a s ňou spojenú nezávislosť vo všetkých aspektoch kvality života. Je považovaná za súčasť celostne orientovaného prístupu ku klientovi, kde dominantným prostriedkom sa stáva činnosť k podpore kvality života človeka s ohľadom na jeho individuálne možnosti a limity“ (Kováčová, 2014:10). Je vnímaná ako liečba pomocou zmysluplných činností a využíva zamestnávanie (činnosť/aktivitu) k celostnej podpore kvality života. Ergoterapia z retrospektívneho pohľadu bola zameraná viac na výkon počas pracovnej činnosti v porovnaní so súčasným vnímaním ergoterapeutickej intervencie, ktorá pomoc orientuje na celkové prežívanie, procesúalnu stránku a samotnú kvalitu života klienta, ktorému je pomoc a podpora poskytovaná.

Mátel (2015:10) tvrdí, že „hlavnou činnosťou sociálneho pracovníka je priama práca s klientom. Táto činnosť je autorom označovaná výrazmi „terapia“ (*therapy*), „liečba“, resp. „zaobchádzanie“ (*treatment*), či „poradenstvo“ (*counseling*). Cieľom terapeutických techník je podpora klienta a rozvíjanie jeho sociálnych vzťahov, vnímanie životných potrieb aj celkový rozvoj osobnosti“. Ak vezmeme do úvahy, že hlavným faktorom sociálneho fungovania je duševné zdravie a pohoda človeka, sociálnu prácu môžeme označiť aj ako terapeutickú pomoc (v zmysle terapeutickej paradigmy Malcolma Payna, 2014) a využitie osobitých a špecifických postupov a metód má svoj neoceniteľný význam.

V ergoterapii, ktorá je zameraná na klienta seniorského veku, sa pozornosť odborníka primárne zameriava na udržanie si nezávislosti na čo možno najdlhšie obdobie (Klusoňová, 2011), čo sa zhoduje s filozofiou ergoterapie vychádzajúcej z holistického pohľadu. Vychádza z presvedčenia, že „ľudia sú aktívne bytosti, ktoré sa prostredníctvom dynamických interakcií s fyzickým, sociálnym, kultúrnym i spirituálnym prostredím neustále vyvíjajú a sú schopní sa adaptovať na zmeny“ (Jelínková et al., 2009:14). Ergoterapeutická intervencia je vykonávaná v rôznorodých inštitucionálnych systémoch sociálnej pomoci s platnosťou rezidenčialnej starostlivosti o staršie osoby/seniorov (Repková, 2017). Počas ergoterapeutických činností bez ohľadu na vek, či zdravotné znevýhodnenie má mať senior syténé potreby. Patria k nim byť slobodným pri výbere činností, byť rešpektovaný, byť vypočutý, byť ocenený a úspešný a pod. (Jelínková et al., 2009).

Ergoterapeutická prax vychádza z presvedčenia, že hlavným cieľom ergoterapie je zmysluplná činnosť. Pre človeka je dôležitá, pretože mu pomáha dosahovať pocit sebauspokojenia alebo aj sebarealizácie. Ak človek nemôže z rôznych (ne)špecifických dôvodov vykonávať tieto aktivity, dochádza postupne k znižovaniu úrovne kvality života.

V inštitucionálnom prostredí rezidenčialnych sociálnych služieb pre seniorov v SR sa využívajú mnohé postupy a metódy, nazývané rôznorodo a aj rôznorodo realizované za rôznych podmienok. Ich kvalita zabezpečovania alebo poskytovania je rozdielna od inštitúcie k inštitúcii. S prepojením ergoterapie v spojitosti s praxou sociálneho pracovníka a aj iných odborníkov existujú limity, ktoré ovplyvňujú samotné využívanie ergoterapie v praxi. Patria k nim:

- Ergoterapia ako terminus technikus evokuje u odborníkov i laikoch rôznorodé obsahové zázemy, napr. liečbu prácou, pracovnú rehabilitáciu, pracovnú terapiu. Existujúce odlišnosti sa stierajú, čo sa samozrejme odráža aj na poli praxe. V nedávno novelizovanom Zákone č. 448/2008 Z. z. o sociálnych službách v znení neskorších predpisov ju dokonca už evidujeme len ako činnostnú terapiu (§ 61). V každodennej praxi sa však roky v sociálnych zariadeniach pomenováva rôznorodo, praktizuje sa rôznou formou a na veľmi kvalitatívne rôznej úrovni.
- Ergoterapia nemá v SR žiadnu stavovskú organizáciu alebo profesijnú asociáciu, ktorá by združovala ergoterapeutov a prispievala tak k zvyšovaniu kvality vo vykonávaní a zabezpečovaní ergoterapie na celom území SR.

Našou snahou nie je kritizovať, skôr poukázať na limity, aby sa odkryli „biele miesta“ v rámci realizovania odborných činností, ktoré sú vykonávané v sociálnych službách (nielen v kontexte ergoterapie), čím sa prispeje k zvýšeniu kvality v poskytovaných službách. Zároveň je to priestor k diskusií s ohľadom na korektné ujasnenie kompetencií sociálneho pracovníka a iných odborníkov v súvislosti s realizovaním ergoterapeutickej intervencie, čo by v konečnom dôsledku napomohlo ich výkonu práce v praxi.

METODOLOGICKÁ ČASŤ

2.1 Cieľ, úlohy a charakteristika súboru

Cieľom výskumu bolo zistiť štatistickú významnosť v sledovaných vybraných zložkách výkonu experimentálne koncipovaného ergoterapeutického programu orientovaného na aktivizáciu seniora/seniorov.

Konkretizovali sme nasledovné úlohy:

- Identifikovať rizikové faktory v oblasti kognitívnych a senzomotorických zložiek výkonu seniora na základe vstupnej ergoterapeutickej diagnostiky (prostredníctvom Mini-Mental State Examination, Clock Testu, Montreal Cognitive Assessmentu, The Barthel Indexu of Activities of Daily Living, ergodiagnostického systému Ertomis).
- Navrhnuť a popísať obsahovú štruktúru ergoterapeutického programu orientovaného na aktivizáciu seniora/seniorov v oblasti kognitívnych a senzomotorických zložiek výkonu.
- Vytvoriť skupiny (kontrolné, experimentálne) a následne realizovať ergoterapeutický program v inštitucionálnom prostredí.
- Verifikovať ergoterapeutický program a konkretizovať možnosti a limity pre sociálneho pracovníka v praxi.

Do ergoterapeutického programu bolo zaradených 54 klientov s priemerným vekom 68,4 rokov, z hľadiska pohlavia išlo o heterogénnu skupinu (v pomere 1:3 v prospech žien). Klienti boli rozdelení (žrebovaním) na 3 kontrolné a 3 výskumné skupiny. V každej skupine bolo 9 klientov. Kontrolnej skupine bola poskytovaná ergoterapeutická intervencia, ktorá bola súčasťou ich plánu rozvoja a bola zabezpečovaná pracovníkmi zariadenia (ako bežná súčasť ich denného režimu v zariadení). Výskumnej skupine bola poskytovaná ergoterapeutická intervencia podľa experimentálneho ergoterapeutického programu. Bola realizovaná pravidelne (v dohodnutých termínoch) výskumníkom. Každému klientovi (priemerne za mesiac) boli poskytnuté 3 individuálne a 5 skupinových stretnutí počas jedného kalendárneho roka.

Ergoterapeutický program bol realizovaný v neštatnom domove seniorov v Bratislavskom regióne. Klientom bola poskytnutá základná informácia o experimentálnom overovaní ergoterapeutického programu. Na základe kontraktu výskumníka s vedením zariadenia bol počas jednotlivých stretnutí (individuálnych a skupinových) k dispozícii personál zariadenia (sociálny pracovník, fyzioterapeut, psychológ). Prítomnosť konkrétnej profesie závisela od obsahového zamerania jednotlivých skupinových stretnutí.

2.2 Metódy vo výskume

Zber empirických údajov sa realizoval v rámci individuálnych i skupinových stretnutí. Vstupné a výstupné dáta sme získali v rámci testovacích škál Mini-Mental State Examination, Clock Test, Montreal Cognitive Assessment, The Barthel Index of Activities of Daily Living, ergodiagnostického systému ERTOMIS a neštandardizovaného dotazníka záujmov. Zber údajov bol realizovaný za účasti psychológa zariadenia, získané údaje sú súčasťou záznamov jednotlivých klientov v zariadení.

Použité testovacie škály popíšeme v stručnosti.

Test kognitívnych funkcií (Mini-Mental State Examination, MMSE) je štandardizovaný nástroj v klinickej praxi. Považuje sa za vhodný screeningový nástroj kognitívnych funkcií (Folstein et al., 1975, Foreman et al., 1996, a i.). Administrácia testu: Test hodnotí nasledujúce položky ako orientácia, pamäť, registrovanie, pozornosť a počítanie, fatické funkcie (reč), praktické funkcie (manipulácia s predmetmi), čítanie a písanie. Test pozostáva z tridsiatich otázok. Celkové bodové skóre je v rozmedzí 0–30 bodov. Hodnota 30 bodov znamená výkon bez chyby a hodnota 0 ťažkú poruchu kognitívnych funkcií (Topinková, 2005).

Test hodín (Clock Test) je zaužívaný ako doplnkový k MMSE. Na základe svojej jednoduchosti umožňuje komplexné zhodnotenie kognitívnych funkcií (pamäť, vizualitu, konštrukčnosť, predstavivosť a vlastné spracovanie, Chiu Wa et al., 1998). Administrácia testu: Na formát A4, kde je nakreslený ciferník, je potrebné doplniť čísla a čas (podľa pokynov). Hodnotí sa správnosť umiestnenia čísiel a umiestnenie ručičiek hodín. Bodové skóre je 1 bod za správne zobrazenie, 2 body za priestorovú chybu ciferníku, 3 body za chybné zaznamenanie času, ak je zachované priestorové usporiadanie hodín, 4 body za stredný stupeň priestorovej dezorganizácie, 5 bodov za ťažký stupeň dezorganizácie a 6 bodov, ak klient nedokázal splniť úlohu (Topinková, 2005).

Montrealský skríning kognitívnych funkcií (Montreal Cognitive Assessment, MoCA) bol použitý ako alternatíva MMSE, nakoľko odhaľuje miernu kognitívnu poruchu. Zameriava sa na hodnotenie kognitívnych oblastí, a to pozornosti a koncentrácie, exekutívnych funkcií, pamäti, jazyka, vizuálno-konštrukčných schopností, koncepčného myslenia, počítania a orientácie. Administrácia testu: Cséfalvay, Marková (2011) tvrdia, že maximálne skóre je 30 bodov. Za bežný výkon sa považuje získanie 26 a viac bodov.

Barthelov test základných denných aktivít (The Barthel Index of Activities of Daily Living) je základným testom hodnotenia personálnych základných denných aktivít (ADL). Administrácia testu: Súčasťou posudzovacích 10 položiek podľa Krivošíkovej (2011:238) je príjem jedla a tekutín, presuny (posteľ, stoličky, vozík), osobná hygiena, použitie WC, kúpanie, chôdza po rovine, chôdza do/zo schodov, obliekanie, kontrola močenia a kontrola stolice. Jednotlivým položkám sa pripisuje 0, 5, 10 alebo 15 bodov. Výsledné bodové skóre má rozptyl 0–100 bodov. Hodnota 0 znamená úplne závislý. Hodnota 100 bodov znamená úplne nezávislý. Tento test sa označuje aj ako test fyzickej dizability, ktorého výsledky sú prospešnými počas ergoterapeutického programu.

Ergodiagnostický systém Ertomis je použiteľný pri hodnotení aktuálneho stavu klienta z funkčného hľadiska. Administrácia testu: Hodnotia sa položky ako tempo (psychomotorické, pracovné), motivácia, pozornosť, vnímanie, sústredenosť, pamäť, predstavivosť, nezávislosť pri práci, inšpirácia pri riešení problémov, tímová práca, kritickosť, zodpovednosť, odolnosť voči stresu, vytrvalosť, reč a písanie. Okrem toho sa hodnotí pohyblivosť všetkých častí tela, zmyslové schopnosti a schopnosť znášať nepriazeň prostredia zo stránky fyzikálnych vplyvov. Systém Ertomis používa štvorbodovú hodnotiacu stupnicu: 0 – dobrý výkon, 1–2 výkon s väčšími, alebo menšími ťažkosťami, 3 neschopnosť požadovaných výkonov (Venglářová, 2007).

Uvádzame tabuľkové spracovanie (tabuľka 1) testovacích škál, ktoré sme využili pri komparácii vstupných a výstupných hodnôt vo výkone seniora/seniorov.

Tabuľka 1: Maximálne hodnoty v testovacích bariérach, ktoré mohol klient dosiahnuť

Testovacia batéria	Maximálne dosiahnuteľné skóre
Test kognitívnych funkcií (MMSE)	30 bodov
Test hodín (Clock Test)	1 bod
Montrealský skríning kognitívnych funkcií (MoCA)	30 bodov
Barthelov test základných denných aktivít	100 bodov
Ergodiagnostický systém Ertomis	0 bodov

Zdroj: autorka

2.3 Štruktúra a obsahová náplň ergoterapeutického programu

Ergoterapeutický program ako súčasť experimentálneho overovania bol ponukou pre skupiny seniorov. Bol príležitosťou k aktivizácii kognitívnych a senzomotorických zložiek výkonu u každého seniora, ktorý prejavil záujem zúčastniť sa.

V prípade ergoterapeutickej intervencie jednotlivé činnosti spĺňali konkrétny terapeutický zámer. Primárnym cieľom bolo zaktivizovať klienta (v tejto skupine klientov záujem o činnosti, o zaradenie do programu neznamenal aj automaticky ich aktivitu, pozn.). Považujeme za dôležité upozorniť, že prípadné zlyhanie (v rozsahu odmietnutia, odídenia, či len pozorovania) sme nehodnotili za negatívny faktor (skôr sme zvažovali nad tým, že klient nebol dostatočne pripravený pre konkrétnu činnosť, alebo v konkrétnom prípade u klienta bolo žiadúce zmeniť spôsob nácviku, tréningu). Z toho dôvodu sme vopred neurčovali striktnú časovú dotáciu, čo sa nám osvedčilo najmä počas individuálnych stretnutí. Priemerne každé individuálne stretnutie trvalo 42 minút a skupinové stretnutia boli v rozsahu od 30 minút do 2 hodín.

Téma každého stretnutia bola seniorom vždy vopred prezentovaná (seniori poznali tému a mali informáciu, čo budeme robiť a s akým materiálom). Napriek tomu, že išlo o ergoterapeutický program, ktorého predpokladaným základom má byť zmysluplné zamestnávanie, práca (Kusín et al., 2015), našou snahou bolo vytvoriť priestor pre integráciu záujmových činností vo forme tém, ktoré by boli klientmi vnímané za zaujímavé, dostatočne motivujúce a nie infantilné. Z navrhnutých tém stretnutí sme menili dve (na základe požiadavky skupiny).

Počas ergoterapeutickej intervencie sme pracovali s rozličnými materiálmi. Využívali sme tradičné materiály (tabuľka 2) v kombinácii s jednoduchými pomôckami platnými v ergoterapii (Votava, 2009), napr. aj predmety jednoduchších geometrických foriem sú vhodnými na stimuláciu a motiváciu klienta bez rozdielu na vek.

Tabuľka 2: Prepojenie pomôcok s materiálmi v ergoterapii

Materiál	Pomôcky	Podporné činnosti orientujúce sa na klienta
Piesok	Umožňujúce naberanie, prenášanie, presýpanie (rôzne veľkosti nádob a foriem rôzneho tvaru)	Experimentovanie s prírodným materiálom. Rozvoj poznávania a možností experimentovať. Koordínácia oboch rúk. Podpora samostatného prejavu a pozornosti počas činnosti.
Voda (príp. ľad, sneh)	Umožňujúce naberanie, vylievanie, prelievanie (rôzne nádoby). Pohyblivosť vo vode (rôzne loďky, autá, zvieratá)	Podpora jemnej motoriky v súvislosti s presnosťou jemno-motorických pohybov ruky. Experimentovanie a overovanie vlastností materiálu. Vkládanie a „lovenie“ predmetov z vody. Zoznamovanie sa s vodou v rozličných skupenstvách.
Plastelína (iné modelovacie hmoty)	Umožňujúce krájanie, prekládanie, odštipovanie	Experimentovanie a základné poznávanie materiálu.
Papier	Umožňujúce označenie papiera, rozdeľovania na menšie kusy (trhaním)	Experimentovanie a znovupoznávanie materiálu. Koordínácia oboch rúk pri úchope a manipulácii s predmetmi. Lepenie a strihanie.
Farby (prstové, vodové, temperové)	Rozvíjajúce pohyb jednotlivých prstov a dlaní	Experimentovanie a znovupoznávanie materiálu.

Zdroj: autorka

Z dôvodu lepšieho zmyslového vnímania sme ďalšie materiály poskytovali vo väčšom (zväčšenom) formáte (s využitím aj premietacej techniky). K takým materiálom patrili: fotografie (Uhrinová, Zentko, 2013), ktoré boli konkrétnymi fragmentmi životného príbehu, spomienok alebo zo

strany klienta išlo o prerozprávania zážitku. Taktiež to boli rozsahovo kratšie texty, výtvarné diela v zobrazení 2D, vzory látok, pracovné postupy a pod. Využívali sme predmety, ktoré majú osobný význam pre klienta (Venglářová, 2007), a považovali sme ich za netradičný materiál. Bol dostupný ihneď. Pomerne často sa stalo, že pri ich vzájomnom predstavovaní sa klienti dozvedeli zaujímavé informácie.

3. ZHODNOTENIE VERIFIKÁCIE ERGOTERAPEUTICKÉHO PROGRAMU

Na základe stanoveného cieľa sme vytvorený a realizovaný ergoterapeutický program hodnotili z hľadiska:

- obsahovej náplne programu (a záujmu klientov) v rámci individuálnej a skupinovej formy,
- dosiahnutého progresu/regresu klientov v rámci posudzovaných zložiek výkonu vo vstupnom a výstupnom hodnotení,
- možností a limitov ergoterapeutického programu realizovaného v zariadeniach pre seniorov.

3.1 Hodnotenie ergoterapeutického programu z hľadiska obsahovej náplne v rámci individuálnej a skupinovej formy

Na základe cieľa sme v navrhnutom ergoterapeutickom programe zostavovali jednotlivé činnosti tak, aby spájali zamestnávanie so záľubami, tvorivosťou, učením sa, samostatnosťou a zodpovednosťou. Prepájali sme individuálnu formu tréningových cvičení so skupinovou formou stretnutí. V témach stretnutí v ergoterapeutickom programe sme využili skúsenosti z predchádzajúcich povolaní klientov.

V rámci individuálnych rozhovorov sme zisťovali aj preferencie seniorov s ohľadom na jednotlivé činnosti (tabuľka 3), ktoré boli súčasťou ergoterapeutického programu (aj z dôvodu možnosti modifikovať, príp. korigovať konkrétne činnosti). Ku každej aktivite mal klient možnosť priradiť poradie od najviac zaujímavého až po najmenej zaujímavý (v číselnom hodnotení od 1 po 7, pričom hodnota 1 bola považovaná za najvyššie hodnotenie).

Tabuľka 3: Preferencia záujmov zo strany klientov seniorov

Konkretizácia aktivít	N _K = 27	N _E = 27
Cvičenia na rozvoj pamäte	43	55
Cvičenia na pozornosť a exekutívne funkcie	69	57
Cvičenia jemnej motoriky	70	48
Komunikačné cvičenia	54	47
Cvičenia na rozvoj zmyslov	108	110
Cvičenia podporujúce ADL, IADL	92	130
Relaxačné cvičenia	166	139

Zdroj: autorka

V tabuľke 3 sú farebne odlišené činnosti, ktoré svojou preferenciou boli klientmi najčastejšie označované za veľmi zaujímavé. Klienti oboch skupín (kontrolnej a experimentálnej) označili cvičenia pamäti a komunikačné cvičenia za najviac zaujímavé a relaxačné cvičenia považovali za najmenej zaujímavé (táto skutočnosť bola verbalizovaná aj počas jednotlivých stretnutí, napr. z výpovedí klientov: *oddychovať budem potom, teraz sa chcem niečo ešte naučiť, bojím sa smrti, nemôžem relaxovať, čo ak prestanem dýchať a zomriem, ležím v noci, teraz chcem žiť...*).

3.1.1 Hodnotenie obsahovej náplne ergoterapeutického programu v rámci individuálnych stretnutí

Jednotlivé činnosti v individuálnych stretnutiach s klientom boli modifikované, doplnené alebo rozšírené na základe individuálnych schopností klienta (tabuľka 4). Počas individuálnych stretnutí

sme využívali aj autokorektívne karty ako súčasť autoevalvácie. Ide o jednu z možností aktivizácie samostatnosti klienta pri hľadaní (ne)správneho riešenia s následným upevňovaním si a správnym zafixovaním nadobudnutého poznania.

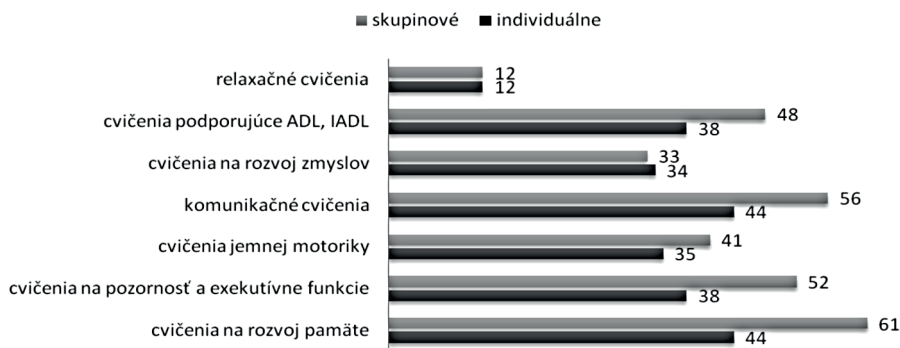
Tabuľka 4: Obsahová náplň ergoterapeutického programu – individuálna forma

Blok	Zber vstupných informácií prostredníctvom testovej batérie	
1.		
2.-11.	Úvodné	krátke pamäťové cvičenia (podpora pamäte a pozornosti s využitím reálnych predmetov); pohybové a pantomimické aktivity (sekvenčná pantomíma, pohybový preklad), zrkadlenie (presnosť a detailnosť vnímania)
	Priama činnosť	podporné cvičenia na pravú (fakty, logika, analýza) a ľavú hemisféru (predstavy, priestor, nadhľad) mozgu, aktivizácia krátkodobej a dlhodobej pamäte (mnemotechniky), priestorové schopnosti, podpora expresívnych funkcií, reminiscenčná terapia (kufírk spomienok, práca s fotografiou, práca so spomienkami, rozprávanie starých príbehov), vytváranie memory room
	Reflexia	práca s vizuálnymi a auditívnymi pomôckami, senzorická stimulácia
12.	Zber výstupných informácií prostredníctvom testovej batérie	

Zdroj: autorka

Následne uvádzame zastúpenie jednotlivých aktivít, ktoré boli priebežne analyzované a upravované na základe ich početnosti v blokoch (tabuľka 5), ich zastúpenie bolo identické so zastúpením v skupinových stretnutiach (graf 1). Berieme do úvahy, že individuálne stretnutia prebiehali priemerne 3-krát do mesiaca a skupinové stretnutia 5-krát do mesiaca.

Graf 1: Zastúpenie jednotlivých aktivít v ergoterapeutickom programe

V pomerne vysokom počte klienti oceňujú aj činnosti zamerané na precvičovanie pozornosti, exekutívnych funkcií ($p = 0,095$, $t = 11,543$), tiež komunikačné cvičenia ($p = 0,201$, $t = 10,911$). V najnižšom počte posudzujú klienti činnosti určené na relaxáciu ($p = 0,155$, $t = 10,539$).

3.1.2 Hodnotenie obsahovej náplne ergoterapeutického programu v rámci skupinových stretnutí

V skupinových stretnutiach počas ergoterapeutického programu sme sa zamerali na vytváranie spoločného diela, počas ktorého si klienti vzájomne pomáhali, komunikovali, usmerňovali sa. Jednotlivé cvičenia na podporu kognitívnych a senzomotorických zložiek výkonu boli v rôznych formách opakované aj v skupinovej tvorbe s využitím skúseností klientov zo zamestnania, ktoré vykonávali v minulosti. Zvyčajne išlo o časovo kratšie projekty (2–3 stretnutia boli zamerané na jednu tému), ktoré boli realizované v rámci jedného bloku (tabuľka 5). Samotnú obsahovú náplň

uvádzame formou činnosti ako modelový príklad pre prácu so seniorom. Klientom, ktorí boli účastní v tomto programe, tento systém činnosti vyhovoval, považovali ho za inšpiratívny a netradičný.

Tabuľka 5: Obsahová náplň ergoterapeutického programu – skupinová forma

Blok	Obsah stretnutí
1.	Svet z látok. Potlač látky. Kombinácia vzorov. Znázorni pohybom vzor (rýchle a pomalé pohyby). Zrkadlím tvoj vzor. Hľadáme vzory z prírodného materiálu. Pexeso so vzorkou. Látková doplnovačka. Vizualne diferencovanie látok na základe vzoru, tvaru, farby.
2.	Kniha môj priateľ. Vytváranie knižnej väzby. Príbeh knihy cez obrazové karty. Vytváranie ponuky rôznych možností knižnej väzby (kreativita v tvorbe obalov). Kniha v rôznych veľkostiach. Kombinácia písmen a tvarov (hľadaj slovo v tomto názve). Vytváranie krátkeho textu s rôznym zameraním.
3.	Vrchnák v našom živote. Práca so sklenenými pohármi (otváranie a zatváranie). Vrchnákové pexeso. Vrchnákové portréty. Zoskupovanie z vrchnákov na základe obrazových kariet. Stavanie veže.
4.	Predavač(ka). Triedenie galantérneho materiálu. Práca s drobným materiálom (zoskupovanie, triedenie). Vytváranie obrazu na základe obrazových kariet s motívom. Nedokončený obraz.
5.	Tvorba časopisu. Rozdelenie rolí. Príbeh časopisu cez obrazové karty. Vytváranie ponuky rôznych možností časopisu. Práca s rôznorodým písmom. Piesková tabuľka.
6.	Gobelín v byte. Predtlač. Šitie bez ihly. Farebné kompozície. Na návštevu u vás doma. Pexeso z farieb. Domino.
7.	Piktogramy. Vytváranie piktogramov z rôzneho materiálu. Hmatové pexeso. Môj obľúbený piktogram. Piktogramové domino.
8.	Tvorba obrazov bez štetca. Triedenie drobného pevného materiálu.
9.	Záhrada v črepníku. Sadenie rastlín. Pomenovávanie časti rastlín. Určovanie rastliny podľa obrazovej karty priradením k reálnej rastline, priradením názvu rastliny, priradovanie bez verbálnej a reálnej podpory. Pexeso rastlín.
10.	Reklama naša každodenná. Akú reklamu si pamätáš? Vytvoríme reklamu na základe konkrétneho predmetu. Reklamy v časopisoch (tried' a prirad').
11.	Televízna obrazovka. Vytváranie programu. Pamäťové cvičenia (Aký program si pozeral? Prirad' program k času).
12.	Slané cesto a tvorba z neho. Voľná tvorba. Manipulácia s rôznym náradím. Vrstvenie slaného cesta. Napodobni vzor z obrazovej karty.

Zdroj: autorka

Ergoterapeutický program bol diferencovaný do 12 blokov, obsahová náplň jedného bloku zodpovedala približne stretnutiam počas jedného mesiaca. Celkovo bolo zrealizovaných 69 skupinových stretnutí, s tým, že stretnutia neboli realizované počas dní voľna, štátnych sviatkov a výletov, ktoré boli organizované neštátnym domovom seniorov. Účasť klientov na skupinových stretnutiach bola 82 %.

Sociálny pracovník je v sociálnom zariadení členom multifunkčného tímu. Zvýšenie kvality života seniorov v danom zariadení teda nie je len jeho cieľom. Celý odborný tím by mal svoje odborné intervencie plánovať tak, aby jednotlivé aktivity vychádzali z reálnych možností a schopností klienta a zároveň posúvali kvalitu jeho života dopredu.

Z výsledkov výskumu navrhujeme nasledovné odporúčania:

- Vytvárať a realizovať programy s ohľadom na potreby klienta seniorského veku. Je možné využívať: a) krátkodobé ergoterapeutické programy úzko tematicky orientované na oblasť pamäte a pozornosti. Krátkodobé projekty je vhodné realizovať ako súčasť skupinovej formy intervencie; b) strednodobé projekty orientované primárne na exekutívne funkcie; c) dlhodobé projekty zamerané na oblasť pamäte, exekutívnych funkcií a pozornosti. *Odporúčame zabezpečiť synergiu aktivít zameraných na rozvoj pamäte, exekutívnych funkcií a pozornosti s pracovnými aktivitami, ktoré pôsobia na seniora a stávajú sa dôležitou súčasťou v nefarmakologickom prístupe k seniorovi/k seniorom.*

- Zosúladiť kombináciu individuálnej a skupinovej formy podpory seniora. *Na základe verifikácie ergoterapeutického programu považujeme za významné striedanie individuálnej a skupinovej formy intervencie. Osvedčila sa nám individuálna podpora klienta seniora, ktorá bola realizovaná ako príprava na skupinové stretnutia. V prípade neprítomnosti počas skupinovej intervencie a súhlasu seniora boli individuálne stretnutia využívané aj ako doplnkové/náhradné (táto skutočnosť bola zo strany seniorov vyžadovaná).*
- Integrovať špecificky orientované témy v rámci skupinovej formy ergoterapeutickej intervencie (tabuľka 5) ako súčasť aktivizujúcich a podporných cvičení. V rámci verifikácie programu so skupinou seniorov bola potvrdená štatistická významnosť v integrovaní pamäťových cvičení a taktiež v rozvíjaní exekutívnych funkcií (tabuľka 8). *Odporúčame ergoterapeutické aktivity realizovať formou tematicky orientovaných skupinových aktivít, napr. formou rovnakého a príbuzného povolania, konštruovaných na výmene spomienok, skúseností a poznatkov formou životných príbehov.*
- Zaradovať pamäťové cvičenia ako primárne aktivity aktivizovania seniora ako súčasť programu orientovaného na podporu kognitívnych funkcií u seniora (graf 1) a v nižšej početnosti zaradovať relaxačné cvičenia. *Odporúčame pri práci so seniorom/so seniormi navýšiť podiel v zložkách, ako je naratívny prístup, reflexívny prístup, alebo využívať spomienku z minulosti ako základ témy stretnutia.*

3.2 Hodnotenie dosiahnutého progresu/regresu klientov v rámci posudzovaných zložiek výkonu vo vstupnom a výstupnom hodnotení

Hodnotením vstupných a výstupných hodnôt, ktoré sme získali testovaním klientov z kontrolnej (tabuľka 6) a výskumnej (tabuľka 7) skupiny, sa potvrdila vyššia percentuálna úspešnosť v jednotlivých výsledkoch testovacej batérie.

Tabuľka 6: Komparácia vstupných a výstupných hodnôt v kontrolnej skupine a ich percentuálne zhodnotenie

Testovacie batérie	max (body)	vstup (body)	výstup (body)	vstup (%)	výstup (%)
Test kognitívnych funkcií (MMSE)	30	25	26	83	86
Test hodín (Clock Test)	1	0,5	0,5	50	50
Montrealský skríning kognitívnych funkcií (MoCA)	30	24	25	80	83
Barthelov test základných denných aktivít	100	85	87	85	87
Ergodiagnostický systém Ertomis	0	10	10		

Komparáciou vstupných a výstupných hodnôt neboli v kontrolnej skupine potvrdené významné zlepšenia. Ich rozdiel v percentuálnom zhodnotení potvrdil stagnáciu v jednotlivých sledovaných oblastiach vzhľadom na ich vek a ich zdravotný stav.

Tabuľka 7: Komparácia vstupných a výstupných hodnôt vo výskumnej skupine a ich percentuálne zhodnotenie

Testovacie batérie	max (body)	vstup (body)	výstup (body)	vstup (%)	výstup (%)
Test kognitívnych funkcií (MMSE)	30	25	28	83	93
Test hodín (Clock Test)	1	0,8	0,95	80	95
Montrealský skríning kognitívnych funkcií (MoCA)	30	24	27	80	90
Barthelov test základných denných aktivít	100	84,5	86	84,5	86
Ergodiagnostický systém Ertomis	0	9	5		

Komparáciou vstupných a výstupných hodnôt boli vo výskumnej skupine potvrdené významné zlepšenia. Ich rozdiel v percentuálnom zhodnotení potvrdil progres v jednotlivých sledovaných oblastiach vzhľadom na ich vek a ich zdravotný stav.

Ak sa zameriame na hodnoty korelačných koeficientov a ich signifikantnosť vo výskumnej a kontrolnej skupine, zhodnocované Pearsonovým korelačným koeficientom, tak sa ukazuje, že oblasti ako cvičenia pamäte, komunikačné cvičenia a cvičenia na pozornosť a exekutívne funkcie dosiahli vo výskumnej skupine na hladine 5% významnosti (v porovnaní s kontrolnou skupinou) štatistickú významnosť (tabuľka 8).

Tabuľka 8: Korelácia získaných hodnôt vo výskumnej skupine

Konkretizácia aktivít/stretnutie (blok)	Korelačné koeficienty	* $p \leq 0,05$
Cvičenia na rozvoj pamäte	0,31	*
Cvičenia na pozornosť a exekutívne funkcie	0,19	*
Cvičenia jemnej motoriky	0,11	
Komunikačné cvičenia	0,3	*
Cvičenia na rozvoj zmyslov	0,15	
Cvičenia podporujúce ADL, IADL	0,11	
Relaxačné cvičenia	0,08	

Významný progres vo výskumnej skupine bol potvrdený v oblasti pamäte, pozornosti a exekutívnych funkcií a v komunikačných schopnostiach.

Z výsledkov výskumu upozorňujeme na skutočnosť, že do ergoterapeutického programu sú zaradovaní klienti, ktorí reagujú rôznorodo aj vzhľadom k svojmu veku, zdravotným ťažkostiam a skúsenostiam (ktoré sú na rôznej škále polarít). Počas ergoterapeutickej intervencie sme mali možnosť (spolu)pracovať so seniorom s dizabilitou v oblasti nedostatku sociálnych kontaktov. Senior, ktorý trpí nedostatkom kontaktov, vyhľadáva ich atypickým spôsobom a je pomerne náročným klientom, nakoľko vyžaduje zvýšenú pozornosť. A taktiež trpezlivosť zo strany ostatných prítomných seniorov. Celkovo pri práci s klientom, ktorý sa prejavuje nie štandardne v rámci svojho konania a správania, je potrebné hľadať vhodné stratégie, ktorými sociálny pracovník s ďalšími odborníkmi napomôže obojstranným (klientovi i skupine). Senior, ktorý počas ergoterapeutickej intervencie nasýti potreby v rámci sociálnych kontaktov, sa stáva spolupracujúcim (tu je potrebné upozornenie, že nadviazané kontakty je žiaduce upevňovať a podporovať počas celého pobytu seniora v zariadení, nielen počas konkrétnych činností).

Taktiež boli v skupine aj seniori s dizabilitou v oblasti pracovnej činnosti. Pri pozorovaní neúspechu, zlyhávania klienta, ktorý on/ona popisuje ako „nešikovnosť“, je potrebné zvážiť individuálnu ergoterapeutickú intervenciu (malo by ísť o korektné odôvodnenie individuálnej formy podpory). Dôvodom môže byť skutočnosť, že stratégia nácviku oslabenej funkcie „tu a teraz“ v rámci skupinového stretnutia nie je vhodnou. Venglařová (2007:16) v tejto súvislosti tvrdí, že prežívanie neúspechu je výrazne markantnejšie v prítomnosti iných osôb, môže byť manifestované *ja sa už snažiť nemusím, už som toho urobil dosť, nech sa snažia iní*.

3.3 Možnosti a limity využitia ergoterapeutického programu v zariadeniach pre seniorov

Každý program, ktorý má byť experimentálne overovaný, má svoje špecifické možnosti aj limity. Napriek tomu, že tento program považujeme za časovo náročný, uvedomujeme si jeho potrebu aj z toho dôvodu, že je čas pozmeniť pohľad na realizovanie ergoterapie vo vzťahu ku klientovi a uspokojovaniu potrieb v zariadeniach, ktoré majú ambíciu poskytovať komplexné služby aj pre klientov v seniorskom veku.

Z nášho pohľadu ide o snahu poukázať na možnosti (tabuľka 9 a tabuľka 10) limity ergoterapeutickej intervencie, ktorá bola realizovaná, a prostredníctvom nich upozorniť na realizovanie tohto typu aktivizácie seniora/seniorov v zariadení, primárne vedenie zariadení pre staršie osoby/seniorov, ergoterapeutov alebo sociálnych pracovníkov (s požadovaným vzdelaním vykonávať ergoterapiu).

Tabuľka 9: Možnosti ergoterapeutického programu na podporu kognitívnych funkcií výkonu u seniora

Možnosti ergoterapeutického programu	Konkretizácia jednotlivých možností
Obsahová stránka ergoterapeutického programu	Zoskupenie tém do blokov, ktoré mohli byť zároveň hlavnou témou 2–4 stretnutí za sebou (zároveň išlo o stimuláciu pamäte a sociálnej komunikácie).
	Variabilita ponúknutých povolaní, ktoré klienti mali možnosť v živote vyskúšať (mali profesionálne zručnosti v danej oblasti) a tento fakt bol využitý ako motivačno-úvodný podnet k realizovaniu stretnutia.
	Podpora spomienok prostredníctvom osobných predmetov, fotografií, talizmanov a pod.
	Ponúknuť materiál v inej veľkosti a forme, ako ho senior pozná z bežného života. Zväčšenie na rozmery A3, A2, využívať inšpiračne tvorbu prostredníctvom zobrazovacej techniky ako 3D a i.
Procesuálna stránka ergoterapeutického programu	Možnosť prispôbiť jednotlivé stretnutia vzhľadom na čas (klienti mali ergoterapeutické stretnutia v čase, kedy prebiehali aktivity v domove seniorov, v rámci tzv. plánu rozvoja klienta).
	Zaradenie individuálnych stretnutí do celkovej štruktúry aktivizačného programu v rámci zariadenia seniora.
	Využívanie osobných predmetov a fotografií ako súčasť netradičného materiálu počas individuálnych a skupinových ergoterapeutických stretnutí.

Celkovo bol ergoterapeutický program seniormi hodnotený ako aktivita, na akú neboli zvyknutí. Osobné stretnutia považovali za príjemné a užitočné spestrenie ich pobytu v zariadení. Často bol v kontexte stretnutí verbalizovaný aj benefit dotýkajúci sa sociálnych kontaktov v zmysle vytvárania nových a pevnejších priateľstiev (*... keď sme robili ten vzor, zistila som, že Milke sa páči to isté, a dokonca sme mali obľúbenú takú istú sukňu, aj farbu, aj šnúrk, aj vzorku. Začali sme sa stretávať a je nám spolu dobre...; som zistil, že Joži chodil so mnou do školy a som ho nepoznal. Zostarol (smiech). ... keby nepovedal tú prírodu, tak tu sedíme pri sebe a nevieme, že sme boli v škole. Je to dobré, že ste prišli, lebo by sme my prišli o to, že sa poznáme...).*

Tabuľka 10: Limity ergoterapeutického programu na podporu kognitívnych funkcií výkonu u seniora

Limity ergoterapeutického programu	Konkretizácia jednotlivých možností
Štruktúra ponuky aktivít	Nerovnomerné rozloženie aktivít pri tvorbe programu, napriek tomu, že bol špecificky zameraný. Predpokladáme, že rovnocenným podielom jednotlivých činností zo všetkých posudzovaných oblastí mohli byť získané rozdielne výskumné hodnoty.
Priestor pre realizáciu	Počas realizácie ergoterapeutického programu boli obmieňané tri miestnosti (v zariadení boli posudzované ako terapeutické). Jedna miestnosť nevyhovovala kapacitným podmienkam v porovnaní s ďalšími dvomi miestnosťami.
Prispôbenie času realizácie klientovi, nie režimu zariadenia	Možnosť prispôbiť jednotlivé stretnutia vzhľadom na čas (klienti mali ergoterapeutické stretnutia v čase, kedy prebiehali aktivity v domove seniorov, v rámci tzv. plánu rozvoja klienta).

Zváženie počtu odborných pracovníkov ako účastných na stretnutí	Na ergoterapeutických stretnutiach (individuálnych aj skupinových) bol okrem výskumníka a dobrovoľníka prítomný aj personál zariadenia ako podpora. Ten pôsobil primárne v začiatkoch rušivo, pre ilustráciu uvádzame napr. vstupovali do aktivít, upravovali klientmi vytvorené produkty, resp. zasahovali do ich procesu tvorby, presviedčali ich o správnosti konkrétneho javu a pod. Prítomnosť personálu ako podpory výskumu bolo podmienkou zo strany vedenia ako možnosť realizácie ergoterapeutického programu. Táto skutočnosť bola zaevidovaná v rámci kontraktu výskumníka s vedením zariadenia.
Oslovovanie seniora	Klienti boli oslovení personálom zariadenia počas ergoterapeutickej intervencie „dedko a babka“ (napriek tomu, že neboli v príbuzenskom vzťahu s členmi personálu). Táto forma oslovenia pôsobila pomerne často rušivo a limitujúco najmä počas aktivizácie klienta.

Uvádzané limity považujeme nielen za limity popisovaného ergoterapeutického programu, ale aj za limity niektorých zariadení v SR. Aktuálne je to možné považovať len za konštatovanie, ale z nášho pohľadu mnohé z pomenovaných limitov nepatria do „manuálu“ zariadení, ktoré poskytujú starostlivosť o seniora/seniorov.

V práci so skupinou počas realizácie ergoterapeutickej intervencie sa nám osvedčilo:

- Vytvárať spoločné základné pravidlá, ktoré uľahčujú komunikáciu s klientom seniorského veku. Za základné pravidlo je dohodnúť sa na oslovovaní (eliminovať oslovenie babka a dedko), skôr uprednostniť používanie krstného mena, príp. skrátenia mena, na ktoré je senior zvyknutý.
- Ponúknuť témy (a možnosť vybrať si) pred každým ďalším stretnutím.
- Vytvoriť priestor pre komunikáciu minimálne na začiatku stretnutia a na konci stretnutia. Samotná možnosť ľudí komunikovať, spracovať udalosť je podľa Müllera (2015:92) významnou zložkou pre ich osobnú pohodu.
- Zaraďovať zamestnávania ako súčasť podpory, rozvoja a sytienia potrieb seniora s dôrazom na udržiavanie čo najväčšej miery samostatnosti, zvýšenia kvality života a zmyslu života. Využívať kombináciu zamestnávania z oblasti záujmovej činnosti s ostatnými oblasťami ergoterapie (s bežnými dennými činnosťami a pracovnými (produktívnymi) činnosťami, Klusoňová, 2011).
- Využívať kombináciu narácie, reflexie a expresie počas ergoterapeutickej intervencie s doplnením aj o informácie z osobného života seniora/seniorov (bibliografie).

4. UPLATNENIE ERGOTERAPEUTICKÉHO PROGRAMU V PRAXI SOCIÁLNEHO PRACOVNÍKA

Ergoterapeutická intervencia jednoznačne patrí k odborným činnostiam, ktoré sú poskytované a zabezpečované v sociálnych službách pre staršie osoby s doplnením aj o iné odborné činnosti v sociálnych službách, ktoré vykonávajú v sociálnych službách aj iní odborníci (psychológ, liečebný pedagóg, špeciálny pedagóg, a i.). Predmetný program je primárne uplatniteľný v zariadení pre seniorov, kde o. i. je poskytovaná sociálna rehabilitácia a zabezpečovaná záujmová činnosť (Zákon 448/2008 Z. z., § 35). Existujú aj ďalšie zariadenia, v ktorých je reálne využitie ergoterapeutického programu nepopierateľné (§ 24 Integrované centrá, § 28 nízkoprahová služba, § 33 služba včasnej intervencie, § 34 zariadenie podporovaného bývania, § 36 zariadenie opatrovateľskej služby, § 38 Domov sociálnych služieb, § 39 špecializačné zariadenie, § 40 denný stacionár, § 57 podpora samostatného bývania). Daný program má možnosť sociálny pracovník využiť (aj s možnosťou ho modifikovať, príp. redukovat' a rozšíriť podľa potrieb skupiny, alebo klienta) primárne ako riešenie nepriaznivej sociálnej situácie z dôvodu ťažkého zdravotného postihnutia, nepriaznivého zdravotného stavu alebo z dôvodu dovŕšenia dôchodkového veku (Zákon 448/2008 Z. z., § 12 c.).

V prípade realizovania ergoterapie sociálnymi pracovníkmi uvádzame nasledovné:

- **Sociálny pracovník, ktorý je odborne spôsobilý na výkon sociálnej práce a spĺňa podmienku odbornej spôsobilosti na výkon ergoterapie** (ideálny stav).
- Na základe vyššie uvedeného môže sociálny pracovník poskytovať a aj zabezpečovať ergoterapiu ako odbornú činnosť v sociálnych službách pre staršie osoby s doplnením aj o iné odborné činnosti v sociálnych službách.
- **Sociálny pracovník, ktorý je odborne spôsobilý na výkon sociálnej práce, ale podmienky odbornej spôsobilosti z poskytovania a zabezpečovania ergoterapie nespĺňa** (reálny stav).
- Na základe skúseností z praxe mnohí sociálni pracovníci a iní odborníci, ktorí v kontexte ergoterapie nedisponujú žiadnym dokladom o absolvovaní akreditovaného vzdelávacieho programu vydaným príslušnou vzdelávacou inštitúciou, nemôžu vytvárať a následne realizovať ergoterapeutický program (obdobne to platí aj pri iných terapeutických prístupoch, napr. reminiscenčnej terapii, arteterapii, muzikoterapii, a pod.). V našich podmienkach môžeme hovoriť o dvoch skupinách absolventov študijného odboru sociálna práca (ďalej absolventi). Prvou skupinou sú absolventi, ktorí získali vďaka alma mater základné vedomosti s ohľadom na ergoterapiu. Disponujú teoretickými poznatkami z ergoterapie, poznajú možnosti a limity ergoterapie v konkrétnych cieľových skupinách. Svoje vedomosti môžu využiť aj v priamej práci, a to tak, že zamestnávania korešpondujúce s filozofiou realizovania ergoterapie by mohli aplikovať maximálne vo forme prvkov ergoterapie. Druhou skupinou absolventov sú tí, ktorí nedisponujú ani základnými vedomosťami týkajúcimi sa ergoterapie (napr. absolvovali kurz prezentujúci vo všeobecnom kontexte terapeutické prístupy v sociálnej práci). V danom prípade je nevyhnutné, aby si minimálne doplnili vedomosti a zručnosti krátkodobými školeniami. Tie im poskytujú abscentujúce teoretické východiská ergoterapie, poznatky o možnostiach a limitoch využívania konkrétnych zamestnávaní v rôznych indikovaných skupinách.

ZÁVER

Starnutie populácie a zvyšujúci sa počet starších ľudí v spoločnosti naznačuje opodstatnenosť uplatňovania ergoterapie v praxi sociálneho pracovníka a iných odborníkov ako jednej z odborných činností vykonávaných v sociálnych službách. Význam ergoterapie v oblasti poskytovania sociálnej starostlivosti o staršiu generáciu narastá súčasne s požiadavkou aktivizácie seniorov a podmienkou zdravého starnutia. Dôstojný život v starobe znamená viesť život zmysluplný (Wehner, Schwinghammer, 2013:41).

Tak ako sme v texte proklamovali, ergoterapeutická intervencia jednoznačne patrí o. i. k odborným činnostiam, ktoré sú poskytované a zabezpečované v inštitucionálnom prostredí pre staršie osoby. Odborné intervencie majú byť plánované tak, aby aktivizovali seniora/seniorov, čím zabezpečujú kvalitu jeho života. V prípade poskytovania alebo zabezpečovania môže ergoterapeut, alebo sociálny pracovník, či iný odborník (ak spĺňajú požiadavky na vykonávanie a zabezpečovanie ergoterapie) koncipovať a vyberať ergoterapeuticky orientované zamestnávania tak, aby boli zamerané na aktivizáciu seniora/seniorov. Odborník má možnosť ich rôznorodo kombinovať, aby boli porovnateľné zastúpené záujmové, pracovné, pohybové činnosti a zároveň ich súčasťou boli aktivity na precvičovanie kognitívnych schopností, pamäte, motoriky, zvládania, pozornosti a i. Ak nie je v prostredí inštitúcie ergoterapeut (alebo odborník, ktorý spĺňa požadované podmienky k vykonávaniu ergoterapie) a inštitúcia nedokáže zabezpečiť ergoterapeutickú intervenciu, je možné, aby sociálny pracovník poskytoval aktivizačný program s prvkami ergoterapie, či už v individuálnej alebo skupinovej forme.

POUŽITÉ ZDROJE

- BALOGOVÁ, B. 2009. *Seniori v spektre súčasného sveta*. Prešov: Akcent Print.
- BALOGOVÁ, B. 2005. *Seniori*. Prešov: Akcent Print.
- CSÉFALVAY, Z., MARKOVÁ, J. 2011. *Montreal Cognitive Assessment (MOCA) – Montrealský skríning kognitívnych funkcií*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- FÁBRY LUCKÁ, Z., LIŠTIAKOVÁ, I. 2014. *Diagnostické plánovanie vo včasnej intervencii*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.
- FOLSTEIN, M., FOLSTEIN, S. E., McHUGH, P. R. 1975. „Mini-Mental State“: A Practical Method for Grading the Cognitive State of Patients for the Clinician. *Journal of Psychiatric Research*, 12(3), 189–198.
- FOREMAN, M. D., FLETCHER, K., MION, L. C., SIMON, L. 1996. Assessing Cognitive Function. *Geriatric Nursing*, 17, 228–233.
- HATÁR, C. 2014. *Geragogika*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.
- HROZENSKÁ, M. 2017. Tréning pamäti. In: BALOGOVÁ, B., ŽIAKOVÁ, E. (Eds.). *Vademecum sociálnej práce. Terminologický slovník*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, Filozofická fakulta.
- CHIU WA, L. L., KUM CHIU, F. H., ON NG, K., CHAN, C., FAT CHAN, W., WAH LI, S., WONG, M. 1998. Clock-Face Drawing, Reading and Setting Tests in the Screening of Dementia in Chinese Elderly Adults. *Journal of Gerontology: Psychological Sciences*, 53(6), 353–357.
- JELÍNKOVÁ, J., KRIVOŠÍKOVÁ, M., ŠAJTAROVÁ, L. 2009. *Ergoterapie*. Praha: Portál.
- KALVACH, Z., ZADÁK, Z. a kol. 2004. *Geriatric a gerontologie*. Praha: Grada Publishing.
- KOVÁČOVÁ, B. 2016. *Ergoterapeutický program pre seniorov v domove seniorov*. (Nepublikovaný materiál.)
- KOVÁČOVÁ, B. 2014. *Ergoterapia v ranom a predškolskom veku*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- KLUSOŇOVÁ, E. 2011. *Ergoterapie v praxi*. Brno: Národní centrum ošetrovatelství a nelékařských zdravotních oborů.
- KRIVOŠÍKOVÁ, M. 2011. *Úvod do ergoterapie*. Praha: Portál.
- KŘIVOHLAVÝ, J. 2011. *Stárnutí z pohledu pozitivní psychologie*. Praha: Grada Publishing.
- KUSIN, V., ČAVOJSKÁ, K., VASKA, L. 2015. *Človek vo svete práce. Filozofické a sociálno-politické reflexie*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.
- MÁTEL, A. 2015. Klinická sociálna práca z hľadiska odbornej lexiky a terminológie. *Sociálna práca / Sociálna práca*, 15(4), 5–15.
- MPSVaR SR. 2014. *Národný program aktívneho starnutia na roky 2014–2020 SR* [online]. Bratislava: MPSVaR SR. [22. 9. 2016]. Dostupné z: <https://www.employment.gov.sk/sk/ministerstvo/rada-vlady-sr-prava-seniorov/narodny-program-aktivneho-starnutia-roky-2014-2020.html>
- MÜLLER, O. 2015. Význam expresívne-formatívnych intervencií u seniorů s demenci v rezidenční péči. *Sociální práce / Sociálna práca*, 15(4), 90–100.
- NOVÁK, F. 2013. *Smyslová aktivizace v péči o seniory a klienty s demencí*. Praha: Grada Publishing.
- ONDRUŠOVÁ, J. 2011. *Stárí a smysl života*. Praha: Karolinum.
- PAYNE, M. 2014. *Modern Social Work Theory*. 4th Edition. Oxford University Press.
- REPKOVÁ, K. 2017. *Sociálne služby. Podpora zmysluplnej každodennosti v ľudsko-právnej perspektíve*. Bratislava: Inštitút pre výskum práce a rodiny.
- TOPINKOVÁ, E. 2005. *Geriatric pro praxi*. Praha: Galén.
- TOWNSEND, E., STANTON, S., LAW, M. et al. 1997. *Enabling Occupation. An Occupational Therapy Perspective*. Ottawa: Canadian Association of Occupational Therapists.
- TURNER, A., FOSTER, M., JOHNSON, S. E. 2002. *Occupational Therapy and Physical Dysfunction: Principles, Skills, Practice*. 5th edition. Edinburgh: Churchill Livingstone.
- TURNER, A., FOSTER, M., JOHNSON, S. E. 1996. *Occupational Therapy and Physical Dysfunction*. London: Lippicott Williams and Wilkins.
- UHRINOVÁ, M., ZENTKO, J. 2013. Fotografia ako dôležitý prvok spoznávania kultúry. In:

PIWOWARSKI, J. (Ed.). *Edukacja plastyczna VIII: Fotografia*. Częstochowa: Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie, 9–14.

VENGLÁŘOVÁ, M. 2007. *Problematické situace v péči o seniory*. Praha: Grada Publishing.

VOTAVA, J. 2009. *Ergoterapie a technické pomůcky v rehabilitaci*. Liberec: Technická univerzita v Liberci.

WEHNER, L., SCHWINGHAMMER, Y. 2013. *Smyslová aktivizace v péči o seniory a klienty s demencí*. Praha: Grada Publishing.

Zákon č. 219/2014 Z. z. o sociálnej práci a o podmienkach na výkon niektorých odborných činností v oblasti sociálnych vecí a rodiny a o zmene a doplnení niektorých zákonov.

Zákon č. 448/2008 Z. z. o sociálnych službách a o zmene a doplnení zákona č. 455/1991 Zb. o živnostenskom podnikaní (živnostenský zákon) v znení neskorších predpisov.

„Pomoc“ a „kontrola“ v poradenské praxi sociálních pracovníků z pohledu přístupu zaměřeného na řešení

“Assistance” and “Control” in Social Work Counselling Practice from the Perspective of a Solution-Focused Approach

Leoš Zatloukal, Lenka Tkadlčíková

Mgr. Leoš Zatloukal, Ph.D. et Ph.D.,¹ je lektorem kurzů a výcviků v institutu Dalet, vyučuje také na Univerzitě Palackého v Olomouci (CMTF).

Mgr. Lenka Tkadlčíková² je studentkou Ph.D. studia „Sociální a spirituální determinanty zdraví“ na Univerzitě Palackého v Olomouci (CMTF), působí také jako vyučující na CARITAS-VOŠ Olomouc.

Abstrakt

CÍLE: Článek se zaměřuje na koncepty „pomoci“ a „kontroly“ v kontextu poradenství z perspektivy přístupu zaměřeného na řešení. Cílem textu je popsat několik teoretických modelů, které mohou být užitečné pro reflexi „pomoci“ a „kontroly“, a zároveň jsou kompatibilní s principy a důrazy zvoleného přístupu. **TEORETICKÁ VÝCHODISKA:** V textu vycházíme z přístupu zaměřeného na řešení a šíříme rovněž ze systemických/postmoderních přístupů. **METODY:** V článku jsou prezentovány modely popisující různé aspekty nebo pohledy na téma „pomoci“ a „kontroly“, které pocházejí buď přímo z přístupu zaměřeného na řešení, nebo z příbuzných teorií. Všechny modely jsou kriticky zhodnoceny a „asimilovány“ do zvoleného přístupu. Na příkladu z praxe jsou pak popsány možnosti jejich využití. **VÝSLEDKY:** Je popsáno sedm modelů reflexe „pomoci“ a „kontroly“, přičemž pět se zabývá „užší“ perspektivou dyády pracovník–klient a zbývající dva volí „širší“ perspektivu dalších aktérů v sociálním kontextu. Každý model je krátce představen, kriticky zhodnocen z perspektivy zvoleného přístupu a je naznačen způsob práce s ním na příkladu z praxe. **IMPLIKACE PRO SOCIÁLNÍ PRÁCI:** Reflexe „pomoci“ a „kontroly“ může přispět k hlubší reflexi spolupráce s klienty v poradensky zaměřené praxi sociálních pracovníků. Popsané modely nabízejí vodítka pro posilování spolupráce i nápravu případných problémů v této oblasti.

Klíčová slova

sociální práce, poradenství, přístup zaměřený na řešení, spolupráce

Abstract

OBJECTIVES: The article focuses on the concepts of “assistance” and “control” in the context of counselling from the perspective of a solution-focused approach. The goal is to describe some

¹ Kontakt: Mgr. Leoš Zatloukal, Ph.D. et Ph.D., CMTF UP, Olomouc, Univerzitní 22; leos.zatloukal@dalet.cz

² Kontakt: Mgr. Lenka Tkadlčíková, CMTF UP, Olomouc, Univerzitní 22; lenka.tkadlcikova@caritas-vos.cz

theoretical models that can be useful for reflecting on “assistance” and “control” and at the same time are compatible with solution-focused tenets. Theoretical base: The text is theoretically based on solution-focused approaches and broader systemic/postmodern traditions. METHODS: There are models offering different perspectives coming from solution-focused approaches and related theories. All of them are critically reviewed and “assimilated” into the solution-focused approach. The possibilities of practical work with them are illustrated on a sample case. SOCIAL WORK IMPLICATIONS: Reflection on “assistance” and “control” can help in deepening reflection on a “working alliance” with clients in the counselling practice of social workers. The models offer some guidelines for developing a “working alliance” or solving potential ruptures in it.

Keywords

social work, counselling, solution-focused approach, cooperation

„Poradenství není něco, co poradce dělá sám nebo co dělá někomu.

Spíše jde o něco, co poradce dělá společně s někým.

Je to vždy „společný podnik“, i když poradce a klient

jej mohou vnímat a „fázovat“ odlišně.“

(Steve de Shazer)

Sociální práce je vnímána jako „pomáhající profese“ (Matoušek et al., 2013) a většina sociálních pracovníků pravděpodobně vidí smysl své profese v tom, že pomáhají nějakému člověku. Přes toto zaměření na pomáhání je v sociální práci v posledních desetiletích přítomna i poměrně intenzivní reflexe aspektů „moci“ a „kontroly“ spojených s pomáháním klientům (např. Van der Laan, 1998; Musil, 2004; Musil, 2008; Kopřiva, 1997; Úlehla, 1999; Votoupal, 2013). Většina poradenských či terapeutických přístupů³ rovněž nějakým způsobem témata „pomoci“ a „kontroly“ či téma „moci“ reflektuje a nabízí určité strategie, jak s nimi zacházet. V tomto textu se zaměřujeme na téma „pomoci“ a „kontroly“⁴ v poradenské praxi sociálních pracovníků z perspektivy přístupu zaměřeného na řešení. Cílem je popsat a na ukázce z praxe dokumentovat několik teoretických modelů, které mohou být užitečné pro reflexi „pomoci“ a „kontroly“ a zároveň jsou kompatibilní s principy a důrazy přístupu zaměřeného na řešení. Některé z těchto modelů se zaměřují na dyádu poradce–klient, jiné se zaměřují na širší kontext (viz obr. 1).

Každý z uvedených modelů reflektuje „pomoc“ a „kontrolu“ z jiné perspektivy a kromě určitého uvědomění, jak se „pomoc“ nebo „kontrola“ v poradenské praxi utváří, nabízí poradci i různé (někdy nesourodé) možnosti, jak lze s klienty pracovat. Tím mohou představovat praktickou inspiraci, a to nejen pro poradce zaměřené na řešení, ale i pro poradce využívající jiných teorií. Některé praktické inspirace vztažené k ukázce z praxe jsou pro ilustraci shrnuty v závěru.

³ Poradenství a (psycho)terapii pojmáme v tomto textu v podstatě jako synonyma, definice obou profesí a srovnání jejich podobností a rozdílů přesahují možnosti tohoto textu, podrobnější informace viz Řiháček (2014) či McLeod (2003). V textu používáme rovněž jako synonyma pojmy „poradce“, „terapeut“, popřípadě obecnější označení „pracovník“ či „sociální pracovník“.

⁴ „Pomoc“ a „kontrolu“ jako teoretické koncepty uvádíme v textu s uvozovkami, aby je bylo možné jasně odlišit od jakéhokoli jiného užití slov pomoc (pomáhání) a kontrola (kontrolování). Podobně ze stejného důvodu dáváme do uvozovek další pojmy jako „moc“, „odpor“, „zakázka“ apod.

Obrázek 1: Modely pro reflexi „pomoci“ a „kontrolu“ – přehled

Zaměření	Model
Dvojice poradce - klient	Kvadranty spolupráce
	Sebedefinice pracovníka
	Sebereflexe pracovníka
	Teorie poradce o klientech a o spolupráci s nimi
	Formy „pomoci“ a „kontrolu“
Širší kontext	Pole spolupráce
	Hierarchie zadavatelů

1. PŘÍSTUP ZAMĚŘENÝ NA ŘEŠENÍ V SOCIÁLNÍ PRÁCI

Přístup zaměřený na řešení patří mezi etablované směry v terapii a poradenství (De Jong, Berg, 2008; Sharf, 1996). Jeho vznik je spojen především s Brief Family Therapy Center (BFTC) v Milwaukee (USA), kde u jeho zrodu stáli Steve de Shazer, Insoo Kim Berg a další (k historii SFBT viz Lipchik et al., 2012). Již od počátku byl tým BFTC multidisciplinární (byli v něm psychologové, sociální pracovníci, sociologové a další odborníci) a významnou část jeho klientely tvořili (řečeno současnou terminologií) lidé ze sociálně vyloučených lokalit, multiproblémové rodiny, lidé závislí na alkoholu a drogách, lidé s duševním onemocněním či lidé ohrožení bezdomovectvím (Lipchik et al., 2012; De Jong, Berg, 2001; De Jong, Miller, 1995; Berg, 2013; Miller, Berg, 2014; Berg, Hopwood, 1991; Berg, Miller, 1992). I to je pravděpodobně důvodem, proč si tento přístup velmi rychle získal oblibu nejen mezi psychoterapeuty, ale i mezi sociálními pracovníky, a postupně se etabloval mezi teoriemi sociální práce (např. Payne, 2014; Howe, 2009; Walsh, 2010; Hepworth et al., 2013) a vznikly odborné publikace zaměřené na uplatnění tohoto přístupu v sociální práci s různými cílovými skupinami klientů (např. De Jong, Berg, 2008; Greene, Yee-Lee, 2011; Berg, 2013; De Jong, Berg, 2001; De Jong, Miller, 1995). V českém prostředí se přístup zaměřený na řešení rozvíjel od devadesátých let zejména v rámci systemického přístupu (Úlehla, 1999; Pecháčková, 1993) a až o dekádu později se u nás postupně etabloval jako samostatný přístup (podobně jako kolaborativní či narativní přístup), který je napojený na mezinárodní asociace a rozvíjí vlastní metodologii, vzdělávání i výzkum.

Přístup zaměřený na řešení nemá záměrně nějakou „velkou“ závaznou teorii, protože nevznikl na základě nějaké teorie, ze které by byl odvozen, ale byl pragmaticky vytvořen na základě soustavného výzkumu (De Shazer et al., 2011). Ačkoli nemá tento přístup žádnou velkou jednotící teorii, neznamená to, že je anti-teoretický. V průběhu času se jeho tvůrci a jejich pokračovatelé inspirovali různými teoretickými koncepty, které zejména napomohly k porozumění procesům společného vytváření významů a rozvíjení terapeutické změny (De Shazer, 1994; Lipchik, 2012). Mezi nejvýznamnější a nejvlivnější zdroje inspirace patřil například radikální konstruktivismus, sociální konstrukcionismus, filosofie jazyka pozdního Wittgensteina či teorie systémů a kybernetika (Lipchik et al., 2012; Greene, Yee Lee, 2011). Klíčovou roli hrál rovněž od počátku systematický výzkum účinnosti i detailní analýzy videonahrávek konzultací (Lipchik, 2012). Výše zmíněné teoretické vlivy lze snadno nalézt i v různě formulovaných principech přístupu zaměřeného na řešení (např. De Shazer et al., 2011; De Jong, Berg, 2008). V češtině lze principy přístupu zaměřeného na řešení shrnout do snadno zapamatovatelného akronymu RESENI (Zatloukal, Vítek, 2016):

Obrázek 2: Principy přístupu zaměřeného na řešení

R – rozvíjení řešení, nikoli řešení problémů
E – efektivita/úspěšnost
S – spolupráce/spoluvytváření
E – expertnost na proces, nikoli na obsah
N – nevyhnutelnost změn
I – individuální přístup

Zdroj: Zatloukal, Vitek (2016)

Jednotlivé principy jsou poměrně návodné již podle názvu, podrobněji jsou popsány jinde (Zatloukal, Vitek, 2016). Pro konkrétnější představu, jak se tyto principy projevují v praxi, lze využít podrobnější popisy toho, co poradci a terapeuti zaměření na řešení obvykle v sezeních s klienty dělají a (což je rovněž velmi vypovídající) co naopak obvykle v sezeních s klienty nedělají (McKergow, Korman, 2009):

Obrázek 3: Popisy praxe přístupu zaměřeného na řešení

Co terapeuti zaměření na řešení obvykle dělají	Co terapeuti zaměření na řešení obvykle vůbec nedělají
Zaměření na to, co klient (a další zúčastnění) říká, že chtějí, a na rozdíly, které to způsobí v běžném každodenním životě.	Zaměření na to, co je špatně a proč.
Zvědavost na to, co klientovi pomáhá k posunu směrem, který si přeje.	Zvědavost na to, co klienta blokuje nebo omezuje.
Využívání klientových popisů toho, co chce a co se již podařilo, k tomu, aby se všichni zúčastnění mohli rozhodnout, v čem je pro klienta nejužitečnější pokračovat a dělat toho více. Jinými slovy, „diagnostikuje se“, na čem je s klientem shoda, že to funguje dobře.	Diagnostika patologie nebo využití různých teorií k porozumění tomu, co v klientově životě nefunguje.
Využívání jednoduchého a konkrétního jazyka ke společnému vytváření konverzace založené na klientových popisech.	Vnášení abstraktního – mentalistického nebo systemického – jazyka do konverzací s klienty v kterékoli fázi terapie.

Zdroj: McKergow, Korman (2009), upraveno autory

Aplikace principů přístupu zaměřeného na řešení klade na sociální pracovníky pracující v různých kontextech a s různými cílovými skupinami specifické nároky nejen na dovednosti, ale i na schopnost reflexe své praxe. Mezi nejvýznamnější nároky patří například rozvíjet řešení místo zkoumání problémů klienta (a tedy i specifické dovednosti a zásady v celém procesu „posouzení“ životní situace klienta), zaměření na spolupráci místo na překážky spolupráce, radikálně individualizovaný přístup (včetně kritické reflexe teorií pracovníka) či partnerský (neexpertní) přístup ke klientovi (Greene, Yee-Lee, 2011; De Jong, Berg, 2008). Tyto dovednosti a principy se promítají nejen do samotných poradenských konzultací, ale třeba i do způsobu, jak sociální pracovníci využívají přístup zaměřený na řešení vedou a zkoumají spisovou dokumentaci o klientech, jak vykonávají terénní šetření, jakým způsobem komunikují s kolegy v rámci své organizace nebo jak komunikují s dalšími zainteresovanými odborníky a subjekty (De Jong, Berg, 2008; Pichot, Dolan, 2013).

2. „POMOC“ A „KONTROLA“ Z PERSPEKTIVY PŘÍSTUPU ZAMĚŘENÉHO NA ŘEŠENÍ

Vliv výše uvedených teorií a principů přístupu zaměřeného na řešení je patrný i při reflexi aspektů „pomoci“ a „kontroly“ z pohledu tohoto přístupu. Samotný koncept „pomoci“ a „kontroly“ v podobě, z níž v tomto textu vycházíme, byl vytvořen v rámci systemického přístupu, který se inspiruje různými směry sdílejícími postmoderní filosofii, včetně přístupu zaměřeného na řešení (von Schlippe, Schweitzer, 2001; Úlehla, 1999). V literatuře o samotném přístupu zaměřeném na řešení se téma „pomoci“ a „kontroly“ objevuje poměrně zřídka a okrajově, a to i v literatuře explicitně zaměřené na sociální práci (např. De Jong, Berg, 2008; Berg, 2013; Greene, Yee-Lee, 2011). Je to pravděpodobně dáno tím, že pro autory tohoto přístupu bylo od začátku důležité se vyvarovat „pochybných konceptů“, jako je „moc“ či „odpor“, k nimž by tyto pojmy mohl svádět, a naopak se důsledně zaměřovat na koncept „spolupráce“ (De Shazer, 1988; 1989; 1984). Smysluplná integrace konceptů „pomoci“ a „kontroly“ do rámce přístupu zaměřeného na řešení proto předpokládá jejich nové kritické prozkoumání („dekonstrukci“) a vhodnou „asimilaci“ do nového rámce (Řiháček, Zatloukal, 2012).

Pro reflexi vztahu poradce s klientem se v přístupu zaměřeném na řešení většinou využívá rozlišení tří forem spolupráce (De Jong, Berg, 2008; Berg, 2013):

- „Zakázka“ – klient chce něco změnit a vnímá, že může nějak ke změně přispět, lze se tedy s poradcem dohodnout na spolupráci („zakázce“).
- „Stížnost“ – klient chce něco změnit, ale má za to, že danou situaci nemůže ovlivnit a ke změně nemůže nějak přispět, není tedy možné uzavřít dohodu o spolupráci („zakázku“), jen shodu na tom, že něco není pro klienta v pořádku a rád by to změnil („stížnost na něco“).
- „Návštěva“ – klient nechce nic měnit ani k tomu nijak přispět (často je poslán někým jiným, kdo si změnu přeje), poradenský vztah nabývá podoby zdvořilé společenské konverzace („návštěvy“).

Tyto formy spolupráce byly původně spíše nálepkami klientů („návštěvník“, „stěžovatel“, „zákazník“) hodnotícími jejich motivaci, a v této podobě se lze s nimi setkat i ve starší literatuře (De Shazer, 1988; Miller, Berg, 2014). Novější publikace však vždy důsledně zdůrazňují, že jde o popis forem spolupráce mezi poradcem a klientem, nikoli o charakteristiky klienta (např. De Jong, Berg, 2008; Berg, 2013).

Uvedené formy spolupráce se mohou měnit, a to někdy i velmi rychle, dokonce i několikrát v rámci jediné konzultace. Změny mohou navíc probíhat oběma směry. Jak bude patrné dále v textu, uvedená typologie forem spolupráce může pomoci i pro reflexi „pomoci“ a „kontroly“ z hlediska přístupu zaměřeného na řešení.

Vrátíme-li se zpět k definování pojmů „pomoci“ a „kontroly“, pak lze jednoduše říci, že v systemickém přístupu (a potažmo i v přístupu zaměřeném na řešení) se za „pomoc“ či „pomáhání“ považuje pouze práce na tom, co si pracovník s klientem dojednali, tedy na „zakázce“. Oproti tomu „kontrolou“ se rozumí realizace čehokoli, co s klientem dojednáno není a co vychází z přání („objednávky“) někoho jiného než klienta (Úlehla, 1999; Zatloukal, 2008). Úlehla (1999) upozorňuje, že nelze dělat obojí zároveň – cokoliv, co pracovník při práci s klientem dělá, spadá buď do „pomoci“, nebo do „kontroly“.

Oba pojmy – „pomoc“ i „kontrola“ jsou svým způsobem problematické a mají své kritiky (např. Greene, Yee-Lee, 2011; Tropp, 1974; Kopřiva, 1997; Musil, 2008). Různí autoři proto o stejných či podobných aspektech práce s klienty pojednávají pod různými alternativními označeními, například „jednostrannost“ vs. „symetrie“, „moc“ vs. „pomoc“, „monolog“ vs. „dialog“, „péče“ vs. „kontrola“ či naopak „pomoc“ vs. „péče“ apod. (Musil, 2004; Musil, 2008; Van der Laan, 1998; Ludewig, 2011; Matoušek et al., 2013). V tomto textu se snažíme respektovat již zavedenou systemickou terminologii, ačkoli k ní máme rovněž své výhrady. V každém případě chceme předeslat, že pojmy „pomoc“ a „kontrola“ zde důsledně používáme ve výše uvedeném a v rámci možností neutrálním významu rozlišení mezi spoluprací s klientem na dojednané „zakázce“ a prací na něčem, co s klientem dojednáno není.

Ačkoli jde o jednoduché rozlišení, vyvolává občas nedorozumění. Pěkným příkladem takového nedorozumění je Kopřivou (1997) zmiňovaný Ludwigův příklad s babičkou, která chce přejít rušnou vozovku. Kolemjdoucí člověk ji vidí, uvědomuje si, že by se jí mohlo něco stát, a nabídne jí, že ji převede. Babička nabídku odmítne, ale kolemjdoucí ji stejně vezme pod paži a na druhou stranu převede. Kopřiva výstižně shrnuje, že pokud babička s nabízenou „pomocí“ nesouhlasí, jde ze strany kolemjdoucího o jasnou „kontrolu“. Zároveň se však pozastavuje nad tím, že by byla „podrobena kontrole“ dokonce i v případě, že by ji nenapadlo si o pomoc říci a kolemjdoucí by byl první, kdo jí pomoc nabídne (Kopřiva, 1997). Uvedený příklad z našeho pohledu dobře ilustruje tři aspekty spojené s rozlišením „pomoci“ a „kontroly“:

- „Podrobení kontrole“ – Kopřivova formulace o „podrobení kontrole“ názorně ukazuje, že „kontrola“ je v odborném diskurzu stále vnímána (na rozdíl od „pomoci“) jako něco v podstatě negativního a jednostranného. V terminologii systemického přístupu jde však vlastně o neutrální pojem, který označuje určitou formu interakce pracovníka s klientem a pomáhá reflexi pracovníka. Jak opakovaně uvádí Úlehla (1999), „kontrola“, stejně jako „pomoc“, je (nebo přinejmenším může být) profesionální způsob práce, je potřebná a může být velmi užitečná (stejně jako v uvedeném případě s babičkou).
- Výše uvedená formulace o „podrobení kontrole“ napovídá, že zejména „kontrolu“ lze velmi snadno zaměnit za jednostrannou aplikaci „moci“ nad klientem. Takové pojetí by bylo v rozporu s kybernetikou druhého řádu (Keeney, Keeney, 2012) i konstruktivistickými či konstrukcionistickými východisky (Von Schlippe, Schweitzer, 2001; Gergen, 1999; De Shazer, 1994) významnými v postmoderních/systemických přístupech, tedy v přístupu zaměřeném na řešení.
- „Paradox pomáhání“ – Kopřiva (1997) ve svém příkladu narazil na jev, který nazýváme „paradoxem pomáhání“. Jde o to, že jakákoli „pomoc“ již z definice nezbytně začíná dojednáváním „zakázky“ (tedy buď nabídkou „pomoci“ a zjišťováním, zda ji klient chce, nebo naopak zjišťováním přání klienta a jejich srovnáním s nabídkou pracovníka). Samotné dojednávání „zakázky“ je však logicky něčím, co s klientem dojednáno není a s čím přichází pracovník ze své iniciativy, protože se potřebuje s klientem domlouvat. To ale v praxi znamená, že každá „pomoc“ paradoxně začíná „kontrolou“. V případě babičky stojící před rušnou vozovkou se kolemjdoucí snažil nabídnout „pomoc“ (vlastně zahájil dojednávání, a tedy začal „kontrolou“). Pokud by babička souhlasila, došlo by k vytvoření „zakázky“ a převedení přes cestu by již z hlediska tohoto modelu bylo „pomocí“. Pokud by babička nesouhlasila, a kolemjdoucí ji přesto přes silnici převedl, jednalo by se o další a zesílený průběh „kontroly“ (ke druhům „kontroly“ podle intenzity viz níže v textu).

Souhrnně lze říci, že rozlišení mezi „pomocí“ a „kontrolou“ je teoretický model pomáhající pracovníkovi v reflexi spolupráce s klienty. V některých situacích v poradenské praxi může být nesmírně užitečné reflektovat, zda probíhá „pomoc“, či „kontrola“. Následující ukázka z praxe Insoo Kim Berg ukazuje takový případ. Využijeme ji zde nyní pro hrubé rozlišení „pomoci“ a „kontroly“. Později v textu se k tomuto příkladu budeme opakovaně vracet u dalších modelů reflexe „pomoci“ a „kontroly“.

Příklad z praxe: Chci se vrátit domů (De Jong, Berg, 2008:63–70):

Insoo Kim Berg byla sociální pracovnící požádána o konzultaci v případě patnáctileté Beth Visser. Sociální pracovnice uvedla, že to, co Beth minulou noc provedla, již „přesáhlo všechny meze“, a vyjmenovala velké množství věcí, které ona nebo různí další odborníci v minulosti vyzkoušeli ve snaze Beth pomoci (včetně přesvědčování, konfrontování, individuální terapie, rodinné terapie, ročního nařízeného dohledu a nařízeného pobytu ve Středisku⁵). Sociální pracovnice popisovala

⁵ V originále se uvádí „foster home“ (doslova „náhradní domov“), z kontextu se ukazuje, že jde o zařízení pro „problémové“ děti a mládež, v němž probíhají různé terapeutické programy a které v jistém smyslu připomíná střediska výchovné péče u nás; v textu překládáme zjednodušeně jako Středisko.

Beth jako „nespolupracující“ klientku a klíčový problém viděla ve shodě s dalšími odborníky v její „skryté depresivitě“. Sociální pracovnice byla přesvědčena, že jediným řešením bude dlouhodobá individuální léčba na psychiatrii. V době, kdy byla Insoo přizvána k tomuto případu, byla již podána žádost o financování této nákladné léčby. Poslední krizí byla situace z předchozího večera, kdy policie volala panu Visserovi s tím, že Beth ohlásila, že jím byla fyzicky týrána. Pan Visser byl předvolán k výslechu, byly mu sejmuty otisky prstů a posléze byl propuštěn na kauci. Mezitím proběhlo lékařské vyšetření Beth, které neprokázalo žádné známky násilí a týrání. Rozhovor s Beth (B) se konal ve škole v ředitelně, konzultaci nejprve vedla sociální pracovnice (SP) a později se na vyzvání sociální pracovnice přidala Insoo (I). Číslo označují jednotlivé vstupy aktérů a slouží ke snazšímu dohledání odkazovaného místa (níže v textu se k ukázce vracíme s uvedením čísel jednotlivých vstupů).

1. SP: „Vyrozuměla jsem, že se včera večer odehrála další velká potyčka mezi tebou a tvými rodiči. Rodiče jsou z tebe velmi nešťastní. Co se stalo?“
2. B: „Nebyla to moje vina. Otec mě bezdůvodně narazil proti zdi. Pořád mi ubližuje. Moje kamarádka u toho byla a viděla to, můžete se jí zeptat. Máma je vždycky na tátově straně, ale říkám vám pravdu. Prostě mě otec úplně bezdůvodně žduchnul proti zdi. Jediné, co jsem udělala, že jsem mu řekla, že chci jít ven a že bych potřebovala nějaké peníze. To přece není žádný důvod, aby mě tak žduchnul, že mi rozbije hlavu. Myslím, že je to týrání.“
3. SP: „Viděla jsem zprávu od policie a tam se píše něco jiného... Hmmm... co myslíš, proč tě otec žduchnul?“
4. B: „Vidíte? Nikdo mi nevěří. Každý říká, že je to moje vina.“
5. SP: „Víš, Beth, ty tvrdíš, že jsi měla hlavu od krve, ale policejní zpráva i vyšetření v nemocnici potvrzují, že se nenašlo žádné zranění, žádné známky porušení kůže...“
6. B: (začíná plakat, hlavu má v dlaních) „Všichni jsou proti mně, nikdo mi nevěří. I babička tvrdí, že je to moje vina, ale já vám říkám, že táta do mě žduchnul. Zeptejte se kamarádky Mel, byla tam a viděla to. Táta pak do ní taky žduchnul.“
7. SP: „Je těžké ti věřit, protože neříkáš vždycky pravdu. A zpráva z nemocnice jasně říká, že nenašli žádnou krev a žádné poranění. Každopádně, domů jít nemůžeš a musíme pro tebe najít nějaké místo, kde bys mohla dočasně zůstat.“
8. B: (pokračuje v pláči) „Všichni jsou proti mně. Nemám teď kam jít... a už nechci jít do Střediska. Chovali se tam ke mně, jako bych byla nějaké domácí zvířátko nebo něco takového.“
9. SP: „Nemyslíš, že bys měla být upřímnější ohledně toho, co se stalo? Vzpomínáš si, do jakých problémů ses dostala, když jsi lhala ohledně znásilnění? Nebylo by lepší říkat pravdu o tom, co se stalo? Takže, co se doopravdy stalo?“
10. B: „Nikdo mi nevěří. Říkám vám pravdu. Tentokrát do mě táta žduchnul tak silně, až jsem si rozbila hlavu o zeď. Měla jsem na hlavě ručník a viděla jsem krev na ručníku. Praštil mě pěstí sem.“ (ukazuje na pravou stranu hlavy)
11. SP: „Ve zprávě od policie se píše něco jiného. Otec připustil, že ti dal facku otevřenou dlaní.“
12. B: „To je lež. Musíte mi věřit. Musela jsem si dát ručník na hlavu, a když jsem si ho oddělala, byla na něm krev.“
13. SP: „Beth, musíš říkat pravdu o těchto věcech...“
14. B: (začíná znovu plakat) „Všichni jsou proti mně. Nikdo mi nevěří, ale říkám vám pravdu. Musíte mi věřit, protože vám říkám pravdu!“
15. SP: „Nevím, čemu mám věřit. Mimochodem, budu muset najít nějaké místo, kde budeš moci dočasně zůstat, než zjistíme, co by bylo pro tebe nejlepší.“
16. B: „Chci jít domů, ale vím, že mě rodiče nebudou chtít vzít zpátky. Jsou na mě naštvaní jenom proto, že hájím svoje práva. Musela jsem volat na policii, ale moje babička mi říkala, že bych to neměla dělat. Nebude teď se mnou vůbec ani mluvit. Každý mě teď obviňuje. Nikomu na mě nezáleží.“

17. SP: „Beth, snažím se dělat to, co je pro tebe nejlepší. A tvoji rodiče říkají, že tě už doma nechťejí. To znamená, že musíme pro tebe najít nějaké jiné místo.“
18. B: „Nechci jít do žádného Střediska. Jestli zase skončím v nějakém Středisku, tak uteču nebo se zabiju.“
19. SP: (po chvíli bezradného mlčení se obrací k I) „Máte nějaké nápady, jak pokračovat?“
20. I: (obrací se k B) „Bylo by pro tebe v pohodě, kdybys se tě zeptala na několik otázek, které mi nejsou zatím jasné?“
21. (B přikyvuje)
22. I: „Seděla jsem zde a poslouchala, jak jsi zklamaná, Beth. Co bys chtěla, aby se ve tvém životě změnilo, kdyby mohlo být po tvém?“
23. B: (naštvaně) „Už jsem to říkala, chci se vrátit domů. Nikdo mě nenechá jít domů.“
24. I: „Jsem trochu zmatená, Beth. V čem je to pro tebe tak důležité, aby ses vrátila domů?“
25. B: „Protože chci žít s rodiči a ne v nějakém Středisku. Už mám svůj domov.“
26. I: „Vidím, že je pro tebe důležité se vrátit domů. Myslíš, že to tvoji rodiče vědí? Mám na mysli – myslíš, že vědí, jak moc důležité pro tebe je, abys žila s nimi?“
27. B: „Mám svoje rodiče moc ráda a měli by to vědět.“
28. I: „A myslíš, že to opravdu vědí? Nejsem si jistá... Co by bylo potřeba k tomu, aby věděli, jak moc je máš ráda a jak moc s nimi chceš žít?“
29. B: „No, chci se vrátit domů.“
30. I: „Dobře, vidím, že se opravdu chceš vrátit domů. A co by bylo potřeba k tomu, aby ses domů vrátila? Mám na mysli – co by se muselo nejdříve stát, aby ses mohla vrátit domů?“
31. B: „Moji rodiče by museli souhlasit, abych se vrátila domů. Ale oni nebudou souhlasit, protože jsou na mě našťvaní kvůli tomu, co se včera v noci stalo.“
32. I: „Myslím, že chápu, jak jsou na tebe teď našťvaní. Co by tvoji rodiče řekli, že by se muselo stát, aby ses mohla vrátit domů?“
33. B: „Myslí si, že to je moje vina. Ale táta mě opravdu žduchnul.“
34. I: „Chápu, že věříš tomu, že tě tvůj táta skutečně žduchnul... A co by se muselo stát, aby ses mohla vrátit domů?“
35. B: „Rodiče řeknou, že se musím omluvit a slíbit, že je budu poslouchat.“
36. I: „Jak pravděpodobné je, že ti budou věřit, když se omluvíš a slíbíš, že je budeš poslouchat?“
37. B: „Vím, že táta je na mě opravdu hodně našťvaný.“
38. I: „Hmm... co by rodiče řekli, že by se muselo stát, aby souhlasili s tím, aby ses vrátila domů?“
39. B: „Že musím pár dní počkat, než se táta uklidní, a pak že se musím omluvit.“
- Ukázka je pro účely tohoto článku zajímavá tím, že nabízí pohled na práci dvou profesionálních poradkyň, přičemž je na první pohled patrný jejich rozdílný přístup ke stejné klientce. Mohli bychom říci, že v prvním případě převažuje „kontrola“, protože sociální pracovnice často vstupuje s nedojednanými vstupy založenými spíše na vlastních potřebách a předpokladech poradkyně (např. zjistit pravdu / konfrontovat Beth s fakty – 1, 3, 5, 11, 13 atd.; nebo se postarat o umístění Beth – 15, 17). V druhém případě rovněž hraje velkou roli „kontrola“, protože Insoo klade Beth otázky, které potřebuje k vyjasnění „zakázky“ (20, 21, 24...). Zde se názorně ukazuje zmíněný „paradox pomáhání“. Na druhé straně je tato „kontrola“ velice transparentní a vstřícná (mohli bychom říci „méně konfrontační“), a jak je to jen možné, snaží se Insoo přejít k dojednání „zakázky“ a k „pomoci“. Za povšimnutí stojí i důsledné zaměření na „zakázku“ místo na popis problematické události a konfrontace s „fakty“ (34). Ukázka nabízí podle našeho soudu zajímavý materiál pro rozlišení „pomoci“ a „kontroly“ v různých dimenzích, kterým se budeme věnovat níže v textu.

3. „POMOC“ A „KONTROLA“ Z PERSPEKTIVY DYÁDY PORADCE–KLIENT

Protože „pomoc“ a „kontrola“ jsou pojmy vztahující se k interakci, nejmenší jednotkou pro jejich zkoumání je dvojice, v našem případě dyáda poradce–klient. V samotném vztahu mezi poradcem

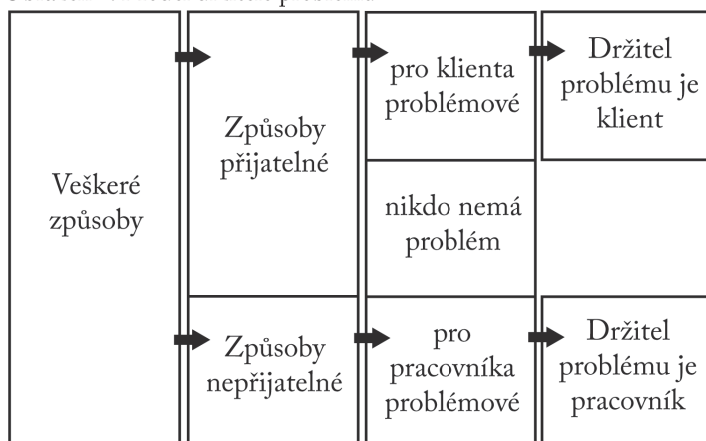
a klientem hrají z hlediska utváření a rovněž reflexe „pomoci“ a „kontroly“ z našeho pohledu roli především následující faktory: a) přání (či „objednávky“) obou aktérů, b) sebedefinice a sebereflexe pracovníka a c) teorie pracovníka o klientech a o spolupráci s nimi. Kromě toho může být užitečné využít pro reflexi „pomoci“ a „kontroly“ model forem „pomoci“ a „kontroly“ (d), který bere v úvahu intenzitu či míru obojího. Těmto čtyřem oblastem se budeme blíže věnovat v této části.

a) „Kvadranty objednávek“ – reflexe přání klientů a přání poradců

Úlehla (1999) při rozlišování mezi „pomocí“ a „kontrolou“ nabízí Gordonův model „držitele problému“ (viz obrázek 4). Zjednodušeně lze říci, že podle tohoto modelu sociální pracovník klasifikuje vše, co klient říká či dělá, do dvou pomyslných mentálních „škatulek“ (viz druhý sloupec v obrázku). První zahrnuje všechno, co je pro poradce přijatelné (např. že klient chodí do práce nebo ho baví tenis), zatímco druhá zahrnuje to, co je pro poradce nepřijatelné (např. že klient zbil manželku nebo že se pravidelně opije). Tyto pomyslné „škatulky“ má samozřejmě každý pracovník jinak nastavené. Z Gordonova pohledu existují v podstatě v konzultaci tři varianty (Úlehla, 1999):

- situace, které jsou pro pracovníka přijatelné (nemá s nimi problém) a klient je jako problémové vnímá – držitelem problému je tedy klient, v rámci dojednávání s poradcem může vzniknout zakázka a poradce může klientovi v této oblasti pomáhat
- situace, které jsou přijatelné jak pro pracovníka, tak i pro klienta – nikdo nemá problém a není nutné nijak situaci řešit
- situace, které jsou přijatelné pro klienta, ale nepřijatelné pro pracovníka – držitelem problému je zde pracovník, a aby mohl situaci nějak řešit, přistupuje ke kontrole

Obrázek 4: Model držitele problému

Zdroj: Gordon (in Úlehla, 1999)

Musil (2004) upozorňuje ještě na jednu významnou chybějící dimenzi v uvedeném schématu, a to na situaci, kdy klient i pracovník vnímají danou situaci jako problémovou či nepřijatelnou. V tomto případě může podle něj dojít jak k dojednávání zakázky (a k pomoci), tak i k provedení kontroly. Z našeho pohledu je Gordonovo schéma příliš zaměřené na problémy a jejich držitele, zatímco rozlišení „pomoci“ a „kontroly“ – jak bylo uvedeno výše – odvisí od přání aktérů a vytvořených či nevytvořených „zakázek“. Na tuto oblast se lze podle našeho soudu zaměřit přímo. Proto se v přístupu zaměřeném na řešení spíše než otázkou, kdo je držitelem jakého problému (neboli „kdo má problém a s čím?“), zabývá poradce otázkou, kdo si přeje jakou změnu (neboli „kdo chce co?“, De Jong, Berg, 2008). Jinými slovy řečeno, pozornost je věnována nikoli „držitelům problému“, ale „držitelům objednávek“. Přitom předpokládáme, že přání či „objednávky“ má

(nebo může mít) jak klient, tak i pracovník. Průnikem těchto „objednávek“ vzniká „zakázka“, která z hlediska rozlišení „pomoci“ a „kontroly“ hraje v přístupu zaměřeném na řešení klíčovou roli. V tomto bodě lze znázornit původní Gordonův model doplněný Musilem (2004) s důrazem na „objednávky“ klientů a pracovníků a upravit jej do tabulky (obr. 5). Zároveň zde uvádíme kromě „pomoci“ a „kontroly“ i dříve uvedené formy spolupráce („návštěva“, „stížnost“, „zakázka“), které jsou v některých ohledech podobné a v některých případech jemněji diferencují jednotlivé situace.

Obrázek 5: Kvadranty objednávek

	Klient chce změnu	Klient nechce změnu
Pracovník chce změnu	I. „pomoc“ (popř. „kontrola“) „zakázka“ (popř. „stížnost“)	II. „kontrola“ „návštěva“
Pracovník nechce změnu	III. „pomoc“ nebo žádná spolupráce „zakázka“ nebo „stížnost“	IV. žádná spolupráce „návštěva“

Zdroj: Musil (2004), upraveno autory

V tabulce se z hlediska objednávek klienta a pracovníka názorně ukazuje jednak využití „pomoci“ či „kontroly“ (první řádek v každém kvadrantu) a jednak vzniklá forma spolupráce (druhý řádek v každém kvadrantu). V levém horním kvadrantu označeném I. chce změnu klient i pracovník, proto vzniká většinou vhodné pole pro formulaci „zakázky“ a pro „pomoc“. Nemusí tomu tak ale být vždy. Jak upozorňuje Musil (2004), v tomto kvadrantu může rovněž dojít ke „kontrolě“ v situaci, kdy si pracovník i klient sice přejí změnu, ale každý si přeje jinou změnu nebo chce zvolit jinou cestu ke změně. V takové situaci se spíše utváří forma spolupráce „stížnost“ a/nebo se rozvíjí „kontrola“ (proto jsou varianty „kontroly“ a „stížnosti“ uvedené v závorce). V situaci, kdy si pracovník a klient přejí rozdílnou změnu nebo cestu k ní, však může rovněž dojít k dojednání „zakázky“ a k „pomoci“, pokud se oběma aktérům podaří najít něco, na čem mohou společně pracovat („zakázka“), ačkoli původní přání („objednávky“) obou byla odlišná. Ke (z našeho pohledu vlastně zbytečné) „kontrolě“ zde rovněž může dojít v situaci, kdy pracovník rozvíjí „kontrolu“ bez jakékoli snahy dojednat s klientem „zakázku“. V takovém případě by ani nevyšlo najevo, že by pracovník a klient mohli spolupracovat na nějaké společné „zakázce“. Avšak ve chvíli, kdy by se případně ukázalo, že způsob, jakým poradce směřuje, je shodný s přáním klienta, by se konverzace plynule přesunula k „pomoci“, ačkoli ani téma, ani způsob práce poradce se vlastně nezmění. Právý horní kvadrant (II.) poukazuje na situaci, kdy pracovník chce změnu, ale klient změnu nechce. Formou spolupráce je „návštěva“ a objevuje se „kontrola“. V situaci, kdy klient změnu chce, ale pracovník změnu nechce (kvadrant III.), může dojít buď k dojednání „zakázky“ (pracovník se připojí ke klientově „objednávce“ a na základě vytvořené „zakázky“ pomáhá klientovi), anebo k dohodě na „zakázce“ nedojde a spolupráce mezi pracovníkem a klientem bude mít formu „stížnosti“. Pokud žádná strana změnu nechce (pravý dolní kvadrant označený IV.), nedojde k žádné intervenci (ani „pomoc“, ani „kontrola“), a pokud je klient nucen se z nějakého důvodu konzultací účastnit, bude mít spolupráce s poradcem formu „návštěvy“.

Mezi jednotlivými oblastmi kvadrantu spolupráce lze v rámci konzultace různě přecházet, jak je vidět i v výše uvedené ukázce „Chci se vrátit domů“. Konzultace zpočátku „oscillovala“ zejména ve II. a III. kvadrantu (1–18), tedy mezi „stížnostmi“ Beth ohledně nedůvěry ostatních k jejímu pohledu na situaci (III. kvadrant – zde se pracovnice nijak nepřipojila k „objednávce“ a spolupráce nevznikla⁶) a určitou rezignací klientky, která graduje až výhrůžkou útěku nebo sebevraždy (18).

⁶ Kdyby se k této zatím ne plně artikulované „objednávce“ pracovnice připojila, mohla vzniknout například „zakázka“ zajistit bezpečí pro Beth nebo obhajovat Beth před útlakem institucí či pana Vissera. V takovém případě by v kvadrantu III. místo žádné spolupráce mohla vzniknout „pomoc“.

Postupně se rozhovor přesunul do I. kvadrantu s tím, že obě – poradkyně i klientka – vnímají potřebu změny. Beth chce návrat domů (23) a naopak nechce skončit ve Středisku (25), Insoo tuto představu klientce nevyvrací, jen zkoumá, za jakých podmínek by to případně bylo možné a co je k tomu třeba udělat (30–39). V této části konzultace (30–39) se rozhovor z našeho pohledu stále drží v kvadrantu I. v rovině „kontroly“, poslední část však představuje příslib uzavření „zakázky“ (např. „Pro všechny zúčastněné bezpečný a funkční návrat Beth domů“) a tím otevření prostoru pro „pomoc“ v rámci téhož kvadrantu.

b) Sebedefinice a sebereflexe pracovníka

Na utváření „zakázky“ a posléze na rozvinutí „pomoci“ a „kontroly“ má výrazný vliv způsob, jakým pracovník sám rozumí své profesní roli a jak si ji sám pro sebe definuje. Z toho se odvíjí jeho dlouhodobější „objednávky“, se kterými vstupuje do dojednávání „zakázek“ s klienty. Sheafor, Horejsi a Horejsi (2000) například popisují několik rolí a funkcí sociálního pracovníka:

- sociální pracovník jako zprostředkovatel
- sociální pracovník jako obhájce klienta (*advocate*)
- sociální pracovník jako učitel
- sociální pracovník jako poradce/terapeut
- sociální pracovník jako případový manažer (*case manager*)
- sociální pracovník jako manažer pracovních úkolů (*workload manager*)
- sociální pracovník jako manažer lidských zdrojů v organizaci
- sociální pracovník jako administrátor
- sociální pracovník jako agent sociální změny
- sociální pracovník jako profesionál

Zmínění autoři jednotlivé role sociálních pracovníků podrobněji vysvětlují, ale již samotné názvy dostatečně poukazují na různé možné sebedefinice sociálních pracovníků. Ačkoli jen jedna z uvedených rolí explicitně zahrnuje „poradenství“, poradenské dovednosti uplatňují sociální pracovníci s různou sebedefinicí a v různých kontextech (Sheafor, Horejsi, Horejsi, 2000; Payne, 2014; Howe, 2009; Hepworth et al., 2013). Sebedefinice pracovníka je sice relativně stabilní v čase, ale stále jde z našeho pohledu spíše o neustálý proces vytváření sebedefinice v jazyce než o nějaké pevně dané „vnitřní“ charakteristiky pracovníků nebo „vnější“ aspekty prostředí (Gergen, 1999). Lze si poměrně snadno představit, jak různé sebedefinice pracovníka vedou k různému pohledu na uzavírání „zakázek“ s klienty, a tedy i na utváření „pomoci“ a „kontroly“ při práci s klienty. Ve výše uvedeném případě „Chci se vrátit domů“ lze například spatřovat sebedefinici sociálního pracovníka na pomezí „zprostředkovatele“, „případového manažera“, „administrátora“, „poradce/terapeuta“ a „profesionála“, zatímco sebedefinice Insoo Kim Berg se nejvíce pohybuje v poli „poradce/terapeut“, „profesionál“ a „zprostředkovatel“.

Kromě těchto relativně stabilnějších faktorů jsou z hlediska „objednávky“ poradců ve hře i subtilnější charakteristiky. Úlehla (1999) kupříkladu uvádí okamžitou náladu pracovníka, pocit časové tísně nebo jeho „stav mysli“ v konzultaci. Poslední zmíněný aspekt se úzce dotýká schopnosti reflexe pracovníka. Schön (1983) ve své klasické knize rozlišuje dva přístupy profesionálů různých oborů včetně pomáhajících profesí – „technickou racionalitu“ a „reflektující praxi“ (*reflective practice*)⁷. V rámci „technické racionality“ je důležité se zaměřit na techniky a postupy a na jejich správnou

⁷ Někdy se v češtině používá také překlad „reflexivní“ (např. Navrátil, Janebová et al., 2010; Navrátil et al., 2014). V české literatuře na toto téma se pak rozlišuje mezi „reflektivním přístupem“ (v Schönově terminologii „technická racionalita“ či „přístup experta“) a „reflexivním přístupem“ (Schönova „reflective practice“), popřípadě zkráceně mezi „reflektivitou“ a „reflexivitou“ (Navrátil, Janebová et al., 2010; Navrátil et al., 2014). Argumenty pro toto rozlišení jsou sice poměrně srozumitelné (Navrátil, Janebová et al., 2010), přesto jsme se v tomto textu rozhodli přidržet se původního Schönova rozlišení. Vedl nás k tomu zejména fakt, že v české systemické literatuře je již zavedený pojem „reflektování“ (např. Úlehla, 1999), který odpovídá (v uvedené typologii) „reflexivitě“.

aplikaci. Reflektování zde má svou roli až po skončení činnosti či intervence, kdy profesionál-expert zkoumá, zda dosáhl očekávaných výsledků (a pokud jich nedosáhne, je třeba postupy upravit). Schön (1983) tento typ reflexe označuje jako „reflexe po jednání“ (*reflection-on-action*). Je zajímavé si všimnout, že v souvislosti s „technickou racionalitou“ píše Schön (1983) doslova o „řešení problémů“ (*problem solving*), což je přesně opačná filosofie, než jaká se uplatňuje v přístupu zaměřeném na řešení, ve kterém jde naopak důsledně o „rozvíjení řešení“ (*solution development*).⁸ Schön argumentuje tím, že technický přístup je sice velmi užitečný při řešení některých technických problémů, ale přináší mnohé nevýhody při práci s lidmi (Schön, 1983). Schön (1983) proto nabízí alternativní přístup, který nazývá „reflektující praxe“. Rozdíly mezi oběma přístupy jsou přehledně shrnuty v tabulce:

Obrázek 6: Srovnání „technické racionality“ a „reflektující praxe“

	Technická racionalita	Reflektující praxe
Původ	Strojírenství a management	Společenské vědy
Povaha sociální reality	Objektivní	Společně vytvářená
Cíl poznávání	Tvorba objektivně platné teorie o klientech	Hluboké porozumění jedinečnosti klienta
Účel reflexe	Technicky pochopit a vylepšit praxi s klienty	Rozvoj a kultivace klienta i pracovníka, rozšiřování možností, uvědomění si vlastního vlivu pracovníka na probíhající procesy
Pojetí pracovníka	Expert	Partner v dialogu s klientem
Načasování reflexe	Po uskutečnění intervence s klientem nebo její ucelené části	V průběhu práce s klientem
Přístup k praxi	Vypracování a aplikace jednoho „správného“ postupu, který vychází z objektivní teorie o tom, jak se věci dějí a jak se mají technicky ovlivnit	Hledání různých možností a pohledů, tvořivá improvizace a promyšlené experimentování

Zdroj: Schön (1983) a Navrátil in Navrátil, Janebová (2010), upraveno autory.

V tabulce je vidět, že na rozdíl od technického přístupu je reflektující praxe typická tím, že reflektování probíhá průběžně při práci s klienty. Schön (1983) to označuje jako „reflexi při jednání“ (*reflection-in-action*). Můžeme shrnout, že pokud poradce preferuje práci s „reflexí po jednání“ spojenou s „technickou racionalitou“, je vyšší pravděpodobnost, že bude uplatňovat expertní pozici, standardizované intervence a bude větší prostor pro rozvíjení „kontroly“ při práci s klienty. Naopak při zaměření na „reflexi při jednání“ v rámci „reflektující praxe“ může díky větší flexibilitě a tvořivosti svého přístupu pracovník otevřít více možností pro spolupráci s klientem a pro rozvíjení „pomoci“ i v situacích, kde by standardizovaný postup vedl ke střetu a „kontrolé“. Tento prvek byl patrný i ve výše uvedené ukázce nazvané „Chci se vrátit domů“. Ačkoli nemáme bezprostřední přístup k reflexím obou pracovníků a můžeme se spíše jen dohadovat, zdá se, že první pracovníce uplatňuje více „technickou racionalitu“ s důrazem na „objektivitu“ a aplikaci „správného postupu“ (srov. např. 3, 5, 7, 9, 17). Přístup Insoo Kim Berg můžeme charakterizovat jako více flexibilní, Insoo spíše reaguje na to, co říká a jak to říká klientka, což ji vede i k určité improvizaci v situaci, kdy si klientka přeje „nereálnou“ věc (srov. např. 24, 26, 30). Lze rovněž říci, že Insoo v ukázce zkoumá jedinečnou zkušenost klientky spíše než aplikaci správných a předem definovaných postupů (např. umístění do Střediska) a ponechává otevřené různé možnosti výkladu situace (tzv. přístup „to i ono“, zejména ve sporné otázce včerejšího incidentu).

⁸ Podrobněji k odlišení „řešení problémů“ a „rozvíjení řešení“ viz například De Jong, Berg (2008) nebo Zatloukal, Vítek (2016).

c) Teorie poradce o klientech a o spolupráci s nimi

Každá odborná profese i každý dílčí přístup má svá teoretická východiska různého typu a úrovně obecnosti. V sociální práci se teoriemi podrobněji zabývá např. Navrátil (2001). Názornou ukázkou diagnostikování klientů z hlediska spolupráce s nimi jsou různé teorie o „rizikových“ či „obtížných“ klientech. Zde vycházíme z Gabury a Pružinské (1995), kteří popisují následující typologii „rizikových klientů“:

- Nedobrovolný klient
- Klient v odporu
- Mlčící klient
- Depresivní klient
- Suicidální klient
- Manipulativní klient
- Agresivní klient

Nechme nyní stranou, že tato typologie zahrnuje do určité míry nesourodé prvky, kde vedle intrapsychických aspektů („agresivní“ klient), interakčních charakteristik („mlčící“ klient) a psychiatrických diagnóz („deprese“) klade i prvky kontextuální („nedobrovolný“ klient) a čerpá z různých teorií. Rádi bychom se zde krátce zaměřili na to, co se s uvedenými „typy klientů“ stane, když se místo nálepek použijí konkrétnější popisy. S účastníky terapeutických a poradenských výcviků v přístupu zaměřeném na řešení provedl jeden z autorů (L. Z.) v několika skupinách malý experiment – požádal je, aby si v menších skupinkách vzpomněli na konkrétní situace, ve kterých bylo pro ně obtížné navázat spolupráci s klienty. Tyto situace potom účastníci sdíleli v celé skupině a vytvořili několik zobecněných, ale stále ještě relativně popisných kategorií, které pokrývají a do značné míry rozšiřují předchozí typologii. Objevily se například následující popisy:

Obrázek 7: Obtížná spolupráce s klienty (popisy)

Popis interakce poradce a klienta	Odborné označení (příklady)
1. Klient chce něco jiného, než by měl podle poradce chtít, případně nechce nic.	Není dojednána „zakázka“, absence „motivace ke změně“, „nedobrovolnost“, „odpor“.
2. Klient sice chce z pohledu poradce „správnou věc“, ale chce ji podle poradce málo.	Nedostatek „motivace“, „odpor“.
3. Klient nevěří v možnost změny nebo je v tomto ohledu skeptičtější než poradce.	Malá důvěra ve změnu, „pesimismus / pesimistický atribuční styl“, „naučená bezmocnost“.
4. Klient z pohledu poradce ve změnu věří příliš.	„Nerealistická očekávání“, „nedostatečný náhled na povahu problémů“.
5. Klient volí ke změně jiné prostředky, než by poradce doporučil.	Neplnění „úkolů“, „odpor“, nedodržení kontraktu, „hraní her“, „symetrická eskalace“.
6. Klient je pro poradce nesrozumitelný – z pohledu poradce není jasné, co si klient „doopravdy“ myslí (klient například říká pokaždé něco jiného, odbočuje, protřečí si v různých částech rozhovoru, používá relativizující spojení „ano, ale...“ atd.)	„Inkongruence“, „přenos“, „odpor“, „hry“, „scénáře“, „paradoxní komunikační vzorce“.
7. Klient z jakéhokoli důvodu nebudí sympatie poradce a/nebo naopak projevuje své nesympatie k poradci.	„Přenos“ a „protipřenos“, „manipulace“, „odmítání“, „porucha vztahové vazby“.
8. Klient z jakéhokoli důvodu vzbuzuje přílišné sympatie poradce a/nebo projevuje své přílišné sympatie k poradci.	„Přenos“ a „protipřenos“, „závislost“, „bezhraničnost“, „porucha vztahové vazby“.

9. Klient nabízí jinou definici vzájemného vztahu s poradcem, než nabízí či akceptuje poradce (např. nabízí více „kamarádský“ vztah).	„Přenos“, „závislost“, „překračování hranic“ poradenského vztahu.
10. Klient si o něčem myslí něco jiného, než by si podle poradce myslet měl, nebo prožívá jiné emoce, než by podle poradce prožívat měl.	Nedostatečný „náhled“ či „uvědomění“, „iracionální přesvědčení“, „automatické myšlenky“, „atribuční chyby“, „inkongruence“, „hyperreflexe“.
11. Klient mluví příliš málo nebo naopak příliš mnoho a o z hlediska poradce nedůležitých věcech.	„Odpor“, „hraní her“.
12. Nedochází k dostatečnému pokroku u klienta z hlediska poradce anebo pokrok není poradci dostatečně zjevný a poradce nevidí změny, které jsou z jeho pohledu žádoucí.	„Odpor“, „nedostatečné zpracování“, „problémový vzorec“, „relaps“.

Zdroj: Poznámky z výcviku (zápisy Dalet)

Může být zajímavé si v této souvislosti všimnout dvou věcí. Především – výše uvedené popisy nepopisují nějaké typy klientů, jejich osobnostní rysy apod., ale popisují určité vztahy a interakce mezi poradcem a klientem (do druhého sloupce jsme záměrně uvedli některé nálepky, které by dané vzorce interakce mohly získat od různých pracovníků, kteří se na ně dívají prizmatem různých teorií). Tento postřeh souvisí s druhým postřehem – všechny tyto popisy nějak pokrývají oblasti, které jsou významné z hlediska přístupu zaměřeného na řešení (např. přání klienta, změny, důvěra, motivace, spolupráce...). Je možné, že některé z uvedených situací by pro poradce využívající jiný přístup nepředstavovaly žádnou obtíž a na seznamu vypracovaném frekventanty jiného výcviku by se vůbec neobjevily. A naopak, je možné, že by poradci pracující jiným způsobem popisovali ještě jiné věci, které v tomto seznamu uvedené nejsou, nebo by je popisovali jiným jazykem (např. právě označováním osobnostních charakteristik klientů). V kontextu tohoto článku lze shrnout, že pokud mají poradci různé teorie o klientech a o spolupráci s nimi, bude se pravděpodobně lišit nejen jejich způsob reflexe poradenského procesu, ale i jejich způsob zacházení s „pomocí“ a „kontrolou“ v konkrétní interakci s klienty, zejména s těmi, kteří budou daným poradcem vnímáni jako „obtížní“ či „nespolupracující“. Kdybychom se vrátili k příkladu z úvodní kapitoly, bylo by možné Beth vnímat podle typologie Gabury a Pružinské (1995) jako „nedobrovolnou klientku“ (např. 2, 16, 18), „manipulativní klientku“ (např. 6, 14), „depresivní klientku“ (viz úvodní popis k ukázce), případně za určitých okolností i „suicidální klientku“ (např. 18) či „klientku v odporu“ (4–8). Z více popisné perspektivy lze Beth z ukázky vnímat jako klientku, která „chce něco jiného, než by chtěla“ (1. řádek tabulky; srov. 16, 23), dále jako klientku, která si o něčem „myslí něco jiného, než by si myslet měla“ (10. řádek tabulky, srov. 2–14) a u které nedochází k dostatečnému pokroku (12. řádek tabulky, srov. 1, 9). Méně významně se projevuje i menší důvěra ve změnu (31) a volba jiných prostředků, než by doporučila poradkyně (8, 16). Popisnější charakteristiky samy o sobě otevírají nové možnosti, jak ke klientce přistupovat.

d) Osm tváří profesionality – formy „pomoci“ a „kontroly“

„Pomoc“ i „kontrolu“ lze vnímat jako doplňující se formy interakce. Zároveň lze obojí rozvíjet profesionálně (tedy především transparentně a reflektovaně), nebo naopak neprofesionálně, nahodile a nekompetentně (Úlehla, 1999). V české systemické literatuře se na základě rozlišení „pomoci“ a „kontroly“ popisuje osm druhů profesionálních způsobů práce, čtyři druhy „kontroly“ a čtyři druhy „pomoci“ (Úlehla, 1999; Zatloukal, 2008).

Kontrolní způsoby práce zahrnují (Úlehla, 1999; Zatloukal, 2008):

- vyjasňování (dojednávání) – poradce vytváří klientovi prostor pro vyjádření jeho „objednávky“ a objasňuje svou pozici a své možnosti, iniciativa klienta by se dala pomyslně v procentech vyjádřit kolem 90% („Stačí jen ujasnit, co chcete, jinak jste zcela kompetentní dosáhnout cíle.“)

- přesvědčování – poradce si bere na starost klientovu motivaci, hodnoty či postoje a snaží se je měnit, při pomyslném vyjádření v procentech jde asi o 75 % iniciativy klienta („Stačí vás jen pobízet a navnadit, jinak jste kompetentní dosahovat cíle.“)
- dozor – poradce definuje pravidla a postupy a kontroluje, jak klient tato pravidla dodržuje, klientovi ponechává asi 50 % iniciativy („Stačí vás kontrolovat, pak jste kompetentní plnit definované cíle.“)
- opatrování – poradce přebírá starost o klienta se vším všudy, včetně zodpovědnosti za tyto opatrované záležitosti, jde o nejvyšší možnou míru kontroly, která neponechává klientově iniciativě v podstatě žádný prostor („Musím to udělat za vás, nejste k tomu kompetentní.“)

Jak je patrné, intenzita „kontroly“ postupně narůstá. Přesto platí, že každý z uvedených způsobů „kontroly“ je nebo přinejmenším může být profesionální a užitečný, pokud je zvolený vhodně s ohledem na kontext spolupráce a je realizovaný transparentně (Úlehla, 1999). Tyto formy „kontroly“ se nám jeví jako užitečné modely pro reflexi nejen v systemickém přístupu, ale i v přístupu zaměřeném na řešení, a lze je bez dalších modifikací asimilovat (Řiháček, Zatloukal, 2012).

Ohledně druhů „pomoci“ se ve zmíněné české systemické literatuře uplatňuje inspirace z prací Ludewiga (1994; 2011). Ludewig rozlišil čtyři druhy profesionální pomoci podle toho, jak je dojednaná zakázka (dojednání zakázky je nutným předpokladem, aby bylo vůbec možné hovořit o pomoci). Přitom Ludewig (1994; 2011) uvažuje ve dvou dimenzích rozšíření/zúžení (klient chce více x méně) a sbíhání/tvorba rozdílů (nabízení připraveného x vytváření nového).

Obrázek 8: Kvadranty pomoci

NÁVODY A POUČENÍ „Pomozte nám rozšířit naše možnosti.“ Důvody trápení: Chybění nebo nedostatek dovedností (způsobivosti k něčemu) Způsob poskytované pomoci: Uplatnění vědomostí Trvání: Neohraničené <i>Sbíhání (stejně)</i>	PORADENSTVÍ „Pomozte nám využít naše možnosti.“ Důvody trápení: Vnitřní zablokování systému Způsob poskytované pomoci: Podpora struktur, které jsou k dispozici Trvání: Ohraničené podle rozsahu zakázky <i>Tvorba rozdílů (různě)</i>
DOPROVÁZENÍ „Pomozte nám snášet naši situaci.“ Důvody trápení: Nezměnitelná problémová situace Způsob poskytované pomoci: Stabilizace systému pomocí cizí struktury Trvání: Neohraničené <i>Zúžení</i>	TERAPIE „Pomozte nám ukončit naše trápení.“ Důvody trápení: Změnitelná problémová situace Způsob poskytované pomoci: Přispění k (vy)řešení problémového systému Trvání: Ohraničené úkolem

Zdroj: Ludewig (1994)

Ludewigův model má z našeho pohledu jednu velkou přednost a tou je vodorovná dimenze (stejně x různé; někdy se tato dimenze popisuje na škále „pracovník nabízí připravené“ x „pracovník nabízí tvořit“ – Zatloukal, Vítek, 2016). Díky tomu je mezi profesionální způsoby pomoci možné zahrnout široké spektrum činností a reflektovat, nakolik jde spíše o společné vytváření s klienty na jedné straně, nebo o administraci předpřipravených postupů a doporučení na straně druhé. Ludewigovo schéma však obsahuje i svislou dimenzi (klient chce více x méně), která je z hlediska přístupu zaměřeného na řešení problematická. V rámci přístupu zaměřeného na řešení se zásadně nedojednávají zakázky, při kterých by pracovník s klienty pracovali na tom, aby „něčeho bylo méně“, nebo aby „něco zmizelo“ (De Jong, Berg, 2008). Takový postup naprosto odporuje zásadám pro užitečně zformulované cíle (De Jong, Berg, 2008; De Shazer, 1994). A co je horší, svádí to poradce i klienta k uvažování o „řešení problémů“ (ve smyslu jejich odstraňování) místo o „rozvíjení řešení“ jako něčeho nového, což zcela popírá principy přístupu zaměřeného na řešení zmíněné výše (De Jong, Berg, 2008). Navíc model pojmenováním jednotlivých dimenzí jako „poradenství“, „terapie“, „doprovázení“ a „návody a poučení“ vytváří pojmový zmatek, protože: 1. jde o označení odborných činností, či dokonce profesí (širší pojetí) a zároveň druhů pomoci v Ludewigově modelu (užší pojetí) a 2. všechny uvedené činnosti mohou v praxi zahrnovat (a většinou zahrnují) nejen prvky „pomoci“, ale i „kontrolu“.

Místo Ludewigových kvadrantů pomoci proto využíváme jen první dimenzi, ve které lze sledovat míru společného vytváření (spoluvytváření) poradce s klientem. Můžeme tedy rozlišit následující čtyři způsoby pomoci (Zatloukal, Vítek, 2016):

Nabízení doporučení a rad – poradce vychází z přání klienta a dojedná s ním zakázku a její součástí může být i nabízení podnětů ve formě rad a doporučení, které má poradce již k dispozici (z literatury, z vlastní zkušenosti, ze zkušenosti jiných klientů, z výzkumů...). Mnoho poradců si právě takto představuje svou práci s klienty (sám název „poradenství“ to asociuje) a mnoho klientů takový průběh spolupráce očekává. Míra spoluvytváření je v tomto případě velmi nízká, protože poradce využil již vytvořené a nabídl to klientovi.

Inspirování – místo nabízení předpřipravených rad a doporučení poradce nabízí různé alternativy a doptává se klienta, v čem ho inspirují a jak s nimi bude dál pracovat; míra spoluvytváření je vyšší, řekněme kolem 50 %, protože klient na inspirativních podnětech dále staví a hledá své vlastní porozumění a svou vlastní cestu, jak je využít. Typickým příkladem, kdy se uplatňuje inspirování, je využití reflektujících týmů při konzultacích nebo nabízení různých alternativ poradcem a jejich postupné rozvíjení s klientem.

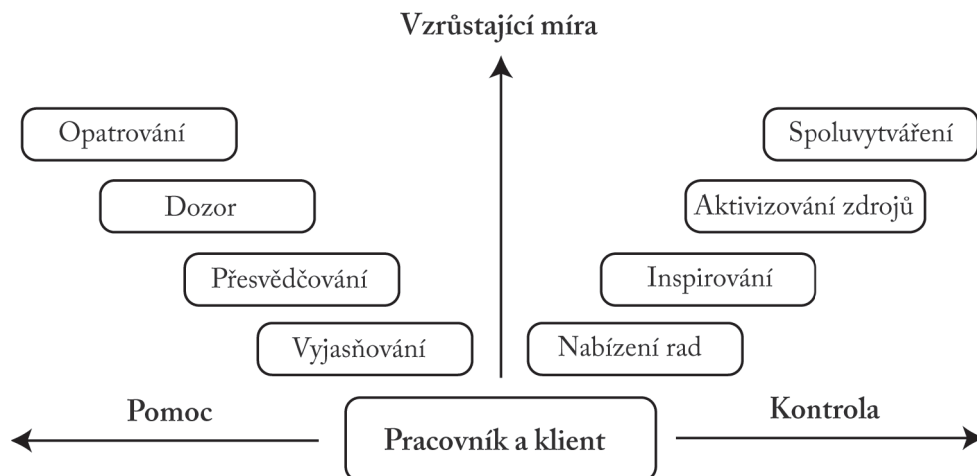
Aktivizování zdrojů klienta – v tomto případě již poradce z hlediska obsahu nenabízí v podstatě nic nebo minimum, ale nabízí procesní prvky (otázky, metafory, komentáře...), které aktivizují klientovy zdroje a hledání jeho vlastních pohledů a řešení bez toho, aby poradce přicházel s předem připravenými obsahy. Procesní prvky jsou však již předpřipravené poradcem (otázky, techniky) a proces utváří poradce vlastně sám. Míra spoluvytváření je tedy velmi vysoká, řekněme kolem 75 %, nejtypičtější je využití zavedených otázek a technik zaměřených na řešení (např. „záračná otázka“, škály apod.), které spouštějí klientovo „pátrání“ po jeho vlastních odpovědích.

(Partnerské) spoluvytváření – zde dochází k rovnocennému zapojení poradce i klienta do společného vytváření obsahu i procesu společné práce; poradce přizývá klienta nejen ke společnému vytváření tématu, ale i do způsobu, jak s ním pracovat. Typickým příkladem jsou situace, kdy poradce s klientem opustí „komfortní zónu“ předem daných technik a otázek („nesnaží se klienta napasovat na svou strukturu“) a společně tvořivě improvizují a vytvářejí něco jedinečného pro klienta. Patří sem i situace (často obdobné), ve kterých se pracovník s klientem transparentně domlouvá na tom, jak budou postupovat dále.

Souhrnně lze druhy profesionální pomoci a kontroly v našem pojetí znázornit následovně:

Obrázek 9: Profesionální způsoby „pomoci“ a „kontroly“

Zdroj: Zatloukal, Vítek (2016), upraveno autory

Jednotlivé formy „pomoci“ a „kontroly“ lze sledovat v průběhu času buď z hlediska převládajících vzorců interakce (co se objevuje nejčastěji při práci s konkrétním klientem), anebo na mikroúrovni jednotlivých interakcí. Při návratu k příkladu z praxe Insoo Kim Berg („Chci se vrátit domů“) lze z hlediska převládajících vzorců interakce konzultaci se sociální pracovníci vnímat především v rovině „přesvědčování“ s gradací směrem k „dozoru“ až „opatrování“, zatímco konzultace s Insoo Kim Berg se pohybuje převážně v oblasti „vyjasňování“ s určitým náběhem k „inspirování“ (např. 24, 26, 28, 30, 32). Jednotlivé interakce je možné analyzovat i na „mikroúrovni“ z hlediska nabídek k (re)definování vztahu a reakcí na ně (Watzlawick et al., 2000), přičemž je neustále třeba mít na zřeteli cirkularitu těchto procesů (Watzlawick et al., 2000; Keeney, Keeney, 2012). Taková detailnější analýza však již přesahuje možnosti tohoto textu.

3. Širší kontext

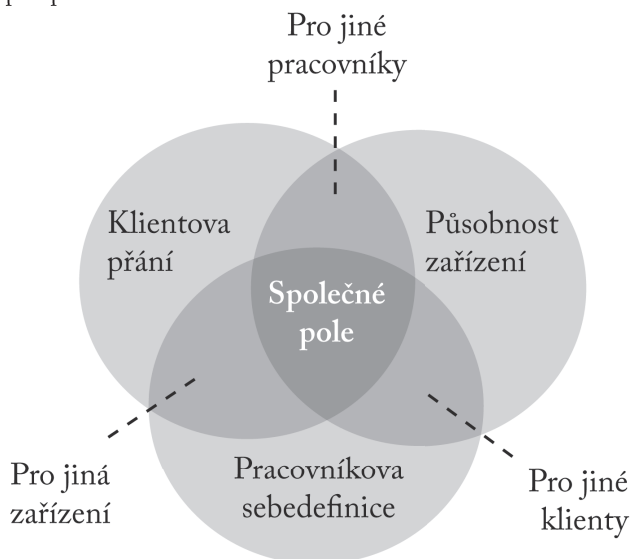
Z hlediska „pomoci“ a „kontroly“ se kromě dyády pracovník–klient uplatňují i další vlivy širšího kontextu. Je to podobné jako při zvětšování ve fotoaparátu – můžeme záběr zúžit na detail (podobně jako se předchozí část zaměřila na dvojici poradce a klienta), anebo záběr naopak rozšířit a získat celkovější pohled, ale s menší citlivostí k detailům. Na tento širší pohled a na způsoby, jak se širší kontext spolupráce poradce a klienta promítá do volby „kontroly“ či „pomoci“, se zaměřuje následující část tohoto textu. Pozornost je věnována a) vlivu organizace, ve které pracovník působí, a b) vlivu dalších zainteresovaných subjektů.

a) Pole spolupráce

Úlehla ve své knize (1999) nabízí přehledné schéma (viz obrázek 7), které kromě přání či „objednávky“ klienta a poradce zahrnuje další subjekt – organizaci, v níž poradce působí. Každá organizace má nějakým způsobem definováno své poslání (co poskytuje a proč) a svou cílovou skupinu (pro koho to poskytuje a pro koho už ne), tedy souhrnně svou „působnost“ (Úlehla, 1999). Do dojednávání „zakázek“ tak vstupuje jako další významný subjekt působnost organizace. Jak je vidět na obrázku, pole spolupráce vzniká v průniku přání klienta se sebedefinicí pracovníka (jak pracovník chápe, co může a chce nabízet klientům) a také s působností zařízení. V tomto společném

poli lze dojednávat zakázku a realizovat „pomoc“. Mimo toto pole není „pomoc“ možná – může nastat nějaká forma „kontroly“ nebo ukončení (popřípadě nezapočetí) spolupráce s klientem.

Obrázek 10: Pole spolupráce

Zdroj: Úlehla (1999)

Je třeba zdůraznit, že toto pole spolupráce není neměnné. Klientova přání a sebedefinice pracovníka se mohou – jak bylo vidět v předchozí části – měnit, a to i velmi rychle. Působnost organizace se obvykle mění pomaleji, přesto je i zde prostor pro vyjednávání, popřípadě i pro různé strategie „obcházení“ (podrobněji viz Musil, 2004; 2008). V ukázce „Chci se vrátit domů“ je vidět, jak se postupně utváří pole spolupráce mezi Beth a poradkyní (22–39), ale nemáme dostatek informací o tom, nakolik to koresponduje s působností instituce. Situace je v tomto ohledu komplikovaná tím, že v této části konzultuje Insoo jako externí konzultantka pozvaná sociální pracovnící. Pro bližší posouzení pole spolupráce by bylo třeba více informací o tom, jakou instituci sociální pracovníce zastupuje (z textu se zdá, že by mohlo jít o orgán analogický našemu OSPODu), jaký je legislativní rámec její organizace a případně jaké jsou vnitřní směrnice organizace, v níž působí. Zůstává otázkou, zda rýsující se zakázka postupného návratu do rodiny za určitých podmínek a kroků (34–39) bude realizovatelná i z hlediska organizace.

b) Hierarchie zadavatelů

Kromě pracovníka, klienta a organizace se do spolupráce s klienty promítají i další subjekty „sociálního prostředí“ (Sheafor, Horejsi, Horejsi, 2000). Sheafor, Horejsi a Horejsi nabízejí přehledné schéma, které zahrnuje stejné tři prvky jako výše uvedené Úlehlovo schéma, doplněné o sociální politiky a programy a sociální prostředí, které vytvářejí rámec sociální práce, a tedy i poradenské praxe sociálních pracovníků (Sheafor, Horejsi, Horejsi, 2000:11). Ve složitějších kontextech, kde je mnoho různých osob a institucí, které mají nějaká očekávání ohledně výsledků či směřování poradenství, může být užitečné reflektovat tzv. „hierarchii zadavatelů zakázky“ (Salamon et al., 1991; Salamon, 1994). Primárním zadavatelem (nebo také primárním zákazníkem) spolu se Salamonem (1994) rozumíme osobu či organizaci, pro niž pracovník pracuje za odměnu. Primární zadavatel definuje, zda to, co pracovník dělá, je v souladu se zadáním, a zároveň za (v tomto rámci provedenou) službu platí. Tím také jasně vymezuje prostor pro možnou spolupráci s klienty (sekundárními, popř. i terciárními zadavateli/

zákazníky). V pozici sekundárního zadavatele či zákazníka se velmi často ocitají vlivní členové systému klienta. Sekundární zadavatel může své požadavky uplatňovat jen v hranicích vymezených primárním zadavatelem. Pro terciárního zadavatele (či zákazníka) pak vystupuje obdobně jako pro sekundárního zadavatele primární zadavatel. Salamon, Andersson a Grevelius (1991) nabízejí pro názornější porozumění metaforu ruské matrijošky – tak jako každá figurka musí zapadat do předchozí figurky, tak také každá zakázka nižší úrovně musí pasovat do zakázky vyšší úrovně, tzn. sekundární zakázka do primární, terciární do sekundární atd. Salamon a spolupracovníci (1991:27) své pojetí dovádějí do důsledku, když provokativně píší: „Cílem naší práce není řešit problémy, ale uspokojit naše zákazníky⁹.“ Mimo přímou hierarchii zadavatelů se v konkrétním případě mohou objevit i další aktéři, kteří změnu podporují (*resource person*) nebo kteří vytvářejí tlak na změnu (*pushers*). Vliv těchto dalších aktérů je rovněž užitečné zkoumat (Salamon, Andersso, Grevelius, 1991).

Na širší kontext a zadavatele se lze dívat i perspektivou různých „prolínajících se“ systémů – například „problémového/klientského systému“ a „systému pomáhajících“ (Ludewig, 1994; 2011; Zatloukal, 2008), nebo tzv. „klientského systému“ (*client system*), „cílového systému“ (*target system*), „systému činitelů změn“ (*change agent system*) a „akčního systému“ (*action system*; Pincus, Minehan, 1973; Navrátil, 2014).

Výše uvedený příklad „Chci se vrátit domů“ nabízí jen stručný pohled na různé aktéry – objevuje se v něm klientka Beth, její rodiče, sociální pracovnice, organizace, v níž sociální pracovnice působí, externí konzultantka (Insoo Kim Berg), policisté, lékaři a nemocnice, Středisko, kamarádka, škola, v níž se konzultace odehrává... Máme však v ukázce málo informací o tom, jakou pozici jednotliví aktéři mají z hlediska hierarchie zadavatelů (kdo je primárním zadavatelem a kdo sekundárním, případně terciárním?). Podobně je nejasné, jaké je „členství“ v různých systémech (Pincus, Minehan, 1973). Již samotné zpřehlednění širšího kontextu nějakého případu – například jednoduchým grafickým znázorněním aktérů a jejich očekávání – bývá podle našich zkušeností velmi užitečné pro hledání nových možností pro práci s klienty například v rámci supervizi.

ZÁVĚREM

Celé pojednání o „pomoci“ a „kontrolě“ se vlastně věnuje z různých pohledů tématu spolupráce mezi poradcem a klientem. Toto téma můžeme bez nadsázky označit za klíčové v poradenské či terapeutické praxi (Norcross, 2002; McLeod, 2003). Existuje velmi bohatá báze výzkumů, které ukazují na význam kvality spolupráce poradce s klientem¹⁰ pro dosažený výsledek (přehled např. Duncan et al., 2010; Norcross, 2002; Wampold, 2001). Kromě toho, že jde o jeden ze zásadních faktorů terapeutické změny, jde rovněž o faktor, který může poradce nejvíce ovlivnit (Duncan et al., 2010).

Reflexe „pomoci“ a „kontroly“ s využitím různých modelů uvedených v tomto textu může poradcům pomoci několika způsoby:

Umožňuje reflektovat, jakým způsobem se spolupráce s klienty rozvíjí, ve kterých momentech pracovník pracuje na tom, co je s klientem dojednáno (a tedy posiluje „pracovní spojení“), a kde jedná buď bez dojednání s klientem, nebo přímo v rozporu s přáními klienta (a tím riskuje narušení (*rupture*) „pracovního spojení“, Duncan et al., 2010).

Pokud poradce rozvíjí s klientem „kontrolu“, umožňuje mu tato reflexe reagovat vhodným způsobem na možná narušení „pracovního spojení“, tak aby nebyl proces změny zbytečně brzděn, nebo dokonce zmařen.

Pokud poradce s klientem rozvíjí „pomoc“, umožňuje mu tato reflexe vnímat hranice „pomoci“ a body případného přechodu ke „kontrolě“.

⁹ Ve smyslu zadavatele zakázky, v originále „commissiongivers“ (Salamon et al., 1991).

¹⁰ Ve výzkumné literatuře se nejčastěji zkoumá koncept „pracovního spojení“ (*working alliance*), který zahrnuje zejména dohodu na cílech, dohodu na metodách a emoční vazbu (Duncan et al., 2010; Wampold, 2001).

Díky této reflexi může pracovník z několika hledisek sledovat, jak jeho vlastní předpoklady, kontext, v němž působí, a další faktory ovlivňují způsob jeho (spolu)práce s klienty.

Reflexe tohoto typu může poradci otevřít nové možnosti, jak s klienty dále pracovat.

Následující tabulka shrnuje jednotlivé modely uvedené v tomto textu aplikované na případ Beth („Chci se vrátit domů“). V jednom sloupci uvádíme, jak by bylo možné danou situaci reflektovat s využitím daného modelu, v dalším sloupci popisujeme některé možnosti, které daný model otevírá pro další postup (záměrně uvádíme různé možnosti, včetně možností, které bychom v dané situaci sami za sebe přímo nedoporučili, ale mohou být rovněž inspirativní).

Obr. 11: Shrnutí modelů reflexe „pomoci“ a „kontroly“ a možností, které otevírají

Model	Reflexe situace	Možnosti pro další postup
Kvadranty spolupráce	Přecházení mezi kvadranty II. a III. (žádá spolupráce a „kontrola“). Vstup do kvadrantu I. pomocí zaměření na přání Beth a její motivaci, spojeného s odložením zkoumání možností jeho uskutečnění na později.	a) Rozvíjet detailní popisy přání Beth vrátit se domů (a tím rozvíjet postupně „pomoc“). b) Zintenzivnit „kontrolu“ například nařízením pobytu Beth ve Středisku. c) Uzavřít „zakázku“ ohledně podpory pohledu Beth na situaci (z III. kvadrantu se tak přesunout do I.). d) Předat případ jiné instituci nebo rozhodnout, že situaci není již třeba ze strany pracovníka řešit (přesun do kvadrantu IV.).
Sebedefinice pracovníka	Každá z poradkyň měla pravděpodobně jinou sebedefinici, a tím pádem jinak rozuměla své roli v celém případě a podle toho volila svůj postup. Lze usuzovat na sebedefinici sociální pracovnice na pomezí „zprostředkovatele“, „případového manažera“, „administrátora“, „poradce/terapeuta“ a „profesionála“, zatímco sebedefinice Insoo Kim Berg se možná nejvíce pohybuje v poli „poradce/terapeut“, „profesionál“ a „zprostředkovatel“.	a) Identifikovat vlastní sebedefinici pracovníka (Jak rozumím své profesní roli? Co je hlavním smyslem mé činnosti? Atd.), lze využít i různé výčty rolí sociálních pracovníků. b) Reflektovat, zda je postup pracovníka v souladu s jeho sebedefinicí – obecně i v detailech, a v případě nesouladu se pokusit o nápravu. c) Připomínat si vlastní sebedefinici při práci s klienty (např. formou nějakého lístku na nástěnce). d) Záměrně aplikovat na danou situaci jinou sebedefinici – vybrat si nějakou méně obvyklou, nebo dokonce pro pracovníka nepřijatelnou sebedefinici a v rámci reflexe a otevírání možností se na situaci podívat perspektivou této odlišné sebedefinice pracovníka. Jaké rozdíly by nová sebedefinice přinesla? Lze něco z toho užitečně využít v dané situaci?
Sebereflexe pracovníka	V konzultaci se objevují prvky „technické racionality“ (důraz na „objektivitu“, „správný postup“) i „reflektující praxe“ (flexibilita, přístup „to i ono“, snaha porozumět jedinečné situaci klienta, improvizace v situaci, kdy klientka prezentuje „nereálné“ přání).	a) Lze se zaměřit na to, zda převažují prvky „technické racionality“, či „reflektující praxe“, a podle toho uzpůsobit svůj přístup. b) V případě snahy o rozvinutí „reflektující praxe“ lze cíleně zvolit pomůcky odvozené z tohoto modelu (např. zařadit do konzultace s klientem cílené „reflektující přestávky“ a tím se učit postupně „reflexi-při-jednání“ nebo záměrně vymýšlet alespoň tři varianty „intervence“, aby byla kultivována schopnost přejít od „objektivity“ k více možnostem).

Teorie poradce o klientech a spolupráci s nimi	Poradce může klientku s využitím tradičnější typologie klientů vnímat např. jako „nedobrovolnou“, „depresivní“ či „manipulativní“; s využitím popisnější klasifikace například jako klientku, která „chce něco jiného, než by podle poradce měla chtít“, která „si o něčem myslí něco jiného, než by měla“, nebo jako klientku, u níž nedochází k dostatečnému pokroku.	a) Pokud poradce reflektuje klientku v pojmech jednoduchých a často negativně zabarvených „nálepek“, může využít více popisnou variantu popisu chování klientky. b) Z popisného způsobu vnímání klientky lze generovat více možností dalšího postupu, např. pokud poradce klientku vnímá tak, že chce něco jiného, než by chtěla měla, pak například může: 1. zaměřit se na to, jak v poradenském procesu ujasnit, co si klientka přeje, a jak zároveň zveřejnit, co on sám si přeje, a u obou přání se zaměřit na přínosy (Chci X, protože to přinese..., Chci Y, protože to přinese...), 2. využít supervizi, aby mohl pracovat s klientkou, která chce něco jiného než on, 3. zaměřit se v konzultaci na „společného jmenovatele“ obou „objednávek“ (kupříkladu aby byla Beth i rodiče po všem, co se přihodilo, „v bezpečí“) atd..
Formy „pomoci“ a „kontroly“	Konzultaci lze reflektovat v první části jako „přesvědčování“ s posunem směrem k „dozoru“ a možná i „opatrování“, druhá část se převážně odehrává jako „vyjasňování“ s přechodem k „inspirování“.	a) Lze se zaměřit na větší využití „vyjasňování“, zejména když se poradce přistihne při rychlém přechodu k „přesvědčování“ nebo „dozoru“. b) Je možné s klientem hned od počátku otevřeně domluvit, které oblasti mohou být předmětem domlouvání („vyjasňování“) a které naopak poradce bude v každém případě „dozorovat“ a jaké následky pro klienta by mělo případné „nesplnění“ či „porušení“ v těchto oblastech.
Pole spolupráce	Lze reflektovat postupné utváření pole spolupráce mezi klientkou a poradkyní, k posouzení působnosti organizace není v ukázce dostatek informací.	a) Lze se zaměřit na ujasnění „objednávky“ klientky, poradkyně i organizace. b) Lze jasně vydefinovat oblast vlastního poslání pracovníka a/nebo organizace a vytvořit pro klienty písemnou „nabídku“ (pomyslný „jídelní lístek“), kterou lze v konzultacích využívat. c) Je možné jasně vydefinovat hranice působnosti organizace a v případě potřeby vyjednávat s relevantními osobami její rozšíření pro konkrétní případ. d) Lze se zaměřit na strategie „obcházení“ hranic působnosti organizace a převzít tím na sebe roli „průvodce“ tímto „pohraničním prostorem“.
Hierarchie zadavatelů	V rámci případu je možné reflektovat několik aktérů – Beth, rodiče, babičku, sociální pracovníci, organizaci, v níž SP působí, externí konzultantku (Insoo), lékaře, policisty, školu, kde se konzultace odehrává, kamarádku, Středisko. Jejich pozice v „hierarchii zadavatelů“ jsou z textu nejasné.	a) Detailně zmapovat očekávání jednotlivých aktérů. b) Prozkoumat jejich vliv (Kdo může k cílům společné práce významně přispět? Bez koho se úspěšná práce neobejde? Kdo může spolupráci zhatit, pokud nebude alespoň trochu uspokojen? apod.). c) Vyjednávání – zjistit, s kým je potřeba vyjednávat a o čem konkrétně, hledat možnosti, jak jej získat pro spolupráci.

V literatuře o sociální práci se objevují četné a oprávněné apely na „reflektování“, „reflexivitu“ či „kritickou reflexi“ při výkonu profese sociálních pracovníků (White, Fook, Gardner, 2006; Fook, Gardner, 2007; Adams, Domielli, Payne, 2002; Úlehla, 1999; Navrátil, 2014), zvlášť v citlivé oblasti posuzování životní situace klienta (Navrátil, 2014; Navrátil, Janebová, 2010). Rádi bychom v podobném duchu inspirovali poradce k důkladnému „reflektování“ dalšího významného aspektu práce s klienty – „pomoci“ a „kontroly“ – s tím, že věříme, že nabídnuté modely k tomu mohou být užitečnými nástroji.

POUŽITÉ ZDROJE:

- ADAMS, R., DOMIELLI, L., PAYNE, M. (Eds.). 2002. *Critical Practice in Social Work*. Hampshire: Palgrave.
- BERG, I. K. 2013. *Posílení rodiny: Základy krátké terapie zaměřené na řešení*. Praha: Portál.
- BERG, I. K., HOPWOOD, L. 1991. Doing with Very Little: Treatment of Homeless Substance Abusers. *Journal of Independent Social Work*, 5(3–4), 109–119.
- BERG, I. K., MILLER, S. D. 1992. *Working with the Problem Drinker: A Solution-Focused Approach*. New York: W. W. Norton and Comp.
- DE JONG, P., BERG, I. K. 2001. Co-constructing Cooperation with Mandated Clients. *Social Work*, 46, 361–374.
- DE JONG, P., BERG, I. K. 2008. *Interviewing for Solutions*. Pacific Groove: Brooks / Cole Publ.
- DE JONG, P., MILLER, S. D. 1995. How to Interview for Client Strengths. *Social Work*, 40, 729–736.
- DE SHAZER, S. 1994. *Words Were Originally Magic*. New York: Norton & Co.
- DE SHAZER, S. 1989. Resistance Revisited. *Contemporary Family Therapy*, 11, 227–233.
- DE SHAZER, S. 1988. A Requiem for Power. *Contemporary Family Therapy*, 10, 69–76.
- DE SHAZER, S. 1984. The Death of Resistance. *Family Process*, 23, 11–21.
- DE SHAZER, S. et al. 2011. *Zázračná otázka: Krátká terapie zaměřená na řešení*. Praha: Portál.
- DUNCAN, B. L., MILLER, S. D., WAMPOLD, B. E., HUBBLE, M. A. (Eds.). 2010. *The Heart and Soul of Change: Delivering What Works in Therapy*. Washington, DC: American Psychological Association.
- FOOK, J., GARDNER, F. 2007. *Practising Critical Reflection: A Resource Handbook*. Berkshire: Open University Press.
- GABURA, J., PRUŽINSKÁ, J. 1995. *Poradenský proces*. Praha: SLON.
- GERGEN, K. J. 1999. *An Invitation to Social Construction*. London: Sage publ.
- GREENE, G. J., YEE LEE, M. 2011. *Solution-Oriented Social Work Practice: An Integrative Approach to Working With Client Strengths*. Oxford: Oxford University Press.
- HEPWORTH, D. H. et al. 2013. *Direct Social Work Practice: Theory and Skills*. 9th ed. Belmont: Wadsworth Cengage Learning.
- HOWE, D. 2009. *A Brief Introduction to Social Work Theory*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- KEENEY, H., KEENEY, B. 2012. *Circular Therapeutics: Giving Therapy a Healing Heart*. Phoenix: Zeig, Tucker and Theisen.
- KOPŘIVA, K. 1997. *Lidský vztah jako součást profese*. 2. vyd. Praha: Portál.
- LIPCHIK, E. et al. 2012. The Evolution of Solution-Focused Brief Therapy. In: FRANKLIN, C. et al. (Eds.). *Solution-Focused Brief Therapy: A Handbook of Evidence-Based Practice*. Oxford: Oxford University Press, 3–19.
- LUDEWIG, K. 2011. *Základy systemické terapie*. Praha: Grada.
- LUDEWIG, K. 1994. *Systemická terapie*. Praha: Pallata.
- MATOUŠEK, O. et al. 2013. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál.

- MCKERGOW, M., KORMAN, H. 2009. In Between – Neither Inside Nor Outside: The Radical Simplicity of Solution-Focused Brief Therapy. *Journal of Systemic Therapies*, 28, 34–49.
- MCLEOD, J. 2003. *An Introduction to Counseling*. 3rd ed. Maidenhead: Open University Press.
- MILLER, S. D., BERG, I. K. 2014. *Zázračná metoda: Radikálně nový přístup k problémovému pití alkoholu*. Praha: Portál.
- MUSIL, L. 2008. Způsoby zvládání dilematu jednostrannosti a symetrie. In: JANEBOVÁ, R., KAPPL, M., SMUTEK, M. (Eds.). *Sociální práce mezi pomocí a kontrolou*. Hradec Králové: Gaudeamus, 11–38.
- MUSIL, L. 2004. „Ráda bych Vám pomohla, ale“ (Dilemata práce s klienty v organizacích). Brno: Marek Zeman.
- NAVRÁTIL, P., et al. 2014. *Reflexivní posuzování v sociální práci s rodinami*. Brno: Masarykova univerzita.
- NAVRÁTIL, P. 2001. *Teorie a metody sociální práce*. 2. vyd. Brno: Marek Zeman.
- NAVRÁTIL, P., JANEBOVÁ, R. et al. 2010. *Reflexivita v posuzování životní situace klientek a klientů sociální práce*. Hradec Králové: Gaudeamus.
- NORCROSS, J. C. (Ed.). 2002. *Psychotherapy Relationships That Work*. Oxford: Oxford University Press.
- PAYNE, M. 2014. *Modern Social Work Theory*. 4th ed. Oxford, Oxford University Press.
- PECHÁČKOVÁ, S. 1993. *Zpráva o systemické terapii*. Praha: Institut pro systemickou zkušenost.
- PICHOT, T., DOLAN, Y. M. 2003. *Solution-Focused Brief Therapy: Its Effective Use in Agency Settings*. New York: Routledge.
- PINCUS, A., MINAHAN, A. 1973. *Social Work Practice: Model and Method*. Itasca: F. E. Peacock publ.
- ŘIHÁČEK, T. 2014. Poradenství versus psychoterapie? *Psychoterapie*, 8, 13–22.
- ŘIHÁČEK, T., ZATLOUKAL, L. 2012. Asimilativní model integrace v psychoterapii a poradenství. *Psychoterapie*, 6, 17–26.
- SALAMON, E. 1994. Who is a Customer for Social Service: Some Risks for Abusive Practices in the Transition to Purchaser-Provider Systems in Swedish Social Services. *Human Systems*, 5, 305–318.
- SALAMON, E., ANDERSSON, M., GREVELIUS, K. 1991. *The AGS Commission Model*. Stockholm: AGS-Institutet.
- SHARF, R. S. 1996. *Theories of Psychotherapy and Counseling: Concepts and Cases*. Pacific Grove: Brooks / Cole publ.
- SHEAFOR, B. W., HOREJSI, Ch. R., HOREJSI, G. A. 2000. *Techniques and Guidelines for Social Work Practice*. 5th ed. Needham Heights: Allyn and Bacon.
- SCHÖN, D. A. 1983. *The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action*. London: Basic Books.
- TROPP, E. 1974. Three Problematic Concepts: Client, Helper, Worker. *Social Casework*, 55, 19–29.
- ÚLEHLA, I. 1999. *Umění pomáhat*. 2. vyd. Praha: SLON.
- VAN DER LAAN, G. 1998. *Otázky legitimacy sociální práce*. Boskovice: Albert, Ostravská univerzita a Podané ruce.
- VON SCHLIPPE, A., SCHWEITZER, J. 2001. *Systemická terapie a poradenství*. Brno: Cesta.
- VOTOUPAL, M. 2013. Narativní přístup v sociální práci: pomoc skrze reformulaci životních příběhů. *Sociální práce / Sociálna práca*, 13(3), 78–88.
- WALSH, J. 2010. *Theories for Direct Social Work Practice*. 2nd ed. Belmont: Wadsworth Cengage Learning.
- WHITE, S., FOOK, J., GARDNER, F. (Eds.). 2006. *Critical Reflection in Health and Social Care*. Berkshire: Open University Press.

- WAMPOLD, B. E. 2001. *The Great Psychotherapy Debate: Models, Methods and Findings*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.
- WATZLAWICK, P., BAVELASOVÁ, J. B., JACKSON, D. D. 2000. *Pragmatika lidské komunikace*. Hradec Králové: Konfrontace.
- ZATLOUKAL, L. 2008. Práce se zakázkami v psychoterapii a poradenství – systemický přístup. *Sociální práce / Sociálna práca*, 8(3), 82–93.
- ZATLOUKAL, L., VÍTEK, P. 2016. *Koučování zaměřené na řešení: 50 klíčů pro společné otevírání nových možností*. Praha: Portál.

Supervize jako nástroj v prevenci syndromu vyhoření

Supervision as a Tool in Preventing Burnout Syndrome

Veronika Benešová, Edita Šmidmajerová

Mgr. Veronika Benešová, Ph.D.,¹ je odbornou asistentkou Ústavu sociálních a speciálněpedagogických věd na ZSF JU. Věnuje se supervizím a koučinku. Nyní absolduje výcvik systemické supervize. Oblast dalšího zkoumání se týká genderové problematiky, sociálních patologií a sociologie. Postgraduální studium věnovala otázce homosexuálně orientovaných osob. Spolupracuje s homosexuálně orientovanou komunitou po celé České republice a vybranými organizacemi v Anglii, na Slovensku, v Rakousku a Německu. Od roku 2004 uděleno osvědčení k výkonu zdravotnického povolání bez odborného dohledu – R.N. dosud.

Mgr. Edita Šmidmajerová² pracuje jako sociální pracovnice. Studovala na ZSF JU obor rehabilitační – psychosociální péče o postižené děti, dospělé a seniory. Svou diplomovou práci zaměřila na problematiku syndromu vyhoření a na supervizi. Je odbornou referentkou oddělení sociálně-právní ochrany.

„Změna vede k porozumění mnohem častěji než porozumění ke změně.“ Milton H. Erickson

Abstrakt

CÍLE: Text se zaměřuje na syndrom vyhoření jako účinný nástroj v prevenci syndromu vyhoření, včetně orientace na rizikové skupiny lidí, které nejčastěji syndrom vyhoření postihuje. **TEORETICKÁ VÝCHODISKA:** Každý pracovník, především pak pracovník v pomáhajících profesích by měl být informován o stresu a o procesu vyhoření, aby se naučil rozeznat příznaky psychického vyčerpání a účinně se tomuto syndromu bránil včasným preventivním opatřením, v našem případě supervizí. **METODY:** Pro zodpovězení otázky byla zvolena kvalitativní výzkumná strategie (dotazování, analýza dokumentů) s cílem porozumět lidskému chování z hlediska dané problematiky. Konkrétně tedy byl použit stratifikovaný záměrný výběr. Využita byla technika polostrukturovaného rozhovoru a sekundární analýza dat. Poté následovalo kódování dat a vyhodnocení. **VÝSLEDKY:** Z provedeného výzkumu vyplynulo, že všichni sociální pracovníci se snaží předcházet vzniku syndromu vyhoření. Ať už ti, u kterých se syndrom objevil, ale také ti, kteří se se syndromem vyhoření ještě nesetkali. Využití supervize přijímají jako účinný nástroj pro podporu a prevenci syndromu vyhoření. **IMPLIKACE PRO SOCIÁLNÍ PRÁCI:** Závěry práce přispívají současné diskusi o nutnosti a vlivu supervize u sociálních pracovníků. Nejčastější metody a techniky prevence příznaků syndromu vyhoření, které terénní sociální pracovníci využívají.

¹ Kontakt: Mgr. Veronika Benešová, Ph.D., Ústav sociálních a speciálněpedagogických věd, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Zdravotně sociální fakulta, J. Boreckého 27, 370 11 České Budějovice, pracoviště: Jírovcova 24, 370 04 České Budějovice; benesova@zsf.jcu.cz

² Kontakt: Mgr. Edita Šmidmajerová, Oddělení sociálně právní ochrany dětí, Praha 3; smidmajerova.edita@praha3.cz

Klíčová slova

systemická supervize, syndrom vyhoření, prevence, sociální pracovník

Abstract

OBJECTIVES: The paper is focused on burnout syndrome and offers effective tools related to prevention, including an examination of the groups at greatest risk. **THEORETICAL BASE:** Every worker (mainly those in helping professions) should be informed about stress and the process of burnout, so that they learn to recognize the symptoms of psychological exhaustion and protect themselves against it through effective precautions (in our case, by supervision). **METHODS:** A qualitative research method was chosen (questioning, document analysis) to understand human behaviour in relation to the issue of the syndrome. We used the technique of the semi-structured interview and secondary data analysis, followed by data coding and assessment. **OUTCOMES:** The research showed that all social workers try to prevent burnout syndrome: those who have already noticed the symptoms as well as those who have not faced any yet. Supervision is accepted as an effective tool for the support and prevention of burnout syndrome. **IMPLICATION FOR SOCIAL WORK:** The conclusions contribute to the current discussion on the importance and effect of supervision in social work. The most frequent methods and prevention techniques of the symptoms of burnout syndrome are used by field social workers.

Keywords

systemic supervision, burnout syndrome, prevention, social worker

"Change leads to understanding much more frequently than understanding to change."

Milton H. Erickson

ÚVOD

Pojem syndrom vyhoření, anglicky nazývaný burn-out syndrom, je termín zaznamenaný již od roku 1974 v práci od H. Freudenbergera, který se inspiroval dílem Grahama Greena s názvem „A Burn Out Case“ (Případ vyhoření). V knize je popisován život architekta, který se s velkým elánem pouští do vytváření odvážných plánů. Pokouší se je realizovat, ale postupně nadšení upadá, až nakonec opouští svou práci a ztrácí naději a snahu realizovat své plány (Křivohlavý, 2009). V preventivním opatření je pak důležité počítat se syndromem vyhoření dříve, než k němu doopravdy dojde. U jedince vytvořit reálné cíle, nalézt motivaci ke své práci a začít pozorovat možné příznaky stresu, které na něho působí. Právě ona zmiňovaná supervize v názvu článku je jednou z účinných metod prevence syndromu vyhoření. Výzkum, který volání po supervizi dokazuje, byl zaměřen na terénní sociální pracovníky vykonávající svou profesní činnost, neboť právě tato profese se často setkává s rizikovými faktory, jako je například náročnost terénní sociální práce, náročnost časová a v neposlední řadě náročnost práce s danými cílovými skupinami.

SOUČASNÝ STAV

Syndrom vyhoření (SV), jak uvádí Stibalová (2010), je proces, který vzniká dlouhodobě a u intenzivně pracujících lidí, nejčastěji však u pomáhajících profesí. Není závislý na věku, pohlaví, inteligenci či vzdělání. Může vzniknout na základě akutní reakce na velkou pracovní zátěž již na počátku pracovní kariéry jedince. Podle autorky se nejčastěji jedná o nadšeného zaměstnance, který má velké odhodlání pomáhat, vytvářet nové postupy, přebírá práci za ostatní zaměstnance

a je velmi angažovaný. Po krátkém čase přichází na to, že práce, kterou vykonává, se kupí na základě nemoci či neochoty jeho kolegů, kdy pracuje více, než by měl. Pociťuje velkou fyzickou a psychickou únavu, která může vést až k depresi, tvrdí Stibalová (2010). Stav zaměstnance se velmi rychle zhoršuje, nedokáže vykonávat svou práci kvalitně, začíná se vyhybat svému okolí, je vyčerpaný s pocitem beznaděje a sociálního odcizení. Tento typ vyhoření většinou trvá několik měsíců. Postačí většinou odpočinek, relaxace či dovolená. Mezinárodní klasifikace funkčních nemocí MK10 Světové zdravotnické organizace (WHO) řadí syndrom vyhoření do doplňkové kategorie diagnóz, k vyhoření se vztahují dvě – Z73 Problémy spojené s obtížemi při vedení života a Z 73-0 Vyhasnutí (vyhoření; UZIS, 2013).

Stock (2010) komentuje, že lidé trpící syndromem vyhoření jsou znevýhodněni, jejich zdravotní potíže nejsou kvalifikovány jako nemoc, zdravotní pojišťovny to nemohou reflektovat a nehradí léčbu. Mezi účinná preventivní opatření, kterými si můžeme sami pomoci v rámci prevence, lze zařadit dostatečný odpočinek, pohyb, kondiční cvičení, zdravý spánek dle Krahulové (2010). Pro jedince, kteří neumějí odpočívat či trpí poruchou spánku, je vhodné si osvojit relaxační cvičení, pro rychlé psychické a fyzické uvolnění (Bartošíková, 2006).

Stock (2010) tvrdí, že je důležité, aby jedinec dbal na kvalitní trávení vlastního volného času. Dále zmiňuje důležitost pozitivně formulovaného cíle a snížení pracovní zátěže (Stock, 2010). Prevence je nepostradatelná i ze strany zaměstnavatele. Každý zaměstnavatel by se měl o své zaměstnance vhodně starat a dodržovat určité zásady, kterými by měl předcházet u svých pracovníků možnému vzniku syndromu vyhoření.

Dle Krivohlavého (2012) by měl každý pracovník, především pak pracovník v pomáhajících profesích být obeznámen se stresem a s procesem vyhoření, aby se naučil rozeznat příznaky psychického vyčerpání. A především by měl každý pracovník vědět, jak se chránit před možným vznikem vyhoření. Například uznání je pro každého pracovníka velmi důležité, proto je potřeba, aby zaměstnavatel zhodnotil pracovníka různými prostředky, jako například slovním vyjádřením, odměnami, pracovním postupem a projevem uznání (Krivohlavý, 2012).

Účinnou prevencí je supervize, z anglického slova „supervision“, které vychází z latinského slova „SUPER“ – nad a „VIDERE“ – hledět, vidět. V angličtině tento pojem souvisel se situacemi, při kterých zkušená osoba dohlížela na osobu jinou při vykonávání určité činnosti či úkolu (Havrdová, Hajný, 2008). Supervize je legislativně zaštiťována v oblasti sociálních služeb, dříve byla součástí poradenství, psychoterapie a sociální práce. V současné době je stále více žádaná i v dalších oblastech práce s lidmi, jako například v pomáhajících profesích, ve zdravotnictví, školství, managementu, pracovních týmech, osobním koučinku apod. Moderní doba je velmi složitá a přístupy, které slavily úspěch v minulosti, přestávají fungovat.

V novele zákona o sociálních službách (zákon č. 108/2006 Sb.) se uvažovalo o návrhu úpravy předpokladu pro výkon činnosti v sociálních službách. Legislativní mezera byla spatřována v §§ 115 a 111. Vytvořením § 115b – Supervizor v sociálních službách a úprava § 111 Minimální rozsah dalšího vzdělávání činí 36 hodin za kalendářní rok (včetně 12 hodin supervize).

Spoluautorka článku se intenzivně zabývá systemickou supervizí a koučinkem jako možnou profesionální podporou rozvoje lidí pracujících v pomáhajících profesích. U klientů se používá např. krátká terapie zaměřená na řešení (SFBT – solution focused brief therapy). Velmi zjednodušeně definována: Když to není rozbité, nespravuj to, a když to funguje, dělej toho víc, když to nefunguje, dělej něco jiného, malé kroky mohou vést k velkým změnám (Schlippe, Schweitzer, 1998).

METODIKA

Výzkum byl realizován kvalitativními metodami a technikami sběru dat. Dotazováním a analýzou dokumentů. Způsob metody dotazování byl zvolen z důvodu snahy porozumět chování lidí z hlediska dané problematiky v jejich přirozeném prostředí. Díky tomuto výzkumu lze dobře reagovat na danou situaci a podmínky. Dále pak hlouběji proniknout do daného tématu. Byla

využita metoda záměrného výběru výzkumného vzorku. Tato metoda dle Miovského (2006) je nejrozšířenější v kvalitativním přístupu, kdy účastníky hledáme podle určitých vlastností nebo stavu. Konkrétně tedy byl použit stratifikovaný záměrný výběr. Využita byla technika polostrukturovaného rozhovoru a sekundární analýza dat. Poté následovalo kódování dat a vyhodnocení. Dle Hendla (2005) se strukturovaný rozhovor skládá z pečlivě vytvořených otázek, na něž respondenti mají odpovídat. Tento typ rozhovoru se využívá, když je potřeba minimalizovat variaci otázek, které jsou kladeny dotazovanému. Tím snižuje pravděpodobnost, že data z jednotlivých rozhovorů budou výrazně rozdílná. Získaná kvalitativní data z polostrukturovaného rozhovoru byla následně zpracována technikou otevřeného kódování, následovalo seskupení těchto kódů, tzv. kategorizace (Hlaďo, 2011).

Výzkumný soubor tvořilo šest terénních sociálních pracovníků a jeden terénní sociální pracovník. Oslovený/é informant/ky pracují především v nestátních neziskových organizacích, kde pomáhají lidem v jejich nepříznivých životních situacích. Průměrný věk sociálních pracovníků je 32 let. Jedinému muži ve výzkumu bylo 48 let.

Pro výzkum byly stanoveny následující cíle:

1. Zjistit, zda se u zaměstnanců terénní sociální práce vyskytují příznaky syndromu vyhoření.
2. Zjistit, jaké metody a techniky prevence využívají terénní sociální pracovníci proti příznakům syndromu vyhoření.

Zvoleny byly následující dvě výzkumné otázky, které vycházejí z cílů.

1. Vyskytují se u terénních sociálních pracovníků příznaky syndromu vyhoření?
2. Jaké jsou nejčastěji využívané metody a techniky prevence u terénních sociálních pracovníků proti příznakům syndromu vyhoření?

VÝSLEDKY

Data pro výsledky byla získána ze zakódovaných rozhovorů. Jde o vztahové sítě, které tvoří kategorie, k nimž jsou přiřazeny jednotlivé kódy, které byly získány z jednotlivých odpovědí od informantů. Otázky k rozhovoru byly předem připravené a rozdělené do tematických okruhů pro vyhodnocení. Okruhy byly zaměřeny na oblasti výběru příznaky syndromu vyhoření, prevence syndromu vyhoření a supervize.

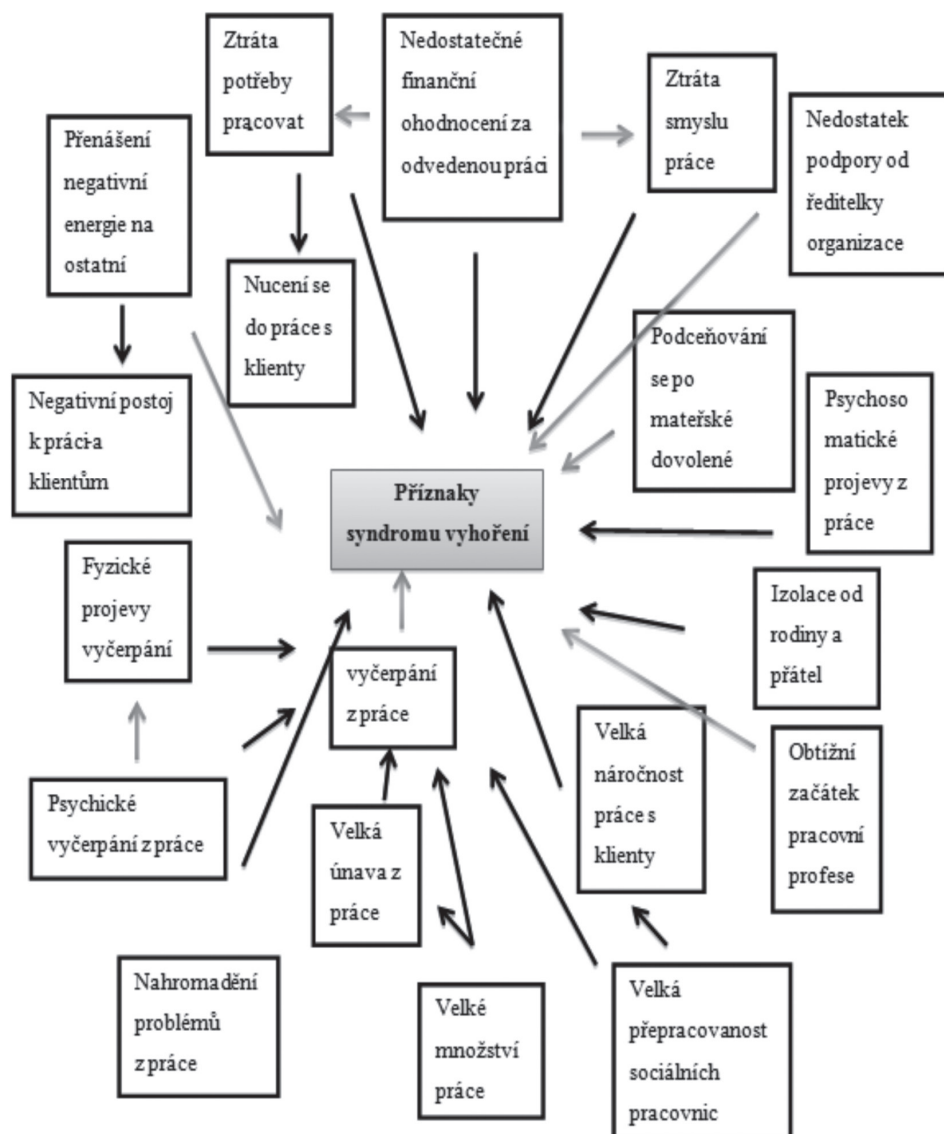
Z informací zařazených do kategorií jsou vytvořeny diagramy, které znázorňují vzájemné vztahy.

Legenda k síti vztahů

Diagram 1: Příznaky syndromu vyhoření

Zdroj: Šmidmajerová (2016:58)

Čtyři informanti se setkali s příznaky SV. Jedna komunikační partnerka sdělila, že se se syndromem vyhoření setkala již dříve, když vykonávala dobrovolnickou činnost v Domově pro seniory. Po čase přestala mít motivaci a zájem dělat pro zařízení dobrovolnickou činnost, neboť neviděla zpětnou vazbu od personálu a vedení zařízení. V současném zaměstnání se také setkala se syndromem vyhoření. Když nastupovala do své práce, její školící kolegyně tímto syndromem na základě sdělení trpěla. „Tak kolegyně opravdu se jeden den pozvracela a věděla, že do práce se už nevrátí jo, že to bylo už tak vybrocený. Bylo to, když jsem nastoupila. Tak ona vlastně už byla, že neviděla už jedinou pozitivní

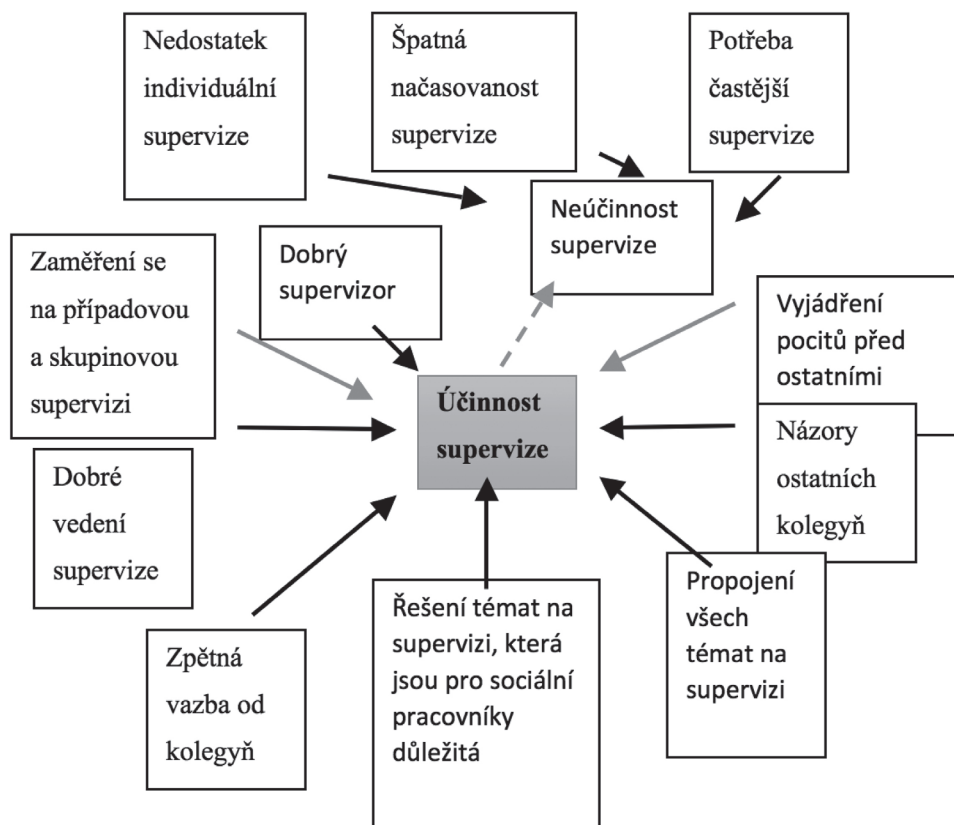
věc na organizaci“ (Šmidmajerová, 2016:59). Po odchodu její školící kolegyně z práce musela informantka svůj stav řešit, resp. svůj negativistický postoj, jednak prostřednictvím supervize a také prostřednictvím pohovorů se svou vedoucí.

Druhá komunikační partnerka – sociální pracovnice se setkala se syndromem vyhoření v současném zaměstnání. Na otázku, jaké příznaky u sebe pociťovala, odpověděla, že byla neúměrně vyčerpaná, v řádu několika týdnů, nebyla schopna dělat jiné aktivity kromě práce. Cítila nedostatečné finanční ohodnocení, ztrácela smysl své práce. Zvažovala změnu zaměstnání, neboť se u ní projevovaly psychosomatické problémy.

U sociální pracovnice a třetí komunikační partnerky se objevily symptomy syndromu vyhoření také v jejím současném zaměstnání. Uvedla velkou únavu, duševní vyčerpání. Přestala chodit do práce ráda, naopak ztratila pocit zájmu o práci. „Občas, nechci, aby to vyznělo hloupě, ale takový přemáhání při práci s klientem hlavně pocit ztráty smyslu toho zaměstnání“ (Šmidmajerová, 2016:60). Práce jí připadala zbytečná, nebavila ji. Musela se nutit do práce s klienty, což mohlo mít i velký vliv na výsledky její práce s klienty.

Sociální pracovník – muž zažil příznaky vyhoření ve své předešlé práci. Informant bral tuto práci jako svou hlavní činnost a svou rodinu a své koníčky zanedbával. Postupně docházelo k přepracování, psychosomatickým problémům, konkrétně se to u něho projevovalo tlakem na hrudi, trpěl bolestmi hlavy. Celkově mu nebylo fyzicky dobře, jak uvádí ve své práci Šmidmajerová (2016).

Diagram 2: Účinnost supervize

Zdroj Šmidmajerová (2016:67)

U všech informantů je v zaměstnání zaměstnavatelem poskytnuta supervize. Liší se četnost supervize. Vyplyvá odsud otázka, zda je pro sociální pracovníky supervize účinná metoda v boji proti syndromu vyhoření. Ve výzkumu bylo celkem 7 komunikačních partnerů, u 4 je supervizní setkání realizováno 4krát do roka, u ostatních každý druhý měsíc. Sociální pracovníce, u kterých je supervize realizována jednou za dva měsíce, se shodly na potřebnost její častější realizace. Na základě jejich vyjádření je supervize účinná metoda proti syndromu vyhoření. Jedna respondentka absenci pocituje v individuální supervizi, která je pouze jednou za rok. Klad supervize spatřuje především v podpoře, nahledu od supervizora a v hledání společného řešení s kolegyněmi. Informantky – sociální pracovníce v supervizi spatřují také velkou podporu a pomoc, avšak přivítaly by, kdyby byla konána v ten okamžik, když v organizaci nastane krize nebo je potřeba něco vyřešit. Přivítaly by v těchto situacích i možnost individuální supervize.

Jak se shodují komunikační partnerky, supervize jim pomáhá. Berou ji jako účinnou metodu. Pomáhá jim především ve sdílení určitých témat s kolegyněmi, a také když dostávají zpětnou vazbu od týmu. Je pro ně obohacující slyšet názory od ostatních, jak popisuje ve své práci Šmidmajerová (2016).

U sociálního pracovníka je supervize realizována jednou za čtvrt roku v jeho nynějším zařízení. Bere ji jako účinnou metodu, hlavně v oblasti reflexe praxe, což se tedy děje v zařízení, kde pracuje. Pomáhá mu přístup supervizora, který průběh supervize dobře řídí. Především je pro něho důležité, aby na základě supervize došlo k řešení dané situace. Jeho kolegové jsou otevření, což je pro něho důležité (Šmidmajerová, 2016).

DISKUSE

Výzkum byl zaměřen na problematiku syndromu vyhoření u terénních sociálních pracovníků, konkrétně tedy na její prevenci formou supervize. Bylo vybráno 7 komunikačních partnerů, u kterých byla sesbírána data prostřednictvím polostrukturovaného rozhovoru. Z výzkumu vyplynulo, že čtyři komunikační partneři se s příznaky syndromu vyhoření již setkali. Veltrubská (2007) uvedla, že jedinci, kteří pracují s lidmi, musejí neustále ovládat své emoce, zapomínat na své potřeby, věnovat se druhým. Při takto dlouhodobé zátěži může dojít až k syndromu vyhoření. To se potvrzuje i na základě mého výzkumu u informantů. Příkladem tohoto tvrzení je informantka našeho výzkumu, která se se syndromem vyhoření setkala při dobrovolnické činnosti, kterou vykonávala během svého studia v domově pro seniory. Nedostatek uznání, nespravedlivé ohodnocení výsledků a snížení možnosti kariérního růstu vede k demotivaci a přispívá k nespokojenosti zaměstnance. U jiné sociální pracovníce se příznaky objevily před odchodem na mateřskou dovolenou, kdy pociťovala celkové duševní vyčerpání a nechuť chodit do práce, často se musela nutit do práce s klienty. U sociálního pracovníka se syndrom vyhoření objevil v jeho předchozím zaměstnání, kdy se věnoval pouze své práci a na rodinu, přátele a své koníčky neměl čas. Pracovní tempo však dlouhou dobu nestačil zvládat. Po čase se u něho objevily příznaky vyhoření v podobě fyzického vyčerpání a psychosomatických projevů.

Dle Maroona (2012) se psychosomatické jevy promítají do fyzické stránky člověka, a to v podobě bolesti hlavy, bolesti zad, náchylnosti na chřipkové onemocnění, které vycházejí ze snahy vytěsnit problém.

Z provedeného výzkumu vyplynulo, že všichni sociální pracovníci se snaží předcházet vzniku syndromu vyhoření. Ať už ti, u kterých se syndrom objevil, ale také ti, kteří se se syndromem vyhoření ještě nesetkali.

Dle Šika (2013) lze prevenci rozdělit do dvou skupin, a to na skupinu metod, které se týkají ohroženého jedince (sociálního pracovníka), a na skupinu aktivit, které jsou zaměřeny na úpravu vnějších podmínek, které by mohly případně vyhoření způsobit. Sem patří podmínky, ve kterých osoba pracuje.

Metody prevence proti burnout syndromu, kterých využívají sociální pracovníci, jsou nejčastěji věnování se svým koníčkům, sociální podpora, odpočinek, uspořádání si činnosti, snaha oddělit

pracovní život od soukromého života a v neposlední řadě supervize, kterou mají všichni komunikační partneři jako součást svého zaměstnání. Supervize obecně napomáhá k vyjasnění témat, pomáhá porozumět lépe situaci, naučit se řešit konflikt, především komunikací, která vede k hlubšímu porozumění. S tím se ztotožňují i sociální pracovníci. Z výběrového souboru čtyři komunikační partneři uvedli na prvním místě supervizi. Supervize pomáhá informantům především celkovou podporou ze strany kolegů a kolegyně.

Určité pochybnosti či nejistoty mohou informanti sdílet s ostatními na základě svých témat, která potřebují probrat a potřebují s nimi od ostatních poradit. Znamená to pro ně obohacení o nový názor, pohled a zpětnou vazbu. Nezastupitelnou roli v supervizi má supervizor, který určuje chod a průběh dané supervize a pomáhá sociálním pracovníkům získat určitý nadhled nad situací, bez hodnotících operací. Tři komunikační partneři uvedli, že pro ně supervize není dostatečně účinná z důvodu malé četnosti návštěv supervizora a řešení již neaktuálních témat (Šmidmajerová, 2016). Nejeefektivnější supervizní setkávání je pro pracovníky frekvence supervizí jednou za 6–8 týdnů s možností individuálně poskytované supervize v případech potřeby.

ZÁVĚR

Cílem výzkumného šetření bylo zjistit, zda se vyskytují u terénních sociálních pracovníků v Českých Budějovicích příznaky syndromu vyhoření a zda považují supervizi jako nástroj v prevenci syndromu vyhoření. Z výzkumné otázky, která se zabývala výskytem syndromu vyhoření u terénních sociálních pracovníků v Českých Budějovicích, vyplynulo, že se s příznaky syndromu vyhoření setkali 4 sociální pracovníci ze 7 komunikačních partnerů. Bohužel i navzdory nízkému věku informantů se většina osobně setkala se syndromem vyhoření. Příčinou je velká náročnost terénní sociální práce, dále pak cílové skupiny, se kterými pracovníci pracují. Klienti jsou často nezodpovědní a nespolupracují s pracovníky a pracovník často přebírá zodpovědnost za klienta. Klienti často i spolupráci s pracovníky uprostřed jejich procesu ukončí. Sociální pracovník nevidí výsledky své práce a ta se stává pro něj neuspokojivá. Dalším rizikovým faktorem bylo nedostatečné finanční ohodnocení za odvedenou práci, což je velmi demotivující v porovnání s náročností jejich práce jak časovou, tak psychickou. Dále pak množstvím práce a docházením za klienty do jejich přirozeného prostředí. Zaměstnanec ztrácí energii na své mimopracovní aktivity a dochází u něj často k izolaci od společnosti. Práce jim tedy velmi zasahuje do soukromého života a ovlivňuje jeho celkový chod. Druhým cílem výzkumu bylo zjistit preventivní opatření proti syndromu vyhoření. Všichni komunikační partneři využívají alespoň některé z metod a technik prevence syndromu vyhoření. Nejčastěji uváděnou metodou prevence bylo věnování se svým koníčkům. Mezi dalšími metodami prevence dále pak uváděli sociální pracovníci sociální podporu ze strany nejbližších, jako je rodina, přátelé, spolupracovníci, jejich vedoucí zařízení a supervizoři. Neodmyslitelnou podporu shledávají v supervizi. Pomáhá v obohacení o nové poznatky, zkušenosti a vytvoření si nového pohledu na danou situaci. Nezastupitelnou úlohu má supervizor, který pracovníkům pomáhá, celkově řídí chod supervize a poskytuje nadhled nad danou situací. Preventivním opatřením bylo u některých pracovníků také stanovení si pevných hranic, které se snaží dodržovat. Ideálem by bylo „nebrat“ si svou práci domů. Pracovníci v sociálních službách by neměli zapomínat sami na sebe, měli by myslet na své zdraví a brát práci s nadhledem.

Závěrem lze říci, že je třeba věnovat velkou pozornost prevenci syndromu vyhoření. Prevenci ze strany zaměstnavatele spatřujeme jako nepostradatelnou součást pracovní povinnosti, supervize by měla být ukotvena v zákoně a probíhat v sociálních službách pravidelně i vícekrát do roka jako nástroj podpory a vzdělávání.

POUŽITÉ ZDROJE

- BARTOŠÍKOVÁ, I. 2006. *O syndromu vyhoření pro zdravotní sestry*. Brno: Národní centrum ošetrovatelství a nelékařských zdravotnických oborů.
- HAVRDOVÁ, Z., HAJNÝ, M. 2008. *Praktická supervize: průvodce supervizí pro začínající supervizory, manažery a příjemce supervize*. Praha: Galén.
- HENDL, J. 2005. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál.
- HLAĐO, P. 2011. *Úvod do pedagogického výzkumu pro učitele středních škol*. Brno: Mendelova univerzita v Brně.
- KRAHULOVÁ, K. 2010. Stres a syndrom vyhoření v pomáhajících profesích. *Sociální služby*, 12(10), 22–24.
- KŘIVOHLAVÝ, J. 2012. *Hořet, ale nevyhořet*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství.
- KŘIVOHLAVÝ, J. 2009. *Psychologie zdraví*. Praha: Portál.
- MAROON, I. 2012. *Syndrom vyhoření u sociálních pracovníků: teorie, praxe, kazuistiky*. Praha: Portál.
- MIOVSKÝ, M. 2006. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada.
- SCHLIPPE, VON A., SCHWEITZER, J. 1998. *Systemická terapie a poradenství*. Brno: Cesta.
- STIBALOVÁ, K. 2010. Co je burnout syndrom. *Sociální služby*, 12(10), 20–21.
- STOCK, Ch. 2010. *Syndrom vyhoření a jak jej zvládnout*. Praha: Grada Publishing.
- ŠIK, V. 2013. Supervize jako forma prevence syndromu vyhoření v procesu vzdělávání. In: *Sborník ke konferenci Rozvoj školy a supervize*, konané 31. 5. v Kamenickém Šenově v rámci projektu Potřeby učitelů a žáků a inkluze. Praha: Lumen Vitale – centrum vzdělávání.
- ŠMIDMAJEROVÁ, E. 2016. *Prevence syndromu vyhoření u terénních sociálních pracovníků v Českých Budějovicích*. Diplomová práce. České Budějovice: ZSF.
- ÚZIS. MKN-10. *Mezinárodní statistická klasifikace nemocí a přidružených zdravotních problémů* [online]. Praha. ÚZIS. [2. 2. 2017]. Dostupné z: <http://www.uzis.cz/cz/mkn/index.html>.
- VELTRUBSKÁ, I. 2016. *Supervize a co s ní* [online]. Ivavel.cz 2007. [12. 3. 2017]. Dostupné z: <http://www.ivavel.cz/texty.html>.

Institucionální pomoc v oblasti domácího násilí z perspektivy obětí domácího násilí v partnerském vztahu

*Institutional Aid for Domestic Violence
from the Perspective of Victims
in a Partner Relationship*

Blanka Kissová, Romana Lukášová, Daniel Topinka

Mgr. Blanka Kissová¹ vystudovala sociální antropologii na Univerzitě Pardubice, nyní pokračuje ve studiu na doktorském stupni oboru kulturní antropologie na Univerzitě Palackého v Olomouci. Momentálně pracuje jako sociálněvědní výzkumník ve společnosti SocioFactor.

Mgr. Romana Lukášová² vystudovala kulturní antropologii na Univerzitě Palackého v Olomouci, kde pokračuje ve studiu na doktorském stupni oboru sociologie. Momentálně pracuje jako výzkumník kvalitativního výzkumu ve společnosti SocioFactor, s. r. o.

PhDr. Daniel Topinka, Ph.D.,³ působí jako odborný asistent na Katedře sociologie, andragogiky a kulturní antropologie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci a ve výzkumné organizaci SocioFactor. Vystudoval sociologii a religionistiku, zabývá se problematikou sociální inkluze, antropologií a sociologií migrace, etnicitou a etnickými skupinami a sociologií náboženství.

Abstrakt

CÍLE: Text pojmenovává bariéry osob ohrožených domácím násilím a zabývá se možnostmi a limity odborné pomoci. **TEORETICKÁ VÝCHODISKA:** Faktorů, které konzervují násilné vztahy a neumožňují obětem je přerušit, je celá řada. Domácí násilí není jednostranným aktem. **METODY:** Kvalitativní výzkum se zaměřil na pojetí domácího násilí z pohledu ohrožené osoby. Využita byla situační analýza A. E. Clarke (2005), reformulovaná zakotvená teorie, pro lepší porozumění jednotlivým vrstvám pomoci. Analyzováno bylo šest desítek kvalitativních polostrukturovaných rozhovorů. **VÝSLEDKY:** Přetrvává řada mýtů. Domácí násilí tak může být považováno nezřídka za přijatelnou normu, která se v nějaké podobě ve vztahu prostě vyskytuje, popřípadě může být považováno osobou ohroženou za vlastní selhání. Kromě toho existuje celá řada dalších vnitřních i vnějších bariér a faktorů, díky nimž osoba ohrožená dlouhodobě zůstává v situaci domácího násilí. **IMPLIKACE PRO SOCIÁLNÍ PRÁCI:** Sociální práce se zaměřuje na konkrétní životní situaci, ale dopady násilí jsou dlouhodobé. Je pak nezbytné pojímat domácí

¹ Kontakt: Mgr. Blanka Kissová, SocioFactor, s. r. o., Daliborova 631/22, 709 00 Ostrava – Mariánské Hory; kissova@sociofactor.eu

² Kontakt: Mgr. Romana Lukášová, SocioFactor, s. r. o., Daliborova 631/22, 709 00 Ostrava – Mariánské Hory; lukasova@sociofactor.eu

³ Kontakt: PhDr. Daniel Topinka, Ph.D., SocioFactor, s. r. o., Daliborova 631/22, 709 00 Ostrava – Mariánské Hory; topinka@sociofactor.eu

násilí jako fenomén celospolečenský, který se netýká jen osoby ohrožené, ale i osoby ohrožující, děti v domácnosti a jejich blízkého okolí.

Klíčová slova

domácí násilí, osoby ohrožené, osoby ohrožující, intervenční centrum, institucionální pomoc, neformální pomoc

Abstract

OBJECTIVES: The text discusses the barriers of people at risk of domestic violence and deals with the possibilities and limits of professional help. **THEORETICAL BASE:** There are many factors that preserve violent relationships and prevent victims from ending them. Domestic violence is not a unilateral act. **METHODS:** The qualitative research was aimed at introducing domestic violence from the perspective of an endangered person. A situational analysis by A. E. Clarke (2005), a reformulated grounded theory, was applied for better understanding the different layers of aid. Sixty qualitative semi-structured interviews were analyzed. **OUTCOMES:** There are a number of myths that were dispelled. Domestic violence can be considered an acceptable norm that appears in a relationship or could be considered as a failure of the vulnerable person. There are also other internal and external barriers and factors which can cause the endangered person to stay in a situation of domestic violence for a long time. **SOCIAL WORK IMPLICATION:** Social work focuses on a specific life situation, but the effects of violence are long-term. It is then necessary to treat domestic violence as a social phenomenon that does not only concern the vulnerable person, but also the aggressors, the children and others in their surroundings.

Klíčová slova

domácí násilí, osoby ohrožené, osoby ohrožující, intervenční centrum, institucionální pomoc, neformální pomoc

Keywords

domestic violence, victims, perpetrators, intervention centre, institutional support, informal aid

ÚVOD

S osobou ohroženou domácím násilím se ve společnosti stále pojí řada mýtů a stereotypů, které brání osobám ohroženým ukončit násilný vztah. Mezi ně například řadíme přesvědčení, že domácí násilí se vyskytuje pouze v nižších sociálních vrstvách, že je okrajovou záležitostí vyskytující se jen zřídka, že je způsobováno pitím alkoholu (příp. konzumací drog), že je soukromou záležitostí, bývá zlehčováno, pokládáno za chybu oběti, považováno za snadno rozpoznatelné a řešitelné prostřednictvím rodinné terapie (Persefona, 2015). Na osobu ohroženou tyto mýty působí a ta o to více může hledat nedostatky na své straně, nabytí přesvědčení, že si přivodila situaci sama, zažívat pocity selhání a studu.

Mýty a stereotypy však nejsou jedinou bariérou, která ženám v roli osob ohrožených domácím násilím brání v odchodu z násilného vztahu. Faktorů, které konzervují násilné vztahy a znemožňují obětem se z nich vymanit, je více, obvykle se jedná o celý soubor důvodů. Přitom je potřeba mít na paměti, že domácí násilí není jednostranným aktem, ale výsledkem procesu vzájemné interakce a vyhrocení konfliktů mezi partnery. V tomto textu se zaměřujeme právě na partnerské násilí, nejběžnější formu násilí (viz Vojtíšková, 2016).

V tomto příspěvku szjišťujeme, jak osoby ohrožené pojmají zkušenost s domácím násilím. Nejdříve se věnujeme vnitřním a vnějším bariérám při odchodu z násilného vztahu, poté se zaměřujeme na podoby pomoci a podpory, které ohrožené osoby čerpají z prostředí

intervenčních center. Intervenční centra jsou službou sociální prevence a nabízí pomoc osobám ohroženým po tzv. vykázaní⁴ násilné osoby ze společného obydlí, ale i těm, kteří o to sami požádají. Dotkneme se i institucionální podpory, protože osoby ohrožené využívají také služeb jiných institucí, ať už policie při aktu tzv. vykázaní, nebo manželských poraden. Pokud pak byly ve vztahu přítomny děti, tak k těmto institucím rovněž patřil odbor sociálně-právní ochrany dětí (dále OSPOD).

Důležité je, že překážky odchodu z násilného vztahu a formy pomoci představujeme na základě kvalitativního výzkumu mezi osobami ohroženými, odráží tedy vlastní zkušenosti, pojetí a rozumění těch participantek, které se ocitly v roli „oběti“ a něco je přimělo nakonec situaci řešit. Kvalitativní výzkum v této oblasti v českém prostředí zcela chybí, což je pro danou oblast značným nedostatkem už jen tím, že se prostřednictvím výzkumu nedostávají ke slovu ti, kterých se problém zásadním způsobem dotýká, a informace jsou obvykle zprostředkovávány skrze systém pomoci.

VÝCHODISKA

Ve výzkumu jsme vyšli z vymezení domácího násilí podle Špatenkové a Ševčíka (2011:23–24): „Domácí násilí je specifickou variantou násilí v rodině a je pro něj příznačná vztahová asymetrie, tj. potažmo diferenciací rolí aktérů.“ Domácí násilí lze rozpoznat prostřednictvím několika znaků: 1. Incidenty se odehrávají mezi osobami z jedné rodiny či osobami obývajícími jednu společnou domácnost či společný prostor (u lidí bez přístřeší); 2. Incidenty nejsou ojedinělým, ale opakujícím se jevem; 3. Závažnost incidentů se postupně zvyšuje, dochází ke zkracování prodlev mezi jednotlivými incidenty; 4. Jasná diferenciací rolí⁵; 5. Privátnost (Ševčík, Špatenková, 2011). S obdobnou definicí domácího násilí pracuje Asociace pracovníků intervenčních center⁶ a Bílý kruh bezpečí⁷.

Domácí násilí začalo být jako společenský problém vnímáno až v závěru druhé poloviny 20. století, i přesto však zůstávalo široce tolerované. Do veřejného diskurzu se v euroamerické společnosti téma promítlo až na počátku 70. let, a to především zásluhou ženských emancipačních hnutí. Ve stejném období se rovněž začaly objevovat první výzkumy na dané téma (Buriánek, Kovařík, 2006; Buriánek, Pikálková, Podaná, 2014). V českém prostředí se od 90. let začaly zabývat problematikou domácího násilí organizace, které pomáhaly osobám ohroženým domácím násilím. Jejich cílem byla i osvěta společnosti, neboť v době před rokem 1989 nebylo násilí mezi partnery veřejně diskutováno (Čírtková, 2008; Buriánek, Pikálková, Podaná, 2014). Teprve v roce 2001 proběhl první sociologicky reprezentativní výzkum zkoumající postoje české populace k domácímu násilí. Na ten navazovaly postupně další výzkumy převážně kvantitativního charakteru, kvalitativní výzkumy dodnes postrádáme.

Pro budování nové praxe v oblasti domácího násilí je udáván jako zásadní rok 2007, kdy nabyl účinnosti zákon na ochranu před domácím násilím a vznikla intervenční centra v krajských městech pro přímou pomoc osobám ohroženým (Ševčík, Špatenková, 2011). Rostoucí zájem

⁴ Institut vykázaní je vymezen zákonem č. 273/2008 Sb., o Policii České republiky, jako preventivní opatření, kdy může Policie ČR vykázat násilnou osobu ze společného obydlí a z jeho blízkého okolí na dobu deseti dní. Vykázaní bylo zavedeno do praxe od 1. ledna 2007. Je ukládáno bez ohledu na to, zda bude jednání násilné osoby v budoucnu kvalifikováno jako trestněprávní. Účelem je ochrana ohrožené osoby, které musí být současně nabídnuta pomoc ze strany intervenčních center. Policie je povinna informovat pracovníky příslušného intervenčního centra do 24 hodin od vstupu do domácnosti, v níž k vykázaní došlo.

⁵ Role se však můžou v průběhu vztahu i prohazovat s ohledem na konkrétní situaci, mluví se v tomto smyslu o tzv. situačním párovém násilí (common couple violence; Čírtková, bez uvedení data).

⁶ Dostupné z: http://www.domaci-nasili.cz/?page_id=258 [20. 2. 2016].

⁷ Dostupné z: <http://www.domacinasili.cz/domaci-nasili/> [20. 2. 2016].

o téma dokládají přibývající publikace a výzkumy, které již nejsou zaměřeny pouze na ženy jakožto osoby ohrožené domácím násilím (srov. Buriánek, Pikálková, Podaná, 2014; Buriánek, Kovařík et al., 2006), ale „je všeobecně akceptováno, že domácí násilí může v roli oběti postihnout nejen ženy, ale také muže, děti a rovněž seniory“ (Čírtková, 2008:9). Jak uvádí Čírtková (2008:11), „jemnější a přesnější popis konkrétních podob domácího násilí je logickým vyústěním vývoje problému ve společnosti. V souvislosti s uplatňováním nových zákonných opatření v praxi se totiž objevují nové poznatky“. V praxi se tak nepracuje s jednotnou podobou osob ohrožených domácím násilím (hluboce traumatizovaná žena žijící v azylovém domě; Čírtková, 2008), ale objevují se mnohé další podoby osob ohrožených domácím násilím (muži, senioři, rodiče, lidé z komunity LGBT apod.), které vyzývají k specifitějšímu popisu domácího násilí.

V kvalitativní rovině je důležité, jak osoba ohrožená domácím násilím vnímá násilné jednání osoby ohrožující. Toto pojetí má vliv na její rozhodnutí požádat o pomoc u svého okolí nebo u institucí zaměřujících se na pomoc osobám ohroženým domácím násilím. S odbornou pomocí souvisí i rozhodnutí o ne/ohlášení incidentu na policii (Mouzos, Makkai, 2004). K vyhledávání pomoci dochází často až při eskalaci domácího násilí. Důvodem včasného neřešení situace nebo neohlášení na policii může být skutečnost, že osoby ohrožené znají osobu, která na nich násilí páchá, čímž se snižuje pravděpodobnost nahlášení násilí na policii (Woodward, Fergusson, 2000). K násilí obvykle dochází v soukromém prostředí domova mezi intimními partnery nebo členy rodiny. Mouzos a Makkai (2004) vychází z předpokladu, že osoby ohrožené domácím násilím označí násilí za trestný čin jen v případech, kdy je vykonáváno cizí, nikoliv blízkou osobou. To souvisí i s rozšířenou představou, že domácí násilí tím, že se odehrává v soukromí, je i soukromou záležitostí, která se nemá řešit veřejně, což brání vstupu intervencí a pomoci zvnějšku. Buriánek, Pikálková a Podaná (2015) uvádějí, že kontaktování odborné pomoci je u nás poměrně vzácný jev, na rozdíl od neformálních zdrojů pomoci („*informal sources*“).

METODOLOGIE

Kvalitativní výzkum⁸ se uskutečnil v roce 2015 a zaměřil se na dospělé osoby, které se setkaly s různými formami domácího násilí (dále DN) a vyhledaly pomoc některého z intervenčních center, a to buď tzv. nízkoprahově, nebo prošly zkušeností institutu vykazání. Mezi 65 participanty byly zastoupeny především ženy různého sociálního statusu, věku a místa bydliště, muži byli zastoupeni pouze v jednotkách případů. Výpovědi mužů tak v tomto textu ponecháváme stranou a dále se zmiňujeme jen o ženách. Tyto participantky pocházely z celé České republiky a byly vybírány prostřednictvím záměrného výběru s výraznou pomocí intervenčních center. Kritéria pro výběr byla stanovena následovně. Jednalo se o případy ukončeného domácího násilí, dále polovina participantek kontaktovala intervenční centrum nízkoprahově a polovina byla kontaktována pracovníkem centra na základě proběhlého vykazání. Sběr dat probíhal formou hloubkových polostrukturovaných rozhovorů, rozhovory byly nahrávány (participantky mohly nahrávání odmítnout, což se však stalo jen v několika málo případech). Počáteční obavy, zda participantky budou ochotny spolupracovat na výzkumu, se podařilo rozptýlit. Naprostá většina participantek hovořila poměrně dlouze a velmi otevřeně o prožité zkušenosti, rozhovory provázely silné emoce. Participantky se vracely k nepříjemným zážitkům a uměly o nich hovořit (Björkenheim, 2014). Mnoho z nich zdůrazňovalo potřebu o domácím násilí otevřeně mluvit, věřily, že sdílením svých zkušeností mohou pomoci jiným osobám, které se ocitnou v násilném vztahu. I přes tuto vstřícnost jsme si však byli vědomi citlivosti tématu a možných rizik, například znovuprožití traumatické zkušenosti. Participantky měly možnost samy se rozhodnout o místě konání rozhovoru (v jejich

⁸ Výzkum proběhl v rámci projektu „Zlepšení praxe při prevenci, identifikaci a potírání domácího násilí prostřednictvím specializace“ podpořeného Nadací Open Society Fund Praha z programu Dejme (že)-nám šanci, který je financován z Norských fondů.

domácnosti, v prostorách intervenčního centra, v kavárně apod.). Nabízena jim byla možnost rozhovor kdykoliv přerušit či zcela ukončit, k čemuž došlo jen v jednom případě. Participantky byly seznámeny s tím, pro koho a za jakým účelem je rozhovor realizován. Na začátku rozhovoru bylo dojednáno, jakým neverbálním způsobem může respondentka odmítnout odpovídat na otázku, aniž by musela cokoliv vysvětlovat (WHO and PATH, 2005).

Časově nejnáročnější fází výzkumu byla analýza jednotlivých rozhovorů. Zvolena byla interpretativní fenomenologická analýza (IPA), jejímž cílem je porozumět žité zkušenosti člověka pomocí detailního prozkoumání osobního příběhu a významů, které jsou k prožité zkušenosti participantkami přiřazovány (Koutná, Kostínková, Čermák 2013:9). Ve fázi analýzy dat byla velmi důležitým prvkem spolupráce výzkumníc. Fenomenologie využívá subjektivity výzkumníka, která může být v kvalitativním výzkumu přínosná i riziková. Zejména v tak intimním zkoumaném tématu. Výzkumnice možný negativní dopad subjektivity regulovaly vzájemnou diskusí nad jednotlivými rozhovory, kdy využívaly různých úhlů pohledu na zkoumanou problematiku.

Výsledkem analýzy dat bylo devět hlavních kategorií, které jsou stěžejní pro pochopení vnímání domácího násilí ze strany osoby ohrožené. Těmito hlavními kategoriemi jsou: rodinné zázemí, sociální interakce a komunikace, podpora, bariéry odchodu, bod zlomu, vztah, odborná pomoc, post-domácí násilí a děti.

U osob ohrožených jsme hledali způsob, jak porozumět momentu, kdy se vyvazují / jsou vyvazovány ze vztahu s osobou ohrožující (institut vykázaní, ukončení vztahu, pomoc blízké osoby apod.), a zároveň jak celkově pochopit celkovou situaci osob ohrožených domácím násilím (reakce rodiny, přátel, pomoc sociálních pracovníků atd.). V tom nám pomohla situační analýza A. E. Clarke, postmoderně reformulovaná zakotvená teorie, díky níž lze porozumět jednotlivým vrstvám pomoci (pomoc rodiny, přátel, spolupracovníků, odborníků atd.) a jejich vzájemným interakcím (Clarke, 2005). Tento přístup umožnil formulovat jednotlivé otázky rozhovoru a jeho základní strukturu způsobem, který byl pro participantky přijatelný, protože postupně procházel jednotlivé „vrstvy“ a úroveň pomoci a mířil od obecného rámce ke konkrétní zkušenosti. Kladeny tak byly otázky, které by jinak nepadly, a participantky měly prostor pro představení mnohovrstevnatosti problému a jeho „ukotvení“ v mnohem širším rámci.

PŘEKÁŽKY ODCHODU

Odchod od násilné osoby provází složité rozhodování a také opakované návraty. Co je důvodem těchto návratů a komplikovaného rozhodování, zda partnera definitivně opustit? Participantky zmiňovaly tři důvody provázející jejich váhání. Skutečnost, že někdy násilí probíhá v určitých cyklech, kdy se období násilí střídá s hezkými, poklidnými obdobími, dále těhotenství a nakonec přesvědčení, že za partnerovo násilí může jeho závislost.

Násilí podle participantek většinou neprobíhá stále, ale v jakýchsi cyklech – zjednodušeně po období jednoho či více násilných útoků přichází klidová fáze, kdy osoba ohrožující věnuje osobě ohrožené pozornost a vztah nabývá na „normalnost“ – pár jede na dovolenou, osoba ohrožená je zahrnuta dárky, partner se k ní chová mile a zdvořile apod. Takovéto chování může pro samotnou osobu ohroženou, ale také pro její okolí být znamením, že násilný čin byl jen chvilkovou záležitostí, projevem nezvládnuté chvilkové agrese. V tyto momenty působí na rozhodování názor nejbližšího okolí, které vymezuje jev jako exces, který se už nebude opakovat. Může tímto osobu ohroženou nabádat a nakonec přimět k opětovnému návratu, ale za podmínky, že samo zhodnotí agresivní chování či psychologický nátlak jako jedinečný akt vymykající se běžnému stavu.

Během tohoto klidového období dochází nezřídka k otěhotnění ženy, žena však může otěhotnět i díky předchozímu znásilnění, vynucenému pohlavnímu styku. V těchto případech osoba ohrožená buďto věří, že se partner narozením potomka změní, popřípadě je přesvědčena, že dítě by mělo vyrůstat v úplné rodině, ať je jakákoliv, dítě má prostě nárok na otce. Zde se setkáváme s jevem, který označujeme „falešnou nesobeckostí“, osoby ohrožené – matky zpětně po letech uvádějí,

že vše dělaly především pro děti, přitom se řídily především strachem z budoucího možného odsouzení ze strany dětí a okolí („Co kdyby mi jednou děti vyčetly, že jsem jim sebrala tátu?“). Vzniká tak nefunkční rodina, která uspokojuje jen některé potřeby, ale stojí zcela mimo rámec potřeby zajištění pocitu bezpečí.

Častým důvodem opětovných návratů bývá příslib abstinence ze strany osoby ohrožující. Agresivní chování bývá v těchto případech připisováno především vlivu alkoholu či drogy, nikoliv osobě samotné. Jak však z rozhovorů vyplynulo, násilí většinou probíhalo i v době, kdy byla osoba ohrožující mimo vliv návykové látky.

Participantky obvykle poutá k partnerovi citové pouto, prohlubují ho i opakované sliby o „polepšení se“, ke kterému ale nedochází. Otázkou je, co znamená vůle po vymanění se z násilí ze strany samotných násilných osob, i zde se ale ukazuje prostor pro sociální práci. Setkali jsme se s případy, kdy osoby ohrožené odcházejí ze vztahu jen „pro forma“, zdánlivě, a to pod vlivem doporučení nějaké instituce. Například OSPOD osobě ohrožené sdělí, že jí v případě setrvání v násilném vztahu hrozí odebrání dětí. Nadále udržují s partnerem vztah, ačkoliv spolu nebydlí. Jiné participantky uvedly, že se jejich vztah s partnerem po rozchodu zlepšil. Když spolu přestali sdílet domácnost, byli schopni spolu komunikovat a vycházet. Tato skutečnost je také jedním z důvodů, proč dochází k opakovaným návratům. Zatímco osoba ohrožená na sobě může s pomocí nějaké instituce (např. intervenčního centra) pracovat a osobnostně se rozvíjet, osoba ohrožující je často „jen“ vykázána. Se svou případnou neschopností zvládat napětí a vztek se však většinou nemá na koho obrátit, ačkoliv i v tomto směru se situace zlepšuje.

Pro osoby ohrožené existují v knihách či na internetu různé otázky, testy a kvízy napomáhající ke zjištění, jestli daná osoba je, nebo není osobou ohroženou domácím násilím (například webové stránky intervenčních center, poraden pro rodinu apod.). V řadě případů však osoby ohrožené nejsou schopny popsat svou situaci jako domácí násilí, natož aby se označily za osoby ohrožené domácím násilím neboli tzv. oběti. Pro osoby ohrožené je klíčové umět pojmenovat, co se jim dělo/děje. Pojmenování série pro ně těžko uchopitelných projevů fyzického či psychického násilí jako násilí domácího je obtížné, odmítají přijmout roli „oběti“. Z rozhovorů se ukázalo, že intervenujícím faktorem je vnitřní připravenost akceptovat „nastavené zrcadlo“. Odmítání akceptace domácího násilí a toho, že se týká přímo dané ženy, dlouhodobě konzervuje domácí násilí a udržuje ho. Pro osobu ohroženou je akt násilí dlouhodobě paralyzujícím šokem, který ji zbavuje schopnosti situaci rozpoznávat a orientovat se v ní. Participantky často zmiňovaly, že při pohledu zpět vůbec nechápou, co se s nimi dělo, nerozumí tomu, proč včas neodešly, proč si to všechno nechávaly líbit. Po dlouhou dobu pro ně bylo velmi složité si připustit, že někdo, s kým sdílely velmi intimní vztah, je dokáže uhodit, ponížit, odepírat jim jídlo či spánek. Participantky situaci v dané chvíli nezřídka zlehčovaly, srovnávaly se s ostatními a ujišťovaly se, že by na tom mohly být i hůř. Agresivní chování svých partnerů nezřídka omlouvaly a hledaly „racionální“ důvody a vysvětlení, proč k němu dochází – osoba násilná byla pod tlakem náročného zaměstnání, děti byly skutečně příliš hlučné apod. Legitimizace domácího násilí jsou rovněž další překážkou, proč osoby ohrožené situaci neřeší. Společnost jev domácího násilí stigmatizuje, stejně tak i jeho oběti. Tato stigmatizace ústí v sebeobviňování některých participantek. Uvědomovaly si, že se ve vztahu „děje něco špatného“, nezdravého, ale byly přesvědčeny o tom, že příčinou násilí jsou ony. Stávalo se, že takovéto vysvětlení přijaly na popud osoby ohrožující, která své jednání omlouvala nevhodným či nesprávným chováním protějšku (provokace). Došlo tak k akceptaci viny dle schématu nastaveného partnerem – nekompetentní, neposlušné či nedokonalé partnerky. I to může být důvodem, proč osoby ohrožené o násilí nemluví – nechťejí, aby okolí vědělo, že jsou natolik nedokonalé, že si zaslouží být trestány. S představou o tradičních mužských a ženských rolích se pojí představa „silné ženy“, která vše zvládne a domácí násilí bere jako jakousi životní výzvu, kterou je potřeba překonávat. Odchod od osoby násilné je ukázkou slabosti, neschopnosti situaci zvládnout, nejsou s to dobře vyjít s partnerem a korigovat jeho chování. Participantky měly potřebu osobu násilnou převychovat, změnit ji díky své lásce, poslušnosti a oddanosti.

Čím déle osoba ohrožená zůstává v násilném vztahu a čím větší je případná míra její izolace od zbytku světa, tím více narůstá strach z osoby ohrožující, z toho, co by mohla provést osobě ohrožené, dětem a nejbližšímu okolí. Participantky byly nezdědky přesvědčeny o všemocnosti osoby ohrožující. Zde se projevovala značná mocenská dominance a strach z následků. Je však třeba zmínit, že některé participantky v minulosti násilí oznámily policii, ale situace se nezměnila. Participantky očekávaly razantnější řešení, proč k tomu nedošlo, mají řadu vysvětlení – partnerovo společenské postavení, nekompetentnost policistů během zásahu nebo skutečnost, že osoba ohrožující dokázala velmi rychle změnit své chování a situace tak na první pohled nemusela být pro policisty snadno rozpoznatelná.

„Ale když vám začne vyhrožovat, když máte strach, když se vyspíte dvě hodiny, protože se v noci budíte po půl hodinách, protože cítíte, že nad váma někdo stojí, někdo se na vás dívá, vy nevíte vůbec nic. A poslední, on se teda choval hnušně normálně, ale poslední kapka, která byla, tak chytli jsme tehdy normálně střevní virózu. (...) Měla jsem toho malého, který mi konečně usnul na těch rukách a on vlastně vyběhl do toho pokoje v 5 ráno a řval, že je to zkurvená domácnost, že on tady v tom bordelu bydlet nebude, jo, že ať táhnu s tím smradem, který je nemocný, prostě do hajzlu, že on tam žít nebude a ten malý se takhle klepal, prostě nebyl schopný, tak já říkám, toto ne, takhle už to nejde. Ale v té době jsem nevěděla, jestli s tím můžu něco dělat, protože na OSPODu mi tvrdili, že pokud mě nebude tlouct, že s tím nic neudělají.“ (respondentka, 30–39 let)

Průvodním jevem domácího násilí je často izolace ohrožených osob. Dlouhodobou izolací ztrácejí osoby ohrožené možnost srovnání, nadhledu a opory. Pokud nemohou chodit ani do zaměstnání, ať už proto, že si to osoba ohrožující nepřeje, nebo proto, že doma pečují o děti, je jejich možnost kontaktu s vnějším světem a jiného pohledu na svou situaci velmi ztížená. Součástí izolace navíc bývá také kontrola mobilního telefonu či e-mailů, vůbec jakékoliv komunikace s okolním světem apod. Jedná se o strategii ohrožujících osob, které tímto totálně kontrolují svět svých obětí. Z výpovědi participantek vyplývá, že izolace může být (zpočátku) dobrovolná, osoba ohrožující sama omezí nebo přeruší mnohé vztahy a sociální vazby. Strategie ústí v izolaci a snadnou kontrolu osob ohrožených.

„Všechny moje kamarádky byly blbky, slepice, který na mě měly špatný vliv, takže jsem se s něma přestala stýkat, aby on teda si nemyslel, že já jsem taky taková blbka a slepice.“ (participantka, 40–49 let)

Participantky setrvaly dlouhou dobu v nevyhovující situaci, protože jednoduše postrádaly jakékoliv vazby na okolí, neměly přístup k informacím. Není překvapením, že participantky uváděly, že nevěděly, na koho se obrátit a kde vůbec žádat o pomoc.

Nezdědky byla pro participantky bariérou pro odchod z násilného vztahu obava ze ztráty společenského statusu či ze ztráty společně nabytého majetku, což úzce souvisí s ekonomickým zajištěním domácnosti. Zejména obavy z nejistoty a hrozící nouze, případně neschopnosti si vůbec samostatně hospodaření představit, ústilo v dlouhodobé snášení násilného vztahu.

(ODBORNÁ) POMOC JAKO DŮLEŽITÁ SOUČÁST UKONČENÍ NÁSILNÉHO VZTAHU

Dále se věnujeme pojetí pomoci z hlediska participantek a to v rovině intervenčních center, klíčového aktéra pomoci a rovněž dalších důležitých aktérů, včetně blízkého okolí.

Intervenční centra

Z výzkumu vyplývá, že institucionální pomoc v podobě sociální práce, zejména intervenčních center, je nesmírně významná a ze strany osob ohrožených pozitivně přijímaná a žádaná. Je důležitá z následujících důvodů:

- v případě vykázaní je osobě ohrožené předán kontakt na nejbližší intervenční centrum, pomoc však může být osobě ohrožené poskytnuta i na základě její žádosti (vykázaní tedy není podmínkou pro poskytnutí služby); to umožňuje nabídnutí pomoci a podpory

ve chvíli, kdy má osoba ohrožená minimálně oněch deset dní na to, aby v klidu zhodnotila svou situaci a rozhodla se, jak dále;

- pracovníci a pracovnice intervenčních center jsou schopni poskytnout osobě ohrožené nejen základní odbornou pomoc, ale i emoční podporu, pomáhají osobě ohrožené pochopit situaci a zorientovat se v ní;
- část intervenčních center kromě individuální terapie poskytuje i terapie skupinové; mnohé participantky si díky nim uvědomily, že domácí násilí prožívají ženy různého společenského postavení, s různým vzděláním, zároveň jim společné sdílení prožitého umožnilo nahlédnout na svou situaci jako sice na nepříjemnou, ale ne na něco, co se děje „jen divným lidem“;
- pracovnice a pracovníci intervenčního centra předkládají možnosti řešení konkrétní situace domácího násilí;
- pracovnice a pracovníci intervenčního centra nabízí tzv. slovník pojmů – zasazují zkušenost osoby ohrožené do konkrétní terminologie domácího násilí.

Pro participantky výzkumu představovali pracovníci a pracovníci intervenčních center obvykle první osoby, kterým svou zkušenost s domácím násilím měly příležitost v plné šíři sdělit. Rovněž patřili k těm, kteří jejich příběh nijak nepochybovali, projevovali jim důvěru a v průběhu řešení stáli na jejich straně.

Pracovníci a pracovnice intervenčních center v první řadě nabídli participantkám možnost situaci „pojmově uchopit“, poskytli jim návod, jak porozumět tomu, co se odehrávalo. V rozhovorech už bylo znát, že participantky popisovaly prožité skutečnosti s pomocí odborných termínů. Získaly tak potřebný slovník pro popis a následné porozumění domácímu násilí.

V mnoha případech využívaly administrativní opory intervenčního centra – například při podání žádosti o prodloužení vykazání či žádosti o rozvod. Nezanedbatelnou funkcí intervenčního centra je rovněž poskytovaná emocionální podpora. Část participantek se vypořádala s obavou ze ztráty dětí a se sníženou mírou sebedůvěry (považovaly se za „neschopné, nic pořádně neumějí“). Po ukončení násilného vztahu měly pošramocené vnímání sebe samých, navíc obava z dalšího působení a zásahů partnera přetrvávala i po odchodu od něj. Převážná část participantek byla zaměstnána i v průběhu násilného vztahu, část z nich ale byla dlouhou dobu zcela izolována (ekonomicky, sociálně apod.). Nerozhodovaly o ničem ve vztahu s partnerem, natož o sobě samých. Právě jim směřovaná podpora a jistota, že jednájí správně a jsou schopné žít bez osoby ohrožující, byla důležitá.

Významná je pomoc a podpora v období před ukončením rozvodového řízení, případně před majetkovým vyrovnáním a rozhodováním, komu budou děti svěřeny do péče. Participantky se často po odchodu ze vztahu s osobou ohrožující ocitly ve finanční tísní, rovněž nalezení bydlení pro ně nezdálo se být problematické. Někdy byl byt ve vlastnictví nebo pronájmu jednoho či obou partnerů a často trvalo i několik měsíců, než se tato záležitost právně vyřešila. Setkali jsme se s případy, kdy se osoba ohrožující vrátila po skončení vykazání do společné domácnosti k participantce a k násilnému chování tak docházelo i nadále. Nezdálo se tak být jedinou možností bydlení v azylovém domě. V situacích, kdy osoba ohrožující neplatí výživné nebo ještě není stanoveno, se finanční tíseň osob ohrožených prohlubuje. To pro řadu participantek znamenalo sociální propad, existenční potíže, nespokojenost s bydlením v azylovém domě. Participantky mnohdy netušily, na jaké příspěvky mají nárok, nehledě na skutečnost, že na některé příspěvky nárok z důvodu nastavení propočtu neměly (například na příspěvek na bydlení, který se propočítává z příjmu domácnosti za předchozí kalendářní čtvrtletí). S tím vším byla intervenční centra do jisté míry schopna pomoci. Jsou zde ale patrné limity této pomoci.

Rizikem, se kterým se ostatně potýkají i další pracovníci sociálních služeb, je vznik možné závislosti na službě a v našem případě je toto riziko značné. Část participantek byla velmi ráda, že může pracovnícím intervenčních center kdykoliv zavolat, navštívit je a projednat s nimi jednotlivé kroky svého každodenního života – například záležitosti týkající se správné výchovy dětí. Tato podpora je

do jisté míry nezbytná s ohledem na skutečnost, že po dlouhou dobu rozhodoval o všem jen partner – osoba ohrožující. Na druhou stranu je zde velké riziko neosamostatnění se osoby ohrožené. Skupinové terapie mají své kladné i záporné stránky. Některé z participantek měly nadále potřebu zdůrazňovat, že na tom nebyly tak zle jako jiné osoby ohrožené. Pro některé byla skupinová setkání potvrzením, že jejich situace není tak vážná.

Další instituce

V oblasti pomoci ze strany Policie ČR se participantky výzkumu setkaly převážně s profesionálním přístupem k problematice domácího násilí. Výjimkou byly zmínky o případech zlehčování domácího násilí, stranění osobě ohrožující nebo stereotypním náhledu na ženy s odlišným (alternativním) způsobem života („*mysleli si, že jsem taky alkoholička*“). V takových případech dokonce došlo k sekundární viktimizaci osoby ohrožené. V některých případech se po stížnosti participantce dostalo profesionálního přístupu od jiných pracovníků. Participantky reflektovaly skutečnost, že policie nemůže nic podniknout, dokud nebude mít dostatečné důkazy k domácímu násilí. To poukazuje na náročnost posouzení domácího násilí vzhledem k diferenciaci jeho forem (fyzické, psychické, emocionální, sociální, ekonomické). Osoby ohrožené vyčkávají v partnerském vztahu na situaci, která by byla prokazatelná jako domácí násilí (fyzické násilí, ohrožení na životě) a mohly ji „zviditelnit“.

Participantky zmiňovaly ojedinělé negativní zkušenosti s pracovníci OSPOD, týkaly se obvykle projevů nespokojenosti s celkovou podporou ohrožených osob (legislativní rámec). Zmiňovány byly některé problematické situace a intervence. Například situace, kdy pracovníce dochází na šetření převážně v dopoledních hodinách a brzy odpoledne, v takovou dobu však partner buď není doma, anebo je střízlivý a rodina tak může naoko vypadat poměrně funkčně. Jindy partner, tedy osoba ohrožující, o návštěvě pracovníce ví předem (mohli bychom sice namítnout, že mu to žena – matka nemusí sdělit, to by však pro ni mohlo mít neblahé následky v podobě nárůstu agresivního chování) a je připraven obhájit svou pozici a kontrolovat výpovědi partnerky. Osoba ohrožující byla v těchto případech často tou, kdo s pracovníci komunikoval, a na návštěvu byla dobře připravena. Zmiňováno také bylo nedostatečné respektování intimnosti a citlivosti tématu (diskuse o konkrétním případě před praktikantkou), „nadržování“ osobě ohrožující (riziko dvojí tváře) a s tím související znevažování případu. V některých případech uváděly participantky výzkumu za příčinu této neprofesionality nízký věk těchto pracovníků a nedostatek zkušeností.

Celkově je role institucí velmi důležitá v rámci rozhodování osoby ohrožené opustit násilný vztah. Především v dřívějších letech se dle výpovědí participantek stávalo, že byly nějakou institucí odmítnuty, nebo jim byla navržena naprosto neadekvátní řešení. Například byla doporučena vyšší intenzita sexuálního styku, jelikož malá četnost by mohla být příčinou partnerovy nespokojenosti (rada pracovníka manželské poradny). Pokud se osoba ohrožená opakovaně setkává s nepochopením ze strany instituce (PČR, OSPOD), může rezignovat na řešení, případně i odchod z násilného vztahu. Nehledě na to, že osoba ohrožující je schopna při takovéto neúspěšné návštěvě instituce zvýšit svou agresi. Popřípadě osobu ohroženou ještě více utvrdit v tom, že jí nikdo nepomůže. Jak však bylo uvedeno výše, s určitými potížemi na straně institucí se participantky výzkumu setkávaly i dnes.

Podpora ze strany blízkého okolí

Významným prvkem při hledání řešení, případně odchodu od osoby ohrožující je přímá pomoc a podpora okolí osobám ohroženým domácím násilím. Z výzkumu vyplynulo, že osoby ohrožené, které nalézají podporu ve svém okolí, mají větší možnosti a prostředky, jak se vymanit z cyklu domácího násilí.

Ovšem k vyvázání se nepostačuje „pouze“ nabídka pomoci ze strany okolí, stěžejní je vlastní rozhodnutí osoby, že chce situaci řešit a ukončit. K takovému rozhodnutí může dojít již v začátku vztahu nebo v jeho několikaměsíčním či několikaletém průběhu. Uvědomění, že domácí násilí nemusí být normou, se může objevit až v průběhu intervence.

Řešení tíživé situace osob ohrožených domácím násilím ovlivňuje i okolí a názor společnosti na dané téma. Skutečnost, jakým způsobem je domácí násilí chápáno ze strany veřejnosti, se odráží na podpoře a přímé pomoci ze strany blízkého okolí (rodina, přátelé, sousedé). Názory okolí osoby ohrožené vycházející z mýtů a stereotypů o domácím násilí mohou být rizikové a mohou přispívat k nikam nevedoucím opakovaným návratům k osobě ohrožující, případně konzervovat po delší dobu násilí v rodině jako společensky tolerovaný jev.

Mezi tvrzeními, které participantky výzkumu uváděly, patřily zejména představy okolí, že „v každém vztahu je něco“ (a tudíž nemají důvod odcházet, každý vztah má nějakou negativní stránku), „chlapi jsou holt výbušní“, „ženská má širokou zástěru na to, aby vše zakryla“ apod. Obdobné stereotypní argumenty souvisí obvykle s představou, že děti potřebují úplnou rodinu, a s pojetím domácího násilí jako selhání ženy, která učinila špatnou volbu, nebyla s to muže zvládnout či převychovat, popřípadě vytvořit takové zázemí a podmínky, aby se nemusel násilně projevovat. Mezi velmi silné bariéry odchodu patří představa rozvodu jako něčeho nepřijatelného a názor, že děti potřebují v každém případě oba rodiče, že prioritou je zachování rodiny.

„To je všude. Ten, kdo říká, že ne, to je jasný že jo. (...) Má to i moje sestra. Moje kamarádka, co to má, tak se sem chodí skrývat. Si myslím, že to mají všichni.“ (respondentka, 18–29 let)

Pro participantky byl odchod od osoby ohrožující v každém případě velkým krokem, a to nejen s ohledem na poměrně zásadní změnu a přerušení navykklých, byť nevyhovujících stereotypů. Velmi častou bariérou pro odchod z násilného vztahu je, jak už bylo zmíněno, pocit studu, strach ze stigmatizace, pro některé participantky byl rozvod nepřijatelný, byl výrazem osobního selhání. Pociť osobního selhání byl někdy v případech dlouhodobých násilných vztahů umocňován přesvědčením, že sama participantka nechala násilný partnerský vztah dojít tak daleko. Participantky se také obávaly toho, že jim okolí nebude věřit. Proto pro ně bylo důležité najít někoho, kdo jim bude ochoten naslouchat a neodsuzovat je.

Rovněž jsou důležité reakce nejbližšího okolí při odchodu od partnera. Stávalo se, že rodiče mnohdy po několika marných pokusech přesvědčit participantku, aby (nejen) dle jejich názoru nevyhovující vztah ukončila, nad ní zlámali příslovečnou hůl a do situace dále neintervenovali. Jejich role však byla důležitá po prolomení bariéry mlčení či odchodu ze vztahu s osobou ohrožující. Znovupřijetí bez výčitek pak bylo přesně to, co participantky potřebovaly nejvíce. Navíc – některé ženy byly dlouhodobě zvyklé žít tak, že samy za sebe nerozhodovaly, jejich schopnost činit vlastní kroky byla velmi omezená, stále se bály následků „nesprávného“ jednání. Alespoň pro určitý čas po odchodu, anebo v průběhu odchodu samotného, tak potřebovaly někoho, o koho se v tu chvíli mohly plně opřít a kdo pomyslně nahradil ztracenou autoritu. Zde ale vidíme riziko opětovného znesvéprávnění.

Potřeba blízkého člověka byla nezřídka důležitá i v době, kdy již participantky žily mimo násilný vztah. V období, kdy svou zkušenost zpracovávaly, často chtěly najít někoho, s kým by se mohly o prožitou zkušenost podělit. Stávalo se, že u okolí v tomto směru narazily. Pro okolí může být příběh prožitého domácího násilí nepochopitelný, děsivost některých zážitků je pro ně těžce zpracovatelná a může se tak stát, že není s to poskytnout adekvátní oporu, příběh je příliš zatěžující. Často tak participantky zmiňovaly, že jim nejlépe rozumí ten, kdo si sám disponuje příběhem násilí.

V rámci hodnocení podpory vycházíme pouze z výpovědí osob ohrožených, nikoliv jejich blízkých osob. Setkávali jsme se s případy, kdy pro okolí nebylo jednoduché nabídnout adekvátní pomoc a podporu. Část participantek uváděla, že jim po dlouhou dobu nikdo nenabídl pomocnou ruku, zároveň zmiňovaly, že okolí opakovaně naléhalo, ať z násilného vztahu odejdou. Někdy dokonce participantky uváděly, že se jim zdálo, že se v některých naléháních odrážela závist ohledně dobrého materiálního zázemí a úspěšnosti partnera. Řada participantek zmiňovala, že na pomoc nebyly ještě připraveny, protože si nechtěly přiznat, co se ve skutečnosti odehrává. Někdy jim podpora

či pomoc byla nabídnuta, jejich reakce však byla zamítavá či útočná. Jiné participantky uvedly, že ve chvíli, kdy se rozhodly situaci řešit, stálo jejich okolí při nich, pomáhalo jim či je podporovalo.

„Naším se to nelíbilo, kamarádka... Říkala jsem si, že závidí, že jsme si koupili byt. Já jsem se měla dobře, ale nesplňovala jsem jeho představu.“ (participantka, 40–49 let)

Právě dostatečná informovanost o tom, jak se osoby ohrožené domácím násilím v této situaci cítí, je v podstatě klíčová pro nabídku účinné pomoci. Některé participantky se snažily situaci před okolím tajit, zachovat si svou tvář a měly dlouhou dobu pocit, že na nich okolí skutečně nic nepoznává. Bylo tak pro ně v prvopočátku nepříjemným překvapením, že je vše jinak. Na druhou stranu komentovaly, že část blízkých osob a sousedů není ochotna jít svědčit k soudu, především z důvodů obav o svou bezpečnost – strachu z násilníka.

„To zavolali právě ti sousedi z té bytovky, protože oni to pěkně vidí a podporu? Z nich žádnou, protože ani nevím, kdo přesně to zavolal. Z balkonu koukala nějaká paní, co se děje. A sousedka jakoby ona říkala, že ona má problémy, že musí tam s ním žít přes plot přesítovanéj, tak se do ničeho nechce míchat. Spíš je hodná paní taková, já po nich ani nic nechci.“ (participantka, 30–39 let)

Děti jako podpora

K blízkému okolí patří rovněž děti, které byly častým důvodem pro odchod z násilného vztahu. Participantky neopouštěly vztah, ve kterém jsou přítomny děti, ihned po prvních projevech násilí, ať už vůči sobě či vůči dítěti. Část participantek měla dlouhodobě pocit, že děti nic nevímají, nepozorují, případně nejsou schopny dění porozumět. Vypovídaly, že byly mnohokrát překvapeny, když zjistily, že jejich dítě celou dobu situaci bedlivě pozoruje a snaží se jí porozumět. Role dětí je velmi zajímavá, někdy do nich participantky promítaly své obavy a děti sehrały roli naslouchajících partnerů. Stavěly je na svou úroveň a činily z nich více dospělé, než jsou. Participantky popisovaly, jak jim jejich děti či jedno z nich pomáhalo v průběhu útoků, fyzických i psychických – aktivně se stavěly mezi rodiče, aby je chránily a následně i naslouchaly a vstupovaly do řešení.

Mnohdy to byly právě děti, kdo participantkám pomohl situaci vyřešit. Buďto participantkám nastavily pomyslné zrcadlo (například když ve škole toto téma probíraly), popřípadě na ně apelovaly, aby od osoby ohrožující odešly – vymýšlely strategie odchodu, volaly policii. V některých případech se participantky rozhodly odejít ve chvíli, kdy se dítě stalo terčem (dle nich) většího fyzického útoku, popřípadě ve chvíli, kdy chtěl potomek fyzicky zaútočit na osobu ohrožující. Participantky nahlížely na děti jako na výraznou podporu, popisovaly je jako silné, odolné, na svůj věk dospělé.

Děti se stávají přímou součástí násilného vztahu, např. byly ohrožující osobou naváděny k tomu, aby rovněž neuctivě jednaly vůči osobě ohrožené. To se dle výpovědí participantek dělo zejména po odchodu od osoby ohrožující, kdy se děti stávají jakousi prodlouženou rukou osoby ohrožující. Pro dítě to je v každém případě velmi těžká situace, řeší záležitosti, se kterými se většina jeho vrstevníků a kamarádů nemusí potýkat.

ZÁVĚR

Domácí násilí představuje závažný sociální problém. Pro osobu ohroženou, její okolí, ale i instituce, které osobě ohrožené nabízejí pomoc a podporu, je překážkou skutečnost, že násilí obvykle probíhá v jakýchsi cyklech, kdy je období agrese střídáno obdobími zklidnění. To vede k představě, že násilné chování není pro osobu ohrožující typické a že se jednalo o ojedinělý incident. Pro osobu ohroženou bývá těžké připustit si, že žije v násilném vztahu, a obvykle tak nekriticky přijímá verzi o tom, že násilí ze strany osoby ohrožující není ničím závažným, co by mělo být řešeno. Negativní úlohu v tom sehraývají sociální mýty a stereotypy, které ospravedlňují domácí násilí jako

něco běžného, o čem není potřeba mluvit. Nebo naopak činí z obětí viníky. Odchodu či řešení domácího násilí brání představa, že je potřeba udržet úplnou rodinu za každou cenu a neublížit dětem. Zatímco pro některé respondentky tak bylo těhotenství oním pomyslným bodem zlomu, kdy vztah ukončují, pro jiné je těhotenství důvodem, proč zůstat.

Překážek bránících osobám ohroženým ve vymanění se z násilného vztahu je celá řada. Patří k nim strach, izolace, obava ze ztráty společenského statusu spojená s obavou z finančního propadu a s neschopností zajistit vhodné zázemí pro děti.

S těmito všemi možnými bariérami musí pracovníci jakékoliv sociální služby počítat. Část z nich bývá rovněž důvodem pro opakované návraty, díky nimž může osoba ohrožená ztrácet v očích okolí na důvěryhodnosti („Tak to tak asi chce.“). Avšak pro osobu ohroženou vše nekončí odchodem od osoby ohrožující. Musí řešit celou řadu praktických záležitostí, z nichž některé jsou v podstatě neodkladné, hlavně pokud jsou v domácnosti přítomny děti. Jedná se především o zajištění odpovídajícího bydlení a ekonomické situace osoby ohrožené s dětmi. S tímto vším jsou schopna pomoci intervenční centra coby specializované instituce pro pomoc a podporu osob ohrožených, ale pomoc je spíše krátkodobá a okamžitá, chybí návazné služby, které by se věnovaly situaci ohrožených osob v delším časovém horizontu. Základní pomoc a podporu by měli být schopni poskytnout i pracovníci jiných zařízení sociálních služeb. Jedná se o téma pro osobu ohroženou velmi citlivé a je potřeba k němu přistupovat s velkou dávkou empatie, nezlehčovat situaci, ale nebýt ani příliš šokován/a. Osoby ohrožené nezřídka popisovaly, že ačkoliv je dle nich o domácím násilí potřeba mluvit, mají potřebu se o zkušenost podělit s těmi, kteří prožili něco podobného, anebo jsou schopni se do situace vcítit a projevit pochopení.

Při práci s domácím násilím je pak zcela nezbytné pojímat domácí násilí jako fenomén celospolečenský, který se netýká jen osoby ohrožené, ale jehož součástí je rovněž osoba ohrožující, děti vyskytující se v domácnosti a jejich blízké okolí. S osobami ohroženými se pracuje zatím jen minimálně, ačkoliv i v tomto směru se situace zlepšuje. Stále však přetrvává jako ideální model ukončení násilného vztahu, což však některé osoby ohrožené vnímají negativně, vztah ukončovat nechťejí, ale hledají cesty a možnosti, jak situaci řešit. Problematickým momentem je přítomnost dětí. Násilný vztah dětskou roli značně deformuje. Pro sociálního pracovníka či pracovníci by vždy mělo být důležité pracovat se skutečností, že děti jsou za každých okolností součástí násilí v rodině, i když jsou tzv. za zavřenými dveřmi a nejsou přímému násilí přítomny.

POUŽITÉ ZDROJE

- BJÖRKENHEIM, J. 2014. A Social Work Perspective on the Biographical Research Interview with Natalia. *Qualitative Sociology Review*, 10(1), 104–115.
- BURIÁNEK, J., KOVAŘÍK, J. (Eds.). 2006. *Domácí násilí – násilí na mužích a seniorech*. Praha: Triton.
- BURIÁNEK, J., PIKÁLKOVÁ, S., PODANÁ, Z. 2015. *Abused, Battered, or Stalked: Violence in Intimate Partner Relations Gendered*. Prague: Charles University in Prague, Karolinum Press.
- BURIÁNEK, J., PIKÁLKOVÁ, S., PODANÁ, Z. 2014. *Násilí na mužích: sonda do zákoutí partnerských vztahů*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- CENTRUM SOCIÁLNÍCH SLUŽEB PRAHA, *Intervenční centrum – pomoc obětem domácího násilí* [online]. [1. 6. 2016]. Dostupné zde: <http://www.csspraha.cz/24828-intervencni-centrum-pomoc-obetem-domaciho-nasili>
- ČÍRTKOVÁ, L. 2008. *Moderní psychologie pro právnický: domácí násilí, stalking, predikce násilí*. Praha: Grada.
- ČÍRTKOVÁ, L. *Forenzní psychologické poznatky k domácímu násilí*. Justičná akadémia Slovenskej republiky [online]. Bez uvedení data. [27. 8. 2016].
- MOUZOS, J., MAKKAI, T. 2004. Women's Experiences of Male Violence: Findings from the

- Australian Component of the International Violence against Women Survey (IVAWS). *Research and Public Policy Series No. 56* [online]. Canberra: Australian Institute of Criminology [1. 6. 2016]. Dostupné z: <http://www.aic.gov.au/publications/current series/rpp/41-60/rpp56.aspx>
- PERSEFONA, Z. S. 2015. *Domácím násilí – Mýty a realita* [online]. [1. 6. 2016]. Dostupné z: <http://www.persefona.cz/myty-a-realita-domaci-nasili>
- ŠEVČÍK, D., ŠPATENKOVÁ, N. 2011. *Domácí násilí: kontext, dynamika a intervence*. Praha: Portál.
- WOODWARD, L. J., FERGUSON, D. M. 2000. *Childhood and Adolescent Predictors of Physical Assault: A Prospective Longitudinal Study*. *Criminology*, 38(1):233–261.
- WORLD HEALTH ORGANIZATION AND PROGRAM FOR APPROPRIATE TECHNOLOGY IN HEALTH. 2005. *Researching Violence against Women: A Practical Guide for Researchers and Activists* [online]. [20. 5. 2016]. Dostupné zde: <http://www.who.int/reproductivehealth/publications/violence/9241546476/en/>
- VOJTÍŠKOVÁ, M. *Mlčení bolí*. Praha: Guideline, s. r. o.
- Zákon č. 273/2008 Sb., o Policii České republiky.
- Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách.

Doprovázení členů skautu v obtížných životních situacích

Counselling in the Difficult Life Situations of Scout Troop Members

Jana Růžicková, Monika Punová

Bc. Jana Růžicková¹ absolvovala v bakalářském studiu obory Sociální práce a Veřejná politika a lidské zdroje na Fakultě sociálních studií MU v Brně. Nyní pokračuje v magisterském studiu sociální práce. Je dlouholetou vedoucí ve skautu, v praxi se zaměřuje na krizovou intervenci a práci s dětmi.

PhDr. Monika Punová, Ph.D.,² působí na Fakultě sociálních studií MU v Brně. Pedagogické aktivity, výzkum i praxi dlouhodobě orientuje především na téma resilience v sociální práci, na sociální práci s rizikovou mládeží a na praxi a supervizi studentů i pracovníků.

Abstrakt

CÍL: Předkládaný empirický text hledá odpovědi na základní výzkumnou otázku „Jaký mají postoj k doprovázení svých členů v obtížných životních situacích činovníci vybraných skautských oddílů a členové oddílů?“ **TEORETICKÁ VÝCHODISKA:** V rámci konceptualizace je definován koncept doprovázení a objasněny pojmy skauting, činovník, člen, životní situace a postoj. **METODY:** Pro zodpovězení otázky byla zvolena kvalitativní výzkumná strategie. Dílčí výzkumné otázky jsou zaměřeny na kognitivní, emocionální a behaviorální složku postojů. Nástrojem sběru dat byly polostrukturované rozhovory s osmi respondenty – činovníky i členy skautského hnutí. Data byla zpracována na základě otevřeného kódování. **VÝSLEDKY:** V rámci interakcí mezi skautskými činovníky a jejich členy dochází k přesahu čistě zájmové činnosti k něčemu, co lze charakterizovat jako doprovázení, které má nikoliv profesionální, ale laickou podobu. **IMPLIKACE PRO SOCIÁLNÍ PRÁCI:** Závěry práce lze potenciálně využít v sociální práci s dětmi a mládeží. V rámci intervencí do životních situací dětí a dospívajících – při zvyšování jejich blaha by bylo vhodné, aby se role sociálních pracovníků i skautských činovníků stávaly více komplementárními, a to při vědomí odlišnosti jejich působení.

Klíčová slova

doprovázení, mentor, skauting, skaut, skautský činovník, životní situace

Abstract

OBJECTIVES: This empirical essay is aimed at finding answers to the elementary research question: “What attitudes do scout-masters and members of scout troops adopt towards counselling their members in difficult life situations?” **THEORETICAL BASE:** The theoretical conceptualization defines counselling, scouting and scout-master, member of the scout troop, life situation and attitude. **METHODS:** A qualitative strategy was chosen to answer the research question. Partial

¹ Kontakt: Bc. Jana Růžicková, Katedra sociální politiky a sociální práce, Joštova 10, 602 00 Brno; 414630@mail.muni.cz

² Kontakt: PhDr. Monika Punová, Ph.D., Katedra sociální politiky a sociální práce, Joštova 10, 602 00 Brno; punova@apps.fss.muni.cz

research questions focus on the cognitive, emotional and behavioural component of attitudes. The tool for collecting data included semi-structured interviews with eight respondents – officials and members of the Scout Movement. Data was processed based on open coding. **OUTCOMES:** In the context of interactions between scout-masters and members of scout troops, there is an overlap of purely interest-based activity with something that can be characterized as counselling, not professional but laic. **SOCIAL WORK IMPLICATIONS:** Conclusions can be potentially used in social work with

children and youth. In the context of interventions in the life situations of children and adolescents – in enhancing their well-being, it would be useful for the roles of social workers and scout-masters to become more complementary, and aware of the differences in their functions.

Keywords

counselling, mentor, scouting, scout, scoutmaster, life situation

ÚVOD

Životní trajektorie dětí a dospívajících jsou mnohdy tak spleťté, že někdy nedokážou na požadavky a očekávání na ně kladené reagovat pouze vlastními silami. Nemusí se jednat výhradně o ohrožené děti či rizikovou mládež, tato skutečnost může platit i pro jedince, kteří navenek nevykazují maladaptivní chování, případně nemusí být explicitně zřejmá patologie v jejich prostředí. Ti všichni mohou zažívat situace, s jejichž životním zvládáním potřebují pomoci (jako např. problémy spojené s dospíváním, rozvod rodičů, chronická nemoc člena rodiny, smrt v rodině, šikana či ostrakizace ve škole, špatný školní prospěch, život v prostředí sociálně vyloučené lokality, deprivující finanční a bytová situace rodiny, atd.). Tato skutečnost staví profesionály z řad sociálních i dalších pomáhajících pracovníků před nelehkou roli doprovázejících osob při řešení obtíží svých klientů. Toto doprovázení ovšem nemusí být vždy realizováno profesionály z řad pomáhajících profesí. Ne vždy se na ně totiž děti a dospívající dokážou obrátit s žádostí o pomoc. Zde pak nastává prostor pro další aktéry – např. skautské činovníky, kteří mohou představovat významný zdroj pomoci. Tato stať se zaměřuje právě na ně – konkrétně na skautské činovníky a také na členy skautu. Junák, česká odnož skautu, největší mezinárodní organizace dětí na světě, představuje významný mentorský program, protože je největší výchovnou organizací v České republice. Cílem této empirické stati je zodpovědět hlavní výzkumnou otázku: *„Jaký mají postoj k doprovázení svých členů v obtížných životních situacích činovníci vybraných skautských oddílů a členové oddílů?“* Vycházíme ze základní premisy, že skautští činovníci mohou být významným neformálním zdrojem opory pro své svěřence, a to nejenom tehdy, když zažívají obtíže.

O významu podpůrných vztahů v dětství a dospívání hovoří Eccles, Gottman (2002:96), podle nichž jsou „... klíčovým „médiem“ vývoje dospívajících. Poskytují prostředí pro zesílení, dobré utváření a konstruktivní zpětnou vazbu růstu v oblasti fyzické, intelektuální, psychické a sociální“. Taktéž Fraser (2004) hovoří o skutečnosti, že přítomnost mentora, který poskytuje sociální oporu a spojenectví, byla identifikována jako protektivní činitel dětí a dospívajících navzdory různým rizikovým podmínkám. Tuto skutečnost specifikují např. Grossman, Rhodes (2002) a Grossman, Tierney (1998), podle nichž mentorské programy, v nichž jsou mladí lidé schopni vytvářet pevné citové vazby, mají pozitivní dopad na školní přijetí, dosažené vzdělání, mezilidské vztahy a celkově na prosociální chování. Poněkud jinou optikou se na vliv mentorských programů dívá Ungar (2015), který hovoří o pěti typech kapitálu, které mohou v životě dětí představovat významný protektivní potenciál. Podle něj se jedná o zbudovaný kapitál (např. bezpečné ulice, veřejná doprava, školy), přírodní kapitál (země, voda, biologická diverzita), sociální kapitál (vztahy s pečovateli, pocity důvěry a kulturní ukotvení), lidský kapitál (schopnost se učit, hrát si a pracovat) a institucionální kapitál (systémy soc. zabezpečení, zdravotní péče, mentorské programy). Reflexí tohoto pojetí

zjišťujeme, že osoba mentora může u dítěte či dospívajícího přispívat především k sociálnímu i lidskému kapitálu, zatímco mentorský program ke kapitálu institucionálnímu.

Obecně vzato reflexí literatury zaměřené na posilování resilience³ dětí a dospívajících zjišťujeme, že jak nastavení mentorského programu, tak také (a především) působení osoby doprovázejícího může hrát důležitou podpůrnou roli při uplatnění nezdolnosti navzdory obtížím v životním zvládání. Přední badatelka v oblasti resilience Masten (1994) sumarizuje, v čem tato role spočívá. Podle ní mohou vztahy s doprovázející osobou přispívat k nezdolnosti tím, že usměrňují prosociální chování a dovednosti dětí a dospívajících, pomáhají jim při utváření sebevědomí, zvyšují jejich informovanost a přístup ke znalostem, nabízí zdroj ochrany proti rizikům vyvěrajícím z prostředí a v neposlední řadě poskytují doprovázení. A právě na doprovázení byl zaměřen výzkum realizovaný mezi skautskými činovníky a jejich svěřenci, jehož výsledky přinášíme v interpretační části této stati. Nejprve ale představujeme klíčové pojmy a také metodologické aspekty výzkumu. V závěru shrnujeme empirická zjištění a uvádíme doporučení pro pracovníky s dětmi a dospívajícími jak z řad sociálních pracovníků, tak také dalších pomáhajících profesionálů.

TEORETICKÁ VÝCHODISKA

Skauting

Skauting je celosvětové hnutí, které v České republice nese oficiální název Junák – český skaut, z. s. (dále jen Junák). Jedná se o dobrovolný, nezávislý a nepolitický spolek se specifickým posláním, principy i metodami (Junák – český skaut, 2015a). Pravidelnou náplní Junáka jsou týdenní družinové schůzky, nepravidelně probíhají skautské vycházky, výlety a výpravy. Završením roku zpravidla bývá letní tábor v přírodě (Skauting, 1995).

Skauting se snaží být organizací přístupnou pro všechny bez ohledu na věk, původ, rasu, třídu nebo náboženské vyznání. Organizace se snaží i o začlenění jedinců s mentálním, tělesným, sluchovým a zrakovým postižením, poruchami chování, specifickými vývojovými poruchami chování a pervazivními vývojovými poruchami (Junák – český skaut, 2016b). Cílem skautingu je zejména výchova jeho členů s důrazem na postupnou sebevýchovu. „*Posláním skautingu je podporovat rozvoj osobnosti mladých lidí, jejich duchovních, mravních, intelektuálních, sociálních i tělesných schopností tak, aby se mohli stát pilíři lidského společenství, aby byli ochotní a schopní utvářet svět kolem sebe k lepšímu*“ (Břicháček, 2006:7).

Organizační struktura

Junák se skládá z ústředního vedení a dále vyšších, základních a zvláštních organizačních jednotek. Základní organizační jednotky, tzv. „střediska“, dále sdružují oddíly skládající se z jednotlivých družin (Junák – český skaut, 2015a). Družinová soustava bývá tvořena 5–8 členy obdobného věku a stejného pohlaví. Rádce sám zajišťuje program i organizaci družinových schůzek, musí proto mít u ostatních členů autoritu. Intenzivní spolupráce rádce a jeho členů může probíhat po dobu několika let. V družině taktéž dochází k výchově dětí navzájem, ne jen ze strany rádce (Břicháček, 1992).

Skautská výchovná metoda

Skautská výchovná metoda se nezaměřuje pouze na kolektiv, ale zejména na jednotlivce a jeho intelektuální a mravní vlastnosti a tělesnou zdatnost (Baden-Powell, 2006). Program a činnost skautingu mají být přiměřené věku členů a odpovídat jejich potřebám (Bozděch, 1996). Skautská

³ Pojem resilience (nezdolnost, odolnost, houževnatost) označuje dynamické vývojové procesy, díky nimž se jedinec či jiné systémy (jako např. rodina, škola, komunita) adaptují a dobře fungují navzdory tomu, že jsou vystaveni signifikantním nepřízním (rizikům, stresorům), které se mohou nalézat v nich samotných, nebo v jejich prostředí (Punová, 2012).

metodika je specifická nejen svým pestrým programem, ale zejména výchovou, která probíhá implicitně, aniž by to členové postrehli. Skauting vštěpuje svým členům správné návyky, vede k sebeovládání, posiluje důvěru, vybízí k hledání vlastních řešení, vzbuzuje motivaci a zakládá se na sebevýchově místo příkazů (Baden-Powell, 2006; Břicháček, 2006). Dalším specifickým rysem skautské výchovy je vyskytující se přenášení zodpovědnosti, kdy se členům dostává zvýšené důvěry ze strany vedoucích a jsou plně odpovědní sami za sebe, ve starším věku potom i za mladší členy, než jsou oni sami. Není tedy běžná neustálá kontrola, dohled a příkazy, ale pouze výzva (Břicháček, 2006).

Členové a činovníci Junáka

Členové a činovníci Junáka se dělí do věkových kategorií na benjamínky, světlušky a vlčata, skauty a skautky, rovery a rangers a dospělé skauty. V roce 2014 se k Junáku hlásilo 53 028 členů, kdy největší část tvořili skauti/skautky a světlušky/vlčata (Junák – český skaut, 2015b). „Členem Junáka se může stát každý člověk, který soublesí s posláním, principy a výchovnou metodou skautského hnutí“ (Junák – český skaut, 2015a:3). Členy mohou být i dospělí, ale pouze za předpokladu, že podporují poslání Junáka a jsou členy Kmene dospělých. „Činovníkem se rozumí člen Junáka, který přijal spoluzodpovědnost za naplňování poslání Junáka v souladu s principy vymezenými Stanovami tím, že přijal činovníckou funkci, s níž je spojena působnost podle vnitřního práva“ (Junák – český skaut, 2015a:5). Lze tedy být členem Junáka do chvíle přijetí určité funkce a zodpovědnosti, poté se již jedná o činovníka. Činovníci prochází s ohledem na svoji vykonávanou funkci vzděláváním a odborným školením.

Obtížná životní situace

Řada členů může procházet obtížnými životními situacemi. V současné době se vyskytují stále nová rizika, se kterými se dospívající členové Junáka musejí vyrovnávat, a ne vždy situaci dokážou vyřešit vlastními silami, někdy pro ně mohou představovat určité riziko, tedy „*takové činitele (hrozby, překážky, nepříznivé životní okolnosti, adversity), jež mohou vést k tomu, že je dospívající nucen zvýšit aktivitu či mobilizovat své vnitřní zdroje k udržení či dosažení požadovaného vyrovnaného stavu (wellbeingu)*“ (Punová, 2015). Tyto situace nejsou svobodnou volbou dětí a v extrémně krizových případech, jako např. zneužívání, domácí násilí apod., nejsou děti schopny, vzhledem k jejich věku, schopnostem a možnostem, tuto situaci samy zvládat (Kovařík, in Matoušek, 2008). A právě v těchto situacích může hrát významnou roli doprovázení, na něž se zaměřujeme v následujícím textu.

Doprovázení

V průběhu životní dráhy jedince zaujímají zvláštní místo druzí lidé, kteří se podílejí na utváření osobnosti jednotlivce. Může k tomu docházet prostřednictvím doprovázení, které můžeme podle Vávrové označit jako „*permanentní přítomnost druhých osob v našem životě*“ (2012:65). Doprovázení je podle tohoto vymezení specifické svou stálostí a přítomností druhých i v případech, kdy jedinec aktuálně nepotřebuje řešit obtížnost své životní situace. Doprovázení lze klasifikovat dle různých kritérií, vzhledem k tématu stati je podstatné zejména rozdělení na doprovázení laické a profesionální, jelikož v oddílech dochází zejména k doprovázení laickému.

Doprovázení bývá charakterizováno podle tří komponent – poradenství, podpory a nezbytné pomoci. V rámci poradenství by měla doprovázející osoba posoudit situaci a zhodnotit závažnost problému, popřípadě informovat doprovázeného o možnostech řešení problémů. Zároveň je důležité, aby doprovázející byl schopen s klientem situaci řešit a v případě nutnosti zprostředkovat kontakty s jinými odborníky (sociální pracovník, právník, lékař, psycholog apod.). Podporu by měl doprovázející realizovat prostřednictvím konzultace s doprovázeným, psychosociálním doprovázením, v případě potřeby i spoluprací s rodinou. Důležitým elementem shledáváme budování specifického partnerského vztahu, kterýž doprovázející buduje na základě naslouchání a své přítomnosti i v momentech, kdy se nejedná pouze o krizové či nepříznivé situace, ale vztah

se vytváří pozitivním prožíváním a společnou činností. Nezbytná pomoc při doprovázení by měla probíhat pouze při řešení náhlého problému (či zhoršení stávajícího) a měla by se řídit zásadami krizové intervence. V následujícím textu se na jednotlivé složky doprovázení zaměříme podrobněji.

Poradenství

Poradenství rozlišujeme psychologické a sociální. Pro potřeby doprovázení v činnosti vybraných skautských oddílů je pro nás více relevantní sociální poradenství, které se zabývá nejen aktuálním stavem klienta, ale jeho komplexním zázemím včetně materiálního vybavení a sociálního prostředí (Gabura, 2005; Schavel, 2004; Zita, 2004).

Sociální poradenství je specifický způsob pomáhání lidem, kde stěžejní roli hraje vztah mezi poradcem (doprovázejícím) a klientem (doprovázeným). V této souvislosti je potřeba zdůraznit charakteristiku kvality vztahu, který určuje jeho efektivitu. Dále je důležitá osobnost poradce, jeho postoje, chování a přesvědčení (Geldard, 2012).

V rámci charakteristiky sociálního poradenství vycházíme z pojetí Zity, který jej představuje na činnosti sociálních pracovníků, nicméně dle našeho názoru jej lze aplikovat i na skautské činovníky: *„Sociální pracovníci zjišťují druh (charakter) a rozsah tíživé sociální situace a zprostředkovávají klientovi konkrétní radu či pomoc v rámci platných právních a etických norem. Ve stanovených případech zjišťují kauzální a funkcionální příčiny jejího vzniku. Je na klientu samotném, zda se rozhodne radu přijmout (přijmout částečně), nebo odmítnout“* (2004:80).

Sedenová (2005) se zaměřuje na cíl sociálního poradenství a v této souvislosti zmiňuje snahu doprovázejícího i doprovázeného přizpůsobit se životní změně nebo najít nové příležitosti a zdroje. Základem by měly být vztahy a dobrá komunikace, a to nejen mezi doprovázejícím a doprovázeným, ale také s ostatními příbuznými, skupinami, komunitami, ale i přáteli, spolužáky či kolegy, aby došlo ke zdárnému a efektivnímu řešení případu. Dodejme, že sem mohou patřit v našem případě také další členové skautské družiny.

Podpora

Zita (2004) poznamenává, že zúčastněné vyslechnutí, sdílení zájmu a podpora náleží do složky sociálního poradenství. Dle našeho názoru tyto komponenty náleží spíše do podpory doprovázeného, protože již samotným aktivním nasloucháním a vyjádřením podpory můžeme pozitivně ovlivňovat doprovázeného.

Nejčastějšími formami opory jsou podpora emocionální (aktivní naslouchání, útěcha, jistota), informační (zprostředkování kontaktu odborníků, poskytování informací), instrumentální (hmotná pomoc, chování vedoucí k pomoci), kladná zpětná vazba a opora poskytovaná sociálním společenstvím projevující se snahou o zapojení do společnosti a zvýšením pocitu sounáležitosti (Jedlička, 2015). Součástí sociální podpory mohou být techniky mediace, metoda vhodná k harmonizaci a urovnání vztahů (Šišková, 2012), a mentoringu, který se zakládá na specifickém vztahu mezi doprovázeným a doprovázejícím vedoucí k rozvoji osobnostních, kognitivních i sociálních dovedností (DuBois, Karcher, in Brumovská, Málková, 2010; Petrášová, 2014).

Nezbytná pomoc

Nezbytná pomoc je poslední složkou doprovázení a váže se na obtížnou životní situaci doprovázeného. Do krizového stavu se může dostat každý, proto velmi záleží na systému vztahů jedince a jeho sociální síti, která mu pomůže se s obtížemi vypořádat. Pokud jedinec nemá dostatečné zdroje v okolí pro zvládnutí situace, obrací se pro pomoc k odborníkům, ale laické doprovázení zde pro jedince představuje stěžejní roli (Baštecká, 2005; Vodáčková, 2007).

Postoj

Pojetí postoje je celá řada. V rámci konceptualizace výzkumu vycházíme z pojetí, že postoj je vytvářen jako určitá pohotovost jedince při interakci s druhými lidmi a v rámci úspory času a energie

se stává predispozicí pro další jednání obdobného charakteru. Postoj je pak shrnutím jak myšlenek, tak i jednání člověka a mnohdy dochází k jeho změně. Může být vytvořen skrze osobní zkušenost s objektem postoje nebo také jako reakce na předchozí zkušenosti. V klasické teorii postojů je postoj označován jako komplexní pojem, který se skládá ze tří komponentů – afektivní, poznávací a konativní složky. Bohner, Nakonečný a Hayesová ve svých publikacích rozlišují také tři dimenze postoje, ale označují je jako dimenzi kognitivní, emocionální a konativní (nebo také behaviorální).

• **Kognitivní dimenze**

Kognitivní komponenty zahrnují myšlenky a přesvědčení o objektu. Tato dimenze obsahuje všechny poznatky, které subjekt o objektu má. Týká se i názorů a myšlenek spojených s objektem postoje (Hayesová, 2000; Rosenberg, Hovland, in Nakonečný, 2009; Rosenberg, Hovland, in Hewstone, Stroebe, 2006).

• **Emocionální dimenze**

Emocionální dimenze, někdy také nazývaná afektivní, se skládá z emocí a pocitů, které subjekt vůči předmětu postoje chová. Zahrnuje tedy emoce a emocionální reakce, jež subjekt prožívá vůči objektu, například sympatie, antipatie, hněv, radost (Hayesová, 2000; Rosenberg, Hovland, in Nakonečný, 2009; Rosenberg, Hovland, in Hewstone, Stroebe, 2006).

• **Konativní dimenze**

Konativní (behaviorální) dimenze je chování subjektu vůči předmětu postoje. Tato složka postoje nezahrnuje pouze chování jedince, ale také sklony k chování a snahu či pohotovost chovat se určitým způsobem (Hayesová, 2000; Rosenberg, Hovland, in Nakonečný, 2009; Rosenberg, Hovland, in Hewstone, Stroebe, 2006). Tríkomponentový model postojů předpokládá kombinaci těchto složek postoje, přesto však může dojít k situacím, kdy některá ze složek může být dominantnější. Ve většině případů jsou kognitivní, emotivní a konativní komponenty vyvážené (Nakonečný, 2009:135)

CHARAKTERISTIKA VÝZKUMU

Výzkum byl proveden kvalitativní strategií a jeho cílem bylo zodpovězení hlavní výzkumné otázky (HVO) ve znění: *„Jaký mají postoj k doprovázení svých členů v obtížných životních situacích činovníci vybraných skautských oddílů a členové oddílů?“* Na základě konceptualizace bylo odvozeno 6 dílčích výzkumných otázek (DVO):

DVO1: Jak skautští vedoucí vnímají doprovázení svých členů?

DVO2: Jak skautští vedoucí prožívají doprovázení svých členů?

DVO3: Jak skautští vedoucí doprovázejí své členy?

DVO4: Jak skautští členové vnímají své doprovázení ze strany činovníků?

DVO5: Jak skautští členové prožívají své doprovázení ze strany činovníků?

DVO6: Jak jsou skautští členové doprovázeni činovníky?

Metodou sběru dat byl polostrukturovaný rozhovor obsahující otevřené otázky, které byly sestaveny do scénáře rozhovoru. Jednotkou zkoumání byl postoj k doprovázení členů skautu a jednotky zjišťování měl výzkum 2: skupinu skautských činovníků a skupinu členů Junáka. Respondenti byli do výběru vzorku zařazeni kriteriálním výběrem:

- Respondent je činovníkem nebo členem Junáka
- Respondent figuruje ve skautu déle než 1 rok
- Respondent působí ve skautu ve vybraném městě

Činovníci i členové byli vybráni v konkrétní lokalitě, která je specifická velkou hustotou skautů, čímž vzniká prostor pro rozmanitost vzorku. Ve městě se nachází dvě skautská střediska a čtrnáct

skautských oddílů, což vede k větším možnostem ke zkoumání postojů k doprovázení v činnosti skautských oddílů. Jednotliví respondenti byli osloveni osobně nebo elektronicky (přes sociální síť) a vybráni na základě rozmanitosti vzorku (muži i ženy, různé věkové kategorie, zastoupení obou středisek). V tomto výzkumu byly v rámci triangulace uskutečněny rozhovory nejen s respondenty-činníky, ale také se členy skautského hnutí. Uskutečnily se rozhovory s 8 respondenty. Rozhovory byly podrobeny transkripci a interpretovány za pomoci otevřeného kódování zakotvené metody. V textu transkripce byla analyzována témata, jimž pak byla přiřazena označení, tzv. kódy. Kódy jsme seskupovali do kategorií a následně kategorie spojovaly do konceptů, za jejichž pomoci byla provedena interpretace.

Následující empirická zjištění jsou řazena do 6 kapitol odpovídajících výše zmíněným dílčím výzkumným otázkám. Pro větší přehlednost pro čtenáře jsou některé kapitoly dále rozpracovány také do podkapitol, které odpovídají dané dílčí výzkumné otázce.

EMPIRICKÁ ZJIŠTĚNÍ

Vnímání doprovázení svých členů skautskými vedoucími

Nejprve jsme zkoumaly, jak vnímají skautští vedoucí doprovázení svých členů. Ukázalo se, že každý člen je vnímá zcela jinak. R1 chápe doprovázení jako synonymum pro pomoc: „*že když ten druhej neví, tak mu prostě pomůžu, jistím ho. Asi si taky pod tím představím to, že když je prostě někdo v nesnázi a s něčím si neví rady, tak ho prostě nějak nakopnu a pomůžu s tím, aby prostě nebyl úplně ztracený. S tím doprovázet si pojím slovo pomoci.*“

Představy o doprovázení R2: „*Já si představím nějakýho většího člověka, staršího a nějaký malý dítě podle něho, jak se ho ten starší snaží nějak doprovázet na jeho cestě a snaží se mu jakoby pomáhat. Představím si dlouhou cestu, která znamená právě spíš cestu životem než nějakou konkrétní cestu.*“ R2 je zároveň přesvědčena, že doprovázení v rámci skautu by mělo být pouze skupinové, tedy doprovázet jedince v rámci družiny, nikoliv samostatně: „*Já bych jediné doprovázela členy všechny zároveň. Já osobně nepreferuju to, že bych se měla věnovat jenom jednomu více než druhému. Protože ve skupince máš minimálně 5 těch děcek a myslím si, že se nedá všem věnovat úplně nastojno na 100 %, protože ani rádce nemá tolik času. Takže jediné doprovázet jako skupinku. Já doprovázení vnímám právě skrz ty schůzky.*“

R3: „*Pojem doprovázet, tak to si představím, že třeba doprovázím nějakou důležitou osobu někam... Hodně se to točí s podporou třeba... Spíš je to myšleno v tom duchovním slova smyslu, jako tou etapou, životní cestou. Snažit se je prostě posunout někam dál, aby to udělali dobře a aby měli dobře využít svůj čas, aby se nechytili nějakýho špatnýho vlivu.*“

R4 rozumí pojmu doprovázení v dlouhodobé perspektivě: „*Tak to jsme vlastně celej život doprovázení. Mladší vlč je doprovázeno starším vlkem... No představuju si takovýho rádce, kterej jako provází určitýma jakoby částmi života, že ukazuje pozor, tady by ses mohl spálit. Takže si ho představuju spíš jako průvodce. A pak ten člověk, co je doprovázen, tak pak taky se stane dalším průvodcem. Toto je průvodce, kterej mě doprovází, takovým ochráncem pro mě je, když jsem v tom světě nebo v nějaké aktivitě nezkušený, tak abych se hned tak nespálil.*“ R4 však zároveň také zmiňuje, že doprovázení má podmínku – musí se k němu nejprve dospět. Dále také by dle názoru R4 mělo doprovázení probíhat přirozeně, tedy nepozorovaně ze strany dětí.

Všichni respondenti se jednomyslně shodli na tom, že doprovázení patří do osnov skautu, jejich názory se ale lišily právě ve formě aplikace. R1 v této souvislosti zmiňuje, že by to nejen mělo být v osnovách nebo vnitřních pravidlech organizace zahrnuto, ale že „*je to naší povinností*“.

Rozhovory s respondenty také odhalily, že osobní cíle respondentů v rámci jejich aktivity ve skautu také korespondují s doprovázením a jsou s nimi úzce spjaty: zlepšování soft skills, začlenění členů do kolektivu, fungování členů nejen ve skautu, ale i v běžném životě, schopnost členů sám si poradit v obtížných životních situacích, pozitivní postoj k životu, vytvořit pro členy příjemné

prostředí k uvolnění i řešení problémů, podpořit a posílit kompetence členů, posílení sebekázně členů, přenášení zodpovědnosti, týmová spolupráce, hledání a posilování silných stránek členů.

V rozhovorech respondenti mluvili také o osobních selháních, která vnímají jako svoji chybu v rámci doprovázení, kdy nevědí, jak se zachovat nebo co říct, aby svěřenci pomohli, reflektují špatné zvládání problémových dětí a občasné emotivní výbuchy.

V družinách dochází k podpoře členů navzájem, kdy funguje autoregulační mechanismus skupiny, dochází k podpoře i pomocí členům ze strany jiných členů. Skupina tedy v určitých situacích působí jako samostatný systém schopný vzájemné pomoci a rádce se dostává do pozadí, ze kterého vystupuje pouze v případech, kdy dochází k selhávání těchto autoregulačních mechanismů.

Rozpor mezi názory respondentů nastal v otázce zapojení více zdrojů do řešení problémů svěřenců, tedy zda by do řešení situace měly být zapojeny třetí osoby mimo rádce a člena, jako jsou například rodiče a odborníci.

Činovníci se shodují na tom, že by doprovázení na laické úrovni ve skautu probíhat mělo, vzniká tedy prostor pro intenzivnější zapojení skautu do spolupráce se sociálními službami zaměřujícími se na děti a mládež. Provázanost by v praxi mohla přinést komplexnější řešení situace a také nadále fungovat jako primární prevence.

Obdobně jako u všech profesí, tak i u skautu, ačkoliv se nejedná přímo o profesi, ale o volnočasovou aktivitu, čerpají činovníci podporu své práce z několika zdrojů. Mezi významné zdroje ovlivňující činnost rádců ve skautu i při doprovázení členů patří osobní zkušenost, vzdělávání, osobnostní rys činovníka (konkrétně schopnost flexibilního rozhodování), podpora okolí, pravomoci rádců, vzájemná podpora činovníků, osobní motivace a podpora ze strany vedení (vnímají ji jako potřebnou, ale ne všem respondentům se dostává). Všichni respondenti prošli skautem nejprve jako členové a následně také jako rádci, proto vnímají, že ve své práci často čerpají právě z těchto zkušeností.

Mezi pravomoci rádců patří možnost vyloučení extrémně problémových členů, což respondenti považují za obrovskou úlevu při své práci, i když tuto cestu zatím nikdy nevyužili. Rádci vnímají kromě určitých zdrojů a pravomocí také svoje osobní limity.

Prožívání doprovázení skautskými vedoucími

Odpovědi respondentů ohledně prožívání lze spojit se 3 kategoriemi, které jsou vzájemně propojeny a souvisí spolu, emoce spojené s činností ve skautu, emoce spojené se členy a emoce spojené s doprovázením.

Emoce se ve výpovědích respondentů objevují jednak přímo vyjádřené a také nepřímo, kdy je sám respondent nepojmenovává, ale mluví o nich ve spojitosti s různými situacemi.

Nejčastější zmiňovanou emocí u respondentů je radost. Tuto emoci spojují respondenti s rozvíjením členů, pozitivní zpětnou vazbou od členů, vedení i okolí, aplikací ve skautu naučených dovedností a schopností členů v běžném životě, ale také s pocitem smysluplně stráveného času. Respondenti také pociťují určitou zodpovědnost, nejen ve smyslu odpovědnosti za svěřence, ale také morální odpovědnosti. Z uvedených odpovědí některých respondentů také vyplývá, že jejich pocity do značné míry ovlivňují pocity členů, je pro ně proto primární spokojenost svěřenců. Skaut je pro činovníky dobrovolnou neplacenou aktivitou, což se také odráží ve výpovědích zmiňujících se o aktivitě ve skautu jako formě oddechu a uvolnění.

V případech, kdy se respondentům nedaří, prožívají lítost, smutek, rozčilení, bezmoc i ztrátu energie a chuti v činnosti pokračovat. Vyčerpání občas pociťuje každý z respondentů, ale jedná se pouze o krátkodobé či chvilkové, které neznemožňuje činovníkům pokračovat ve své činnosti. Činovníci se také cítí občas pod tlakem (zejména vzhledem k velké zodpovědnosti za vývoj členů) a frustrováni, což uvádějí hlavně ve spojitosti s kladením velkých nároků ze strany vedení a s pocitem svého selhání. Avšak respondenti v této souvislosti hovoří o pocitech krátkodobého charakteru, které odezněly většinou krátce poté, kdy respondent opět načerpal svoji energii a srovnal si své myšlenky. Všichni oslovení respondenti se shodují, že u nich z velké míry převažují pozitivní emoce a negativní vnímají jako přirozenou součást fungování ve skautu a života jako takového.

Přímo s doprovázením zažívají respondenti často smíšené pocity, kdy nedokážou rozeznat, zda jde o pozitivní, nebo negativní emoce. Jedná se například o pocit spojený s tím, když se na činovníka obrátí člen s určitým problémem. Činovník zažívá potěšení z vložené důvěry, zároveň však obrovskou tíhu odpovědnosti a strachu, že nedokáže adekvátně zareagovat a pomoci. Pozitivní emoce, jak už bylo uvedeno, jsou spojeny s pocity a prožíváním členů, ale také s kladnými výsledky doprovázení, s důvěrou, kterou k nim členové chovají a na jejímž základě se chodí respondentům svěřovat, a spokojeností nejen členů, činovníků, ale také rodičů dětí. Mezi negativními emocemi se v odpovědích respondentů objevoval strach spojený s obavami, že nedokážou svěřenci pomoci, neadekvátně vyhodnotí situaci, udělají nebo povědí něco, co situaci ještě zhorší, nebo sami budou mít problém situaci unést. Dále respondenti identifikovali nervozitu spojenou zejména s počátky doprovázení, když začali vést družinu nebo v začátcích pomoci při problému člena, lze tedy odvodit, že se jedná o nervozitu z neznámého. Nervozitu respondenti ale vnímají jako přirozenou, nemají pocit, že by je ochromila natolik, že by nebyli schopni řešit vyskytlé problémy a jevy. Jeden z respondentů uvádí také vztek, ale pouze krátkodobý, a to ve chvílích, kdy má pocit, že družinu nezvládá a členové ho neposlouchají.

Sociální práce může činovníkům v oblasti zvládání pocitů, psychohygieny a týmové kooperace nabídnout mnohé, zejména inspiraci supervizních setkání, kde by se činovníci mohli těmito tématy komplexněji zabývat.

Doprovázení členů skautskými vedoucími

Při zjišťování doprovázení členů skautskými vedoucími bylo nejprve nutné zjistit interakci členů a činovníků, která se u jednotlivých respondentů lišila. Poté byly výpovědi kategorizovány do 3 složek doprovázení, jak je uvádí Vávrová (2012), na poradenství, podporu a nezbytnou pomoc. Setkávání činovníků s členy lze dělit na setkávání v rámci skautských aktivit a setkávání mimo skaut. V rámci skautu se rádci s členy zpravidla setkávají hodinu a půl až dvě hodiny jedenkrát týdně. Činovníci, kteří nevedou družiny, se s členy setkávají spíše nepravidelně při různých příležitostech a aktivitách. Mezi další „skautské setkávání“ se řadí také letní tábory, které jsou různě dlouhé dle zvyklostí jednotlivých oddílů, výpravy střediskové, oddílové i družinové a akce výjimečného charakteru, jež sice probíhají pravidelně, ale maximálně jedenkrát do roka (např. mikulášská nadílka, skautské závody, skautské akce lokálního charakteru apod.). Dva respondenti se řadí do křesťanský orientovaného oddílu, takže mezi jejich skautské akce patří také tzv. betlémské světlo a pomoc při práci na farní zahradě.

Setkávání mimo skaut probíhá náhodně, rádce i jeho členové pochází z jednoho města, jsou tedy taková setkání přirozeným jevem, na společných mimoskautských akcích a při domluvených setkáních, tedy kdy se rádce domluví s členem/členy a setkají se mimo rámec družinových schůzek. Jeden z respondentů razantně odmítá setkávání se s jednotlivými členy mimo skaut, a to z důvodu, že nikoho nechce upřednostňovat. Pokud by se viděla se všemi členy zároveň, čímž by nedošlo k upřednostňování nikoho ze členů, vnímá to potom jako družinové setkávání, tedy v rámci skautu, nikoliv mimo něj. K interakci činovníků a členů dochází také v kyberprostoru, kde se nejčastěji spojují na různých sociálních sítích a aplikacích. Jeden z respondentů přímo označuje dnešní členy jako „virtuální generaci“, z čehož pramení potřeba tohoto druhu interakce. Činovníci jsou tedy se svými členy ve spojení téměř denně, i když se fyzicky nestýkají.

Respondenti zmiňují, že při poradenství, ale také při podpoře a pomoci v krizových situacích vnímají za nutné mít se členy vytvořený blízký vztah založený na důvěře a přátelské atmosféře, vytvořit členům útočiště, kam se mohou kdykoliv uchýlit se svými problémy i obavami, kde za ně nebudou postihováni. Všichni oslovení respondenti v různé formě aplikují poradenství ve své praxi, ačkoliv neradi udělují direktivní rady, raději se snaží být pro své členy průvodcem, který je situací provede a navede je, popřípadě jim udělí přátelskou radu. V určitých případech připouští, že udělují rady způsobem, že členům sdělí, co by na jejich místě udělali oni, ale finální rozhodnutí záleží vždy na samotném členovi. V rámci poradenství se respondenti snaží také ukázat členům

dobré a špatné, pomáhají jim zorientovat se ve světě. Orientaci ve světě mnohdy demonstrují prostřednictvím her, aby si sami členové uvědomili hodnoty a mohli si je uspořádat, nikoliv že by jim je někdo přímo „diktoval“. Respondentky-ženy mají zkušenosti s vedením dívčích družinek, dodávají tedy, že v určitém věku si jejich členky přicházejí pro radu ohledně vztahů, druhého pohlaví i sexuálního života.

Podpora

Respondenti se nejčastěji setkávají s emocionální podporou, kterou denně poskytuje každý z nich členům, ale byli již okolnostmi nuceni poskytnout také informační (při zprostředkování kontaktu na dětského psychologa) a instrumentální (kdy členka měla problémy doma a rodič jí nebyl ochoten poskytnout peníze na registraci do Junáka; respondentka osobně vyjednala podmínky u vůdce oddílu a členka mohla nadále „legálně“ navštěvovat skaut) a kladnou zpětnou vazbu činovníci poskytují na každé schůzce, obzvláště když se snaží u každého člena individuálně hledat jeho silné stránky, poukazovat na ně a společně se členem na nich dále pracovat. Oporu poskytovanou sociálním společenstvím dostává člen nejen ze strany svého rádce, ale také od ostatních členů.

Emocionální, tedy psychickou a citovou oporu rádci poskytují nejen členům, kteří pocházejí z neúplných či sociálně slabších rodin, ale také z úplných, protože respondenti vnímají, že každé dítě má problémy, ty však nejsou spojovány pouze s určitým sociálním statutem či sociální vrstvou. Nejčastěji se respondenti setkávají s aktivním nasloucháním, kdy členům nemohou v situaci nijak pomoci, ale vyslechnou je a podpoří v dané chvíli.

V rámci podpory se někteří činovníci také snaží o předávání hodnot svým členům, na základě kterých pak mohou členové formovat ty svoje. Jiní respondenti se snaží zase podpořit své členy tím, že se snaží rozvíjet jednotlivce, tedy hledat u každého z nich různé talenty a podporovat jejich rozvoj. Podporu poskytují nejen rádci členům, ale i naopak. Respondenti si všimají, že díky členům mají možnost se rozvíjet i oni sami. Dochází tedy k budování rovnocenného vztahu, kdy podporu poskytují nejen rádci, ale i členové.

Někteří respondenti uvádí, že s členy tráví čas i mimo skautské prostředí, a to i v případech, kdy nedochází k žádné obtížné situaci u členů. V teoretické části je zahrnuto do podpory také „budování vztahu při dočasné absenci problému z důvodu vytváření pevného pouta mezi doprovázejícím a doprovázeným“, což naplňuje právě zmíněné setkávání se i mimo skaut a vytváření pevného pouta mezi činovníkem a členy.

Do opory poskytované sociálním společenstvím spadá i přenášení odpovědnosti z rádce na členy, k němuž v družinách běžně dochází, obzvláště těch staršího věku. Přenášení odpovědnosti probíhá formou vložení důvěry do členů, kdy mají možnost ovlivňovat rozhodnutí o náplni družinových schůzek a postupně o důležitějších věcech typu začlenění ostatních členů do kolektivu a podobně. Při přibývajících zodpovědnosti za sebe, ale i za druhé dochází u členů k tomu, že se více podporují i oni navzájem. U starších se dbá na přenášení zodpovědnosti nejen za ně samotné nebo za členy jejich družiny, ale i za menší členy a dochází k určité „přípravě“ na to, aby se mohli zanedlouho také stát rádci a činovníky.

Nezbytná pomoc

Všichni respondenti se ve své činnosti setkali s méně či více závažnějšími problémy, a dostali se tedy do situace, kdy nějakým způsobem museli reagovat a členovi pomoci. Téměř všichni respondenti problémy sami aktivně vyhledávají, když tedy vidí, že je člen smutný či ve stresu, snaží se s ním situaci řešit a nabídnou mu pomoc. Výjimkou je jeden respondent, který řeší problémy, „až když přijdou“. Respondenti se setkali i se situacemi, že za nimi přišel sám člen nebo jeho blízký a o problému mu řekl.

I když se respondenti s problémy setkávají často a v rozhovorech o nich mluví, na přímou otázku, zda se někdy dostali do situace, kdy byli nuceni rychle jednat, protože kdyby se v tu chvíli nerozhodli jednat, tak by neaktivita znamenala členovu újmu, odpovídali většinou negativně. Přesto z uvedených výpovědí i příkladů, jež respondenti popisovali, vyplývá, že se s touto situací setkali

mnohokrát a připouští, že kdyby v dané chvíli nezasáhli, členové by jistě utrpěli určitou ztrátu. Všichni respondenti se cítí povinni vyskytlé problémy a jevy řešit, z rozhovorů ale není jasné, zda to pramení z jejich pozice v organizaci, nebo z jejich povahy, kdy by členům pomohli nezávisle na funkci.

Důležitým aspektem nezbytné pomoci je také reakce činovníka na různé nastalé jevy a situace, protože učí své členy také osobním příkladem a při úspěšném i neúspěšném řešení problémů může tento způsob řešení situace člen převzít od svého rádce. Respondenti se snaží vždy jednat individuálně, nelze tedy obecně říci způsob východiska situací, vždy záleží na situaci, ale také členovi, který problém řeší, protože každý člen je individuální osobnost a má jiné potřeby. Respondenti vyjádřili, že podstatné je také člena neodbytný, když přijde za činovníkem s problémem, protože i problém, který rádci může připadat jako banální, může být pro člena klíčovým. Rádce musí dbát na určitou sebereflexi, tedy uvědomit si, proč se zachoval tím způsobem a ne jiným a jestli to bylo správné rozhodnutí. Rádce by měl členovi při řešení problémů vytvořit příjemnou atmosféru a věnovat mu svoji plnou pozornost, tudíž si na něj vyhradit čas a prostor. Dále respondenti vnímají jako významnou součást zachování diskretnosti. Řešení problémů činovníky jako takové je velmi individuální, někteří upřednostňují přímou konfrontaci s členem, jiní spíše řešení aktivitou nebo hrou a ostatní přátelským popovídáním a společným nalezením řešení. V souvislosti s tím činovníci také poznamenávají, že si v situacích sami mnohdy nevěděli rady, což pro ně bylo stresující.

Z výše uvedeného mimo jiné vyplývá, že rádci a jejich členové jsou si blízcí, často proto tedy bývají jakýmsi mezičlánkem v řešení problému samotným členem a řešením na profesionální úrovni. Činovníci sami jsou určitým, dalo by se říci, sítem, kdy se situaci snaží řešit vlastními silami, ale vzhledem k tomu, že jsou laiky, mnohdy dále spolupracují s profesionály a odborníky, a to zejména v oblasti sociální práce, ale také psychologie a pedagogiky. Dochází ovšem také k situacím, kdy činovníci nevědí, kam přesně se, mimo rodiče a zákonné zástupce, o pomoc obrátit, mělo by tedy dojít k větší návaznosti a informovanosti činovníků o možnostech spolupráce s dalšími orgány při pomoci jejich svěřencům, ale také k obeznamenosti oněch odborníků o možnostech skautu jako jednoho ze subjektů pomoci klientům.

Vnímání doprovázení skautskými členy

Druhá část interpretace se věnuje postoji samotných členů k jejich doprovázení. Jak členové vnímají doprovázení, lze identifikovat prostřednictvím 3 kategorií: představy o doprovázení, potřeby členů a vnímání činovníka členy.

Představy o doprovázení

Podobně jako u respondentů-činovníků při rozhorech u členů došlo k různému, ale částečně se doplňujícímu vnímání doprovázení.

R5 ho spatřuje v: „*Doprovázení to je prostě, že s tím člověkem seš a že je vlastně schopnej nebo vždycky ti pomůže a je tu vlastně vždycky pro tebe. A prostě máš s ním spoustu krásných vzpomínek a můžeš s ním prožívat jak to hezký, tak to špatný, protože víš, že u tebe zůstane a že ti se vším pomůže a tak.*“ R5 si také myslí, že by se doprovázení mělo uzpůsobovat věku členů a tomu, co zrovna potřebují.

R6 vnímá doprovázení jako: „... *doprovázet ty malé, aby došli k něčemu lepšímu. Prostě těm malým pomoci k dobré cestě, aby nedělali to špatný a naučili jsme je taky něco dobrýho, aby se naučili vycházet i s téma malýma a nebyli zlí.*“ I když R6 zatím není rádce, a momentálně jím být ani nechce, vnímá doprovázení z hlediska odpovědnosti za mladší a snahy jim ukázat lepší cestu životem.

„*Já si představím doprovázení životem, což by měl skaut nebo vedoucí dělat, pro mne znamená pomáhat se vším, co jde*“ (R7). R7 ztotožňuje doprovázení životem s pomocí.

„*Obecně jako že někoho doprovázíš někam. A v hlubším smyslu, i v tom skautském, jako být někomu vzorem*“ (R8). Členové v souvislosti s doprovázením i se svými potřebami v rozhovorech často zmiňují vzory, se kterými identifikují své rádce.

Potřeby členů

Členové v rozhovorech uvádějí několik svých potřeb, které se částečně shodují i s jejich očekáváním od skautu. Pro větší přehlednost jsou potřeby kategorizovány na potřeby individuální, potřeby členů, které má uspokojovat rádce, potřeby, které má saturovat skupina, a potřeby odpočinku a dobře stráveného času.

Individuální potřeby. Mezi individuální potřeby členů řadíme potřebu pozitivní energie, učení se novým věcem, a to nejen ve smyslu zlepšování se v dovednostech, ale také objevování nových dimenzí řešení konfliktů a situací. Dále sem patří také potřeba věkově podobné družiny.

Potřeby saturované rádcem. Členové od svého rádce ke své spokojenosti potřebují, aby s ním měli dobrý vztah, na základě kterého by se mu mohli kdykoliv svěřit. Dále potřebují, aby jim rádce naslouchal, vždy je vyslechl, pomohl jim při obtížích, popřípadě se jich zastal. Někteří respondenti od svých rádců vyžadují, aby jim byli vzorem, se kterým by se mohli ztotožnit, popřípadě ho brát jako inspiraci či idol. Jeden z respondentů v této souvislosti zmiňuje, že by rádce vždy měl řešit konflikty a nezavírat před nimi oči.

Potřeba saturovaná skupinou. Všichni oslovení respondenti vyžadují pro svoje štěstí přátelskou atmosféru, kde se cítí spokojení a vítaní. S pozitivní atmosférou souvisí taktéž potřeba stmelěného kolektivu, kde si všichni navzájem pomáhají, a pevná přátelská pouta, která mezi sebou členové vytváří. Respondent na základě svých osobních zkušeností potřebuje také jisté propojení mezi generacemi ve svém oddíle.

Potřeba odpočinku a dobře stráveného času. Zejména mladší z respondentů vnímají jako důležité také pestrý program, který by je bavil a byl by pro ně výplní volného času. Myslím tím jak bohatý program v rámci skautských schůzek, tak i příležitostné skautské akce navíc. Členové vnímají potřebu odpočinku od každodenních činností, spatřují tedy skaut jako možnost relaxace.

Vnímání činovníka členy

Členové vnímají svého činovníka jako osobu kompetentní ke svěřování s problémy i k jejich řešení, protože rádci důvěřují. Jeden z členů vnímá rádce a ostatní členy dokonce jako svoji „náhradní rodinu“. Nikdo z respondentů nevnímá činovníky negativně (výjimkou je jedna záporná neopakující se zkušenost dvou oslovených členů), naopak je všichni respondenti chválí a mluví o nich v superlativech.

Ideálního rádce si respondenti představují takového, aby je něčemu naučil, ale současně aby je to bavilo, byl zároveň kamarádem, ale s respektem, byl uzpůsoben práci s dětmi, chápavý, skautu by se měl naplno věnovat a dělat ho rád, měl by být vzorem a duševně vyspělou osobností.

Všichni oslovení členové vnímají svůj vztah s rádcem jako kamarádský, partnerský a rovnocenný. Pohledy se však liší ve vnímání formy vztahu, jeden respondent považuje svého rádce „za tatínka“, jiný za bratra a další za staršího kamaráda. S ostatními činovníky vztahy tak skvělé jako s rádcem nemají, ale přesto je vnímají jako blízké (až na výjimky). Všichni respondenti jsou se stávajícím vztahem se svým rádcem/rádcí spokojeni a nechtěli by ho žádným způsobem měnit, považují ho za jeden z hlavních zdrojů své spokojenosti ve skautu.

Pro členy je činovník někdo, kdo je pro ně autoritou, ale na přátelské bázi. Dá se tedy ze zmíněného odvodit, co členové vyžadují od osoby, se kterou by byli ochotni při problému a obtížích spolupracovat a svěřit se jí. To zároveň může být inspirací také pro sociální pracovníky pracující s dětmi a mládeží, a to zejména v sociálních službách, které s dětskými klienty spolupracují dlouhodoběji a mají možnost vytvořit obdobný vztah partnerské aliance, jako je respondenty zmíněný vztah rádce–člen.

Prožívání doprovázení skautskými členy

Respondenti–členové prožívají emoce spojené se skautem, emoce spojené s činovníkem a emoce spojené se samotným doprovázením, které se navzájem ovlivňují.

Respondenti uvádějí, že u nich zásadně převládají pozitivní emoce, které mají se skautem, činovníky i doprovázením spojeny, zejména ty související se společnými zážitky a celkovou atmosférou

v družině a oddíle. Pozitivní emoce, jež členové uvádějí, jsou nejčastěji radost spojená se skautem, spokojenost v družině i oddíle, důvěra ve své rádce i ostatní členy družiny a příjemný pocit z dobře stráveného času. Členové považují svého rádce za jim blízkou osobu, na kterou se nebojí obrátit, a emoce zaměřené na rádce, jež prožívají, jsou vesměs pozitivní. Téměř všichni respondenti se rádci svěřují rádi a sdílí s ním kladné i negativní zkušenosti, kromě jedné výjimky, kdy se respondent rádci svěřuje většinou nerad, ale nikoliv kvůli osobě rádce jako takového, ale protože se svěřuje nerad komukoliv. Když má však výjimečnou potřebu s někým svoje obtíže sdílet, je to právě rádce nebo jiný mu blízký činovník. Zmíněné pozitivní emoce členů spojené s činovníkem lze tedy shrnout jako radost, pocit bezpečí a spokojenost.

Na přímou otázku ohledně negativních pocitů respondenti souhlasně odpovídali „žádné“, avšak postupně během rozhovoru jich bylo několik odhaleno, což může znamenat, že u členů natolik převládají pozitivní emoce, že zastiňují ty negativní a oni je pak nevnímají, pokud je aktuálně neprožívají, nebo je při výzkumu nechtějí uvést. Negativní emoce se vztahují zejména k neshodám v kolektivu a k domnělým křivdám nejen na respondentovi, ale také vůči ostatním v družině. Ve spojitosti s činovníkem aktuálně respondenti negativní emoce neprožívají, ale mají určité záporné zážitky z minulosti, kdy si jedna z respondentek nesedla s vedoucí a necítila se ve vztahu komfortně, a další, jež měla vedoucí, co se nedokázala přizpůsobit jejím potřebám.

Až na výjimku téměř všichni respondenti mají ke svému rádci důvěru a prožívají pozitivní pocity, když si za ním jdou pro radu nebo se mu svěřují. S podporou se u členů vážou pozitivní emoce a všichni respondenti jsou za ni vděční. Co se týče nezbytné pomoci, tak z výpovědí vyplývá, že při problému se respondenti necítí komfortně, protože se s problémem musí potýkat, ale jsou rádi, že se s ním na někoho mohou obrátit, a těší je zájem ze strany rádce.

Jak můžeme sledovat z výpovědí respondentů, emoce jsou u nich velmi důležité a ovlivňují vztah k rádci i skautu jako takovému. Pokud by u členů převládaly negativní emoce spojené s osobou rádce, nejen že by s ním nespolupracovali při řešení problému, ale zřejmě by také do družiny pod jeho vedením vůbec nechodili. Proto stejně jako v sociální práci, tak i ve skautu je nutné dbát na klientovy emoce a pokusit se o zjištění příčin a nápravu těch záporných, kladoucích omezení při dalším jednání s klientem/svěřencem.

Doprovázení členů skautskými činovníky

Podobně jako u činovníků, tak i u členů bylo zjišťováno, jakým způsobem probíhá interakce členů s činovníky, poradenství, podpora a nezbytná pomoc.

Interakce členů s činovníky

Způsob setkávání se na družinových schůzkách probíhá u všech respondentů jedenkrát týdně, liší se však délka jednotlivých schůzek. Dále se všichni oslovení členové s činovníky setkávají na dvoutýdenních letních táborech, výpravách, tematických akcích, lokálních skautských akcích typických pro dané město a víkendových družinových výpravách. Nejen s rádci, ale také mezi sebou napříč oddíly se členové setkávají na různých skautských akcích i hrách. Skautských akcí je pro členy na výběr bohatá škála možností.

Všichni členové uvádí, že se s činovníky setkávají také mimo skaut, liší se pouze délka a forma. Někteří respondenti uvádí, že chodí s činovníkem ven si popovídat, jiní se s ním/nimi setkávají při různých příležitostech mimo skaut a jednu respondentku rádkyně doučuje v problémových předmětech.

Náplň setkávání se s činovníky mimo skaut probíhá individuálně, jde především o „povídání si“. V rámci skautské činnosti respondenti uvádí, že je vše přizpůsobeno jejich potřebám, možnostem a schopnostem. Náplň schůzek jsou zejména hry, učení a rozvíjení dovedností, seberealizace, utužování kolektivu a povídání si.

Z odpovědí respondentů-činovníků vyplývá, že se se svými členy na sociálních sítích většinou víceméně setkávají, je pro ně však rozdílné toto setkávání a face-to-face. Naproti tomu členové

tuto interakci vnímají více přirozeně, jako automatickou součást kontaktu se svým rádce. Pouze jeden z oslovených členů nevnímá kontakt přes internet jako rovnocenný s osobním, protože se na internetu nesvěřuje se soukromými věcmi, kdežto při osobním kontaktu ano. Jiný člen v této souvislosti zmiňuje, že se na sociální síti kontaktuje nejen s rádce, ale mají založenou i skupinu, kde skaut pojímají novým moderním způsobem, například zde píší online kroniku místo klasické papírové. V souvislosti s častou interakcí činovníků a členů na sociálních sítích, ale i členů navzájem z výzkumu nevyplyvá, zda se členové chovají v kyberprostoru bezpečně a zda je k tomu rádce vede. Tato dimenze sice není součástí výzkumu, ale je důležité a na ni poukázat, vzhledem k nebezpečím vztahujícím se k informačním technologiím.

Poradenství

Když respondenti potřebují s něčím poradit nebo se někomu svěřit, vždycky nejprve vyhledají vhodnou osobu, které věří a považují ji za blízkou. Respondenti za takovou osobu považují rodiče, sourozence, kamarády a činovníky. Za rodičem respondenti nechodí se všemi problémy, za kamarády považují spíše ty na obdobné úrovni, proto uvádí, že pokud se jedná o problém, se kterým chtějí poradit od staršího, vyhledávají právě jim blízké skautské činovníky, popř. starší sourozence. Respondenti vyhledávají činovníky i s osobními problémy, které se skautu vůbec netýkají. V rozhovorech je členy zdůrazňováno, že volbu osoby, které by se s problémem svěřili, provádí na základě charakteru problému, tedy pokud problém zvládají vyřešit v rámci vrstevnických vztahů, nemají již potřebu vyhledávat pomoc a radu činovníka.

Podpora

Každý z členů již dostal ze strany svého rádce určitou formu podpory. Podporu členové dostali ve formě aktivního naslouchání, vedení ke kritickému uvažování, posilování schopnosti řešit problémy vlastními silami, být tu pro člena, i když se s problémy nechce svěřit nebo je řešit, a pozitivní motivace. Jeden z členů vnímá, že podporu dostává, zároveň však zmiňuje, že se také setkal s případem, kdy mu podpora určitým způsobem chyběla a v tu chvíli by ji vyžadoval. Ostatní hodnotí podporu jako dostatečnou a zároveň adekvátní, ne příliš intenzivní ani nedostatečnou.

S podporou členů souvisí také přenášení odpovědnosti, kterou již uváděli v DVO3 činovníci, ale členové ji ve svých výpovědích také zmiňují a kladně hodnotí. Respondentům je dána určitá důvěra od rádce, kterou se cítí potěšeni a navíc se snaží činovníka nezklamat, proto ji považují také za podporu. Jako příklad respondent zmiňuje, že nově jim bylo svěřeno plánování výpravy pro celý oddíl, což shledává jako skvělou příležitost a při rozhovoru neskrývá nadšení.

Nezbytná pomoc

Každý z respondentů se setkal se situací, kdy mu rádce s obtížemi pomáhal, můžou tedy hovořit o svých zkušenostech. Respondentka v rozhovoru hovoří o příkladu, kdy došlo k velké pomoci ze strany rádce s problémem, který ji velmi negativně ovlivňoval, a nevěděla, jak ho řešit. Jiný respondent také uvádí, že ví, že i kdyby rádce s problémem nedokázal pomoci, bude se snažit ze všech sil, aby mu pomoc zprostředkoval, proto se na něj vždy obrací s pomocí. Další respondent nejvíce na své rádkyni oceňuje to, že ve chvíli, kdy měla krizi s jinou vedoucí, její rádkyně se za ni postavila a pomohla jí, i když musela jít do přímého konfliktu se svojí kamarádkou. Jeden z členů si nemyslí, že by mu rádce problém pomohl vyřešit, protože ho označuje jako neřešitelný, ale přesto to považuje za příjemnou zkušenost, protože se mu rádce snažil pomoci a věnoval mu svůj čas. Důležitým aspektem nezbytné pomoci při obtížích je také pomáhání členů navzájem, ne jen tedy ze strany rádce, ke kterému dochází, a respondenti v souvislosti s tím uvádí, že se nejprve problémy snaží řešit se skupinou a až pak s rádkyní, popřípadě jiným vedoucím.

ZÁVĚR A DOPORUČENÍ

Analýzou našich empirických dat docházíme ke zjištění, že v rámci interakcí mezi skautskými činovníky a jejich členy dochází k přesahu čistě zájmové činnosti, k něčemu, co lze charakterizovat jako doprovázení. V návaznosti na Břicháčka (1992) považujeme za důležité zdůraznit, že skauting nemá nahrazovat školu, rodinu ani jiné náboženské či sociální instituce, ale má být pouze doplňkem těchto institucí a posilovat jejich výchovný účinek. Ambicí našeho výzkumu nebylo klást rovnítko mezi skautským doprovázením a doprovázením realizovaným profesionály z řad sociálních pracovníků. Spíše jsme si kladli otázku, zda dochází v rámci vybraných skautských oddílů k uplatnění jedné z metod sociální práce – doprovázení. Nicméně zatímco v prostředí sociální práce se jedná o doprovázení profesionální, v našem případě se jednalo o jeho laickou podobu. Otázkám výzkumných implikací pro oblast sociální práce se budeme věnovat ještě později, nejprve shrneme základní zjištění.

Skautští činovníci vnímají doprovázení členů jako určitou část života, delší úsek, který je však časově ohraničený, a to většinou na dobu setrvání člena ve skautu, v některých případech i poté. Z výpovědí vyplývá, že doprovázení probíhá v rámci všech jeho součástí, tedy poradenství, podpory i nezbytné pomoci při zvládání obtížných situací. Doprovázení rozlišují na individuální i skupinové a zároveň se domnívají, že je potřeba je využívat komplementárně. Zároveň si uvědomují, že k doprovázení jsou nezbytné určité předpoklady, že ho nelze uplatňovat vždy a mělo by být prováděno přirozenou formou, aby mělo co největší účinek. Respondenti se jednomyslně shodují na tom, že by doprovázení v činnosti skautských oddílů probíhat mělo. Tuto skutečnost považujeme za ukazatele toho, že jim není lhostejný osud jejich svěřenců, o čem svědčí i fakt, že se jim mnohdy věnují i nad rámec povinností skautského činovníka.

Již v úvodu bylo uvedeno, že podstatou výchovného doprovázení jsou podpurné vztahy mezi dítětem či dospívajícím a tím, kdo ho doprovází. A právě na charakteristiku vztahu se zaměřil i náš výzkum. Vyplývalo z něj, že vztah vytvořený mezi činovníkem a jeho členy je základem doprovázení, a jak činovníky, tak i členy je vnímán většinou jako rovnocenný s prvky autority.

Takový vztah může mít pozitivní i negativní aspekt. Jeho přínosem je, že tvoří základ úspěšného doprovázení, na druhou stranu rizikem je právě ona křehkost vztahu, která snadno může přejít v nerovný vztah, manipulaci až k chorobné závislosti člena na svém rádcí.

V souvislosti s charakteristikou vztahu nás zajímaly rovněž emoce, které jsou s ním spjaty. Ukázalo se, že činovníci i členové prožívají při doprovázení emoce pozitivní i negativní, které ovlivňují jak jejich aktivitu ve skautu, tak vztah se členy i celkové chování při doprovázení.

Interakce členů s činovníky probíhá jedenkrát týdně v rámci pravidelných družinových schůzek v různé délce. Dále se ve skautu s rádcem členové setkávají na letních táborech, výpravách, tematických akcích, lokálních skautských akcích, víkendových družinových výpravách a skautských hrách. Setkávání mimo rámec skautské činnosti probíhá náhodně, ale také plánovaně, kdy se respondenti domlouvají s členem/členy na individuálních setkáních, ať už za účelem pomoci nebo při příležitosti neformálního setkání přátel. Náplní pravidelných skautských schůzek je program přizpůsobený potřebám a možnostem členů.

Interakce činovníků a členů probíhá také v cyberprostoru, nejčastěji na sociálních sítích. Dnešní členové se ve virtuální realitě pohybují běžně a rádce musí být schopen se členy „držet krok“, čímž se otevírá nová dimenze pro komunikaci mezi členy a činovníky – činovník je „k dispozici“ téměř nepřetržitě a může být členovi nápomocen při řešení obtížných životních situací.

V návaznosti na hlavní výzkumnou otázku této stati lze shrnout, že jak skautští činovníci, tak také jejich svěřenci hovořili o tom, že v jejich družinách je doprovázení realizováno, přičemž jeho tři složky jsou naplňovány v různé míře a formě. Zároveň se skautští činovníci jednomyslně shodují v tom, že doprovázení do skautských osnov patří a již k němu zčásti dochází nyní, vidí zde ale pořád určité limity pro další zlepšování (se kterými by bylo vhodné pracovat např. v rámci specializovaného vzdělávání).

Pojďme se nyní podívat na tato empirická zjištění z hlediska jejich potenciálního využití v sociální práci s dětmi a mládeží. Domníváme se, že jak skautské doprovázení, tak také sociální práce s mládeží mají určité prvky společné. Tím základním je úsilí o blaho (well-being) dětí a dospívajících, tedy o jejich zdravé životní zvládání. Dále jak sociální práce, tak také skaut vychází z přístupu zaměřeného na silné stránky jedince, na rozvoj jeho potenciálu. Ve skautingu je to vyjádřeno zásadou tzv. „pedagogického optimismu“. Ten spočívá ve vnímání dítěte jako osoby v jádru dobré a vyhovatelne s potenciálem rozvoje a růstu (srov. Bricháček, 1992). Liší se způsob, jak těchto principů dosahují. Zatímco sociální pracovníci poskytují intervence na profesionální úrovni, skautští činovníci jsou v roli paraprofesionální, výchovně doprovázející. Právě kvůli této neformálnosti jejich role jsou právě oni pro některé děti a dospívající dostupným vnějším zdrojem podpory, protože jedině na ně jsou schopni se obrátit.

Domníváme se, že v rámci intervencí do životních situací dětí a dospívajících by bylo vhodné, aby se role sociálních pracovníků i skautských činovníků stávaly více komplementárními, a to při vědomí odlišnosti jejich působení. Znovu zdůrazňujeme, že považujeme za důležité odlišit doprovázení uplatněné prostřednictvím profesionálních intervencí sociálních pracovníků od laického doprovázení skautskými činovníky. V čem může ona komplementarita spočívat? Jako ideální se nám jeví, aby skautští činovníci v případě potřeby odkazovali své svěřence do rukou profesionálních sociálních pracovníků, a naopak, aby sociální pracovníci s mládeží (například z OSPODu, nízkoprahových zařízení) zároveň se svými intervencemi nabízeli (v případě, že je to reálné) také možnost zapojení do skautu. Jak totiž ukázal náš výzkum, nejedná se o pouhou volnočasovou organizaci, kterých je celá řada, ale o ucelenou formační metodu, jejíž součástí je rovněž doprovázení svých členů. Velkou předností skautu je rovněž skutečnost, že se nalézá v každém větším městě, a tudíž je pro klienty sociálních pracovníků poměrně dostupný. Máme za to, že právě ona komplexní péče poskytující se ve skautských oddílech, od prevence přes podporu až po řešení vyskytujících se problémů, ačkoliv je na laické úrovni, může velmi adekvátně doplňovat činnost sociálních pracovníků věnujících se právě dětem a mládeži. Výhodou navrhované komplementarity spočívající v propojení sociální práce a skautingu by nebyl pouze komplexnější přístup k dětem a dospívajícím, ale také eventualita snížení stigmatizace členů. Někteří vrstevníci členů i dospělí v jejich okolí mohou formální organizace poskytující sociální služby vnímat pejorativním způsobem a jejich klienty mohou označovat „nálepkou sociálního případu“, kdežto skaut na ně může působit jako běžná volnočasová aktivita, která částečně plní také funkci již zmíněných formálních organizací.

POUŽITÉ ZDROJE

- BADEN-POWELL OF GILWELL, R. 2006. *Na pomoc skautským vůdcům*. Praha: Junák.
- BAŠTECKÁ, B. (Ed.). 2009. *Psychologická encyklopedie: aplikovaná psychologie*. Praha: Portál.
- BAŠTECKÁ, B. 2005. *Terénní krizová práce: psychosociální intervenční týmy*. Praha: Grada.
- BOZDĚCH, Z. 1996. *Skautský oddíl*. Liberec: Skauting, Skautské prameny.
- BRUMOVSKÁ, T., MÁLKOVÁ, G. 2010. *Mentoring: výchova k profesionálnímu dobrovolnictví*. Praha: Portál.
- BŘICHÁČEK, V. 2006. *Čekatelská zkouška*. Praha: Junák – svaz skautů a skautek ČR.
- BŘICHÁČEK, V. 1992. *Skautský oddíl*. Liberec: Skauting, Skautské prameny.
- ECCLES, J., GOOTMAN, J. A. (Eds.). 2002. *Community Programs to Promote Youth Development*. Washington, DC: National Academies Press.
- FRASER, M. W. 2004. *Risk and Resilience in Childhood*. Washington, DC: National Association of Social Workers.
- GABURA, J. 2005. *Sociálne poradenstvo*. Bratislava: Občianske združenie Sociálna práca.

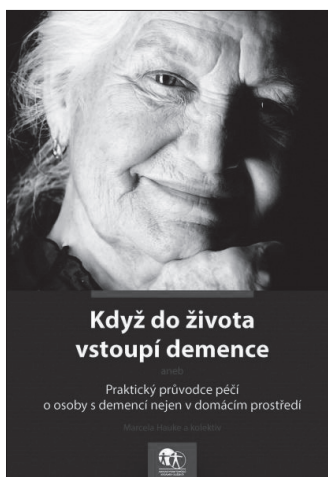
- GELDARD, K., GELDARD, D. 2012. *Personal Counseling Skills: An Integrative Approach*. Springfield, Illinois: Charles C. Thomas.
- GROSSMAN, J. B., RHODES, J. E. 2002. The Test of Time: Predictors and Effects of Duration in Youth Mentoring Relationships. *American Journal of Community Psychology*, 30(2), 199–219.
- GROSSMAN, J. B., TIERNEY, J. P. 1998. Does Mentoring Work? An Impact Study of the Big Brothers/Big Sisters Program. *Evaluation Review*, 22, 403–426.
- HAYES, N. 2000. *Základy sociální psychologie*. Praha: Portál.
- HEWSTONE, M., STROEBE, W. 2006. *Sociální psychologie: moderní učebnice sociální psychologie*. Praha: Portál.
- JEDLIČKA, R. 2015. *Poruchy socializace u dětí a dospívajících: prevence životních selhání a krizová intervence*. Praha: Grada.
- JUNÁK – ČESKÝ SKAUT, Z. S. 2016a. *Řád pro vzdělávání činovnic a činovníků Junáka* [online]. [15. 3. 2016]. Dostupné z: <http://krizovatka.skaut.cz/dokumenty/file/266-rad-pro-vzdelavani-cinovnic-a-cinovniku>
- JUNÁK – ČESKÝ SKAUT, Z. S. 2016b. *Skauting pro všechny* [online]. [8. 4. 2016]. Dostupné z: <http://spv.skauting.cz/jak-na-to/>
- JUNÁK – ČESKÝ SKAUT. 2015a. *Stanovy spolku Junák – český skaut, z. s., schválené XIV. valným sněmem Junáka v Litomyšli dne 29. 3. 2014*. Praha: Junák.
- JUNÁK – ČESKÝ SKAUT. 2015b. *Výroční zpráva 2014* [online]. [15. 3. 2016]. Dostupné z: http://www.skaut.cz/sites/default/files/vyrocní_zpravy/vyrocní_zprava_junak_2014.pdf
- MASTEN, A. 1994. Resilience in Individual Development: Successful Adaptation Despite Risk and Adversity. In: WANG, M. C., GORDON, E. W. (Eds.). *Educational Resilience in Inner-city America: Challenges and Prospects*. Hillsdale NJ: Lawrence Erlbaum, 3–26.
- MATOUŠEK, O. 2008. *Metody a řízení sociální práce*. Praha: Academia.
- NAKONEČNÝ, M. 2009. *Sociální psychologie*. Praha: Academia.
- PETRÁŠOVÁ, M. A., PRAUSOVÁ, I., ŠTĚPÁNEK, Z. 2014. *Mentorink: forma podpory nové generace*. Praha: Portál.
- PUNOVÁ, M. 2015. Práce s mládeží v době nejisté. *Sociální pedagogika / Social Education*, 3(1), 70–84.
- PUNOVÁ, M. 2012. Resilience v sociální práci s rizikovou mládeží. *Sociální práce / Sociálna práca*, 2(2), 90–103.
- SEDEN, J. 2005. *Counselling Skills in Social Work Practice*. Maidenhead: Open University Press.
- SCHAVEL, M. 2004. *Sociálne poradenstvo a supervízia v sociálnej práci*. Bratislava: Gerthoffer.
- Skauting. 1995. Liberec: Skauting, Skautské prameny.
- ŠÍŠKOVÁ, T. 2012. *Facilitativní mediace: řešení konfliktu prostřednictvím mediátora*. Praha: Portál.
- UNGAR, M. 2015. Practitioner Review: Diagnosing Childhood Resilience – A Systemic Approach to the Diagnosis of Adaptation in Adverse Social and Physical Ecologies. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 56(1), 4–17.
- VÁVROVÁ, S. 2012. *Doprovázení v pomáhajících profesích*. Praha: Portál.
- VODÁČKOVÁ, D. 2007. *Krizová intervence*. Praha: Portál.
- ZITA, J. 2004. Sociální poradenství (nebo spíše poradenství v sociální práci). *Éthum*, 12(41), 75–89.

Marcela Hauke a kolektiv: Když do života vstoupí demence. Praktický průvodce péčí o osoby s demencí nejen v domácím prostředí. Tábor: Asociace poskytovatelů sociálních služeb, 2017.

Demografické změny v České republice, jinak také označované jako stárnutí populace, jsou už několik roků součástí odborných i veřejných diskusí. Rostoucí podíl osob v seniorském věku v naší společnosti se dotýká nejen veřejných institucí, ale také řady rodin a jednotlivců, kteří hledají odpovídající řešení při rozhodování o zajištění péče pro své blízké.

Změnou věkové struktury společnosti se z mnoha perspektiv zabývají výzkumníci a v poslední dekádě je možné zaznamenat také řadu zajímavých domácích publikací, které se věnují nejrůznějším aspektům stárnutí a stáří. Současná seniorská populace je značně heterogenní z hlediska životních situací a potřeb. Také knižní produkce se posouvá od obecných pojednání ke specifickým tématům, jako např. posilování prvků aktivního stárnutí a stáří, možnosti participace na trhu práce, bydlení seniorů, sociální služby, řešení dlouhodobé péče a mnohá další. Mezi témata, jejichž aktuálnost posiluje, patří také rostoucí počty osob postižených syndromem demence. Podle projekce České alzheimerovské společnosti lze v roce 2020 v ČR předpokládat 183 tisíc osob s demencí a v roce 2050 je odhadováno 383 tisíc osob s touto diagnózou.

Na tuto problematiku reaguje publikace zpracovaná pod vedením Marcely Hauke kolektivem autorek – zkušených odbornic, které se práci s lidmi s demencí věnují řadu let v rámci různých pomáhajících profesí. Demence je charakterizována jako multidimenzionální postižení, které zasahuje celé spektrum potřeb nemocného a razantně ovlivňuje také jeho okolí. Výjimečnost publikace spočívá právě ve snaze zaměřit pozornost na stěžejní dimenze života člověka trpícího demencí, včetně osob poskytujících pomoc a podporu, ať už se jedná o laické nebo profesionální pečující.

První tři kapitoly pojednávají demenci v medicínském kontextu. Čtenáři jsou seznámeni s postupy stanovení diagnózy,

s typy onemocnění způsobujících demenci, možnostmi léčby a zejména se základní typologií demence. Prostor na podrobnější popis je věnován Alzheimerově nemoci jako dnes nejčastějšímu typu demence. Zvláštní ocenění zasluhuje pátá kapitola, ve které autorka věnuje pozornost dvěma právním instrumentům „dříve vyslovené přání“ a „předběžné prohlášení“, s jejichž využitím mohou lidé v počátcích nemoci uspořádat osobní záležitosti a vymezit předem své zájmy a požadavky dříve, než pozbydou schopnosti

o sobě rozhodovat. V této souvislosti se mimo jiné potvrzuje často zdůrazňovaná nutnost včasné diagnózy, která poskytne dostatečný prostor pro využití obou zmíněných instrumentů.

V následujících čtyřech kapitolách jsou diskutovány specifické potíže provázející onemocnění demencí a také techniky a postupy vhodné při poskytování péče, jako např. validace, nástroje pro zvládání problémových situací nebo možnosti zvládání poruch chování. Navazují tři kapitoly, v nichž je pozornost zaměřena na systémové otázky spojené s péčí o člověka trpícího demencí. V desáté kapitole je to otázka spolupráce subjektů, které do poskytování péče vstupují – spolupráce mezi formálními poskytovateli (terénní a ambulantní služby), s neformálními pečujícími a se sociálními pracovníky obcí. Opomenuta nezůstala ani ochrana práv osob s demencí. Toto značně složité téma je rozpracováno v jedenácté kapitole, a to nejprve teoreticky, čtenář však ocení také druhou část textu kapitoly, ve které jsou prezentovány kauzistiky a příklady z praxe a jejich řešení. Dvanáctá kapitola pak shrnuje nejdůležitější informace o individuálním plánování, popsána jsou úskalí a specifika individuálního plánování při poskytování sociálních služeb osobám se zhoršenou orientací při onemocnění demencí.

V dalších částech textu autorky pamatují na ty, kteří lidem s diagnózou demence poskytují pomoc a péči. Ve třinácté kapitole jsou to pracovníci z pomáhajících profesí. Text kapitoly je zacílen monotematicky na syndrom vyhoření – autorka se zabývá příčinami, riziky nástupu a možností prevence. Tematicky různorodá je naopak čtrnáctá kapitola, ve které jsou rozpracovány oblasti, v nichž se zpravidla potřebují zorientovat rodinní pečující. Text popisuje jednak typické potíže, které poskytování domácí péče provázejí, současně nabízí stručná doporučení nebo rady pro řešení náročných situací, včetně praktických a konkrétních postupů např. při zajištění hygieny, stravování, podávání léků apod., případně odkazy na další zdroje pomoci.

Poslední kapitola je věnována souhrnné prezentaci výzkumu (některé dílčí poznatky průběžně doplňují předchozí kapitoly) zaměřeného

na popis činnosti terénních služeb sociální péče (zejména pečovatelská služba a osobní asistence), který byl realizován v roce 2016 a mapuje zkušenosti poskytovatelů služeb s možnostmi a překážkami zajištění adekvátní péče v domácím prostředí a také spolupráci formálních a neformálních pečovatелů.

Marcela Hauke se svými spolupracovníci při tvorbě knihy *Když do života vstoupí demence* vycházela z předpokladu, že lidé chtějí prožít závěr života doma, ve svém přirozeném prostředí, obklopeni známými věcmi, blízkými věcmi a vzpomínkami (jak uvádí v předmluvě, podle odhadu až 80 % osob s demencí žije doma). Opírá se přitom o dlouholeté poznatky z praxe, které potvrzují také mnohé výzkumy. S ohledem na svoji profesní zkušenost však reflektuje také náročnost domácí péče a potřebu komplexního přístupu, obzvláště v případě poskytování péče lidem postiženým demencí.

Snahou neomezovat problematiku péče pouze na vybrané segmenty, ale nahlížet na poskytování pomoci a podpory optikou životní situace osob s demencí, která má mnoho rovin, do které vstupuje řada subjektů a kvalitní péče vyžaduje jejich efektivní součinnost, se autorky připojují k aktuálnímu pojetí péče o seniory v domácím prostředí, jak je uplatňováno ve vyspělých zemích. Právě tento způsob uchopení problematiky péče o nemocné demencí navíc doplněný o konkrétní praktické rady a doporučení generuje výjimečnost publikace v současné domácí produkci.

Jestliže bylo záměrem Marcely Hauke sestavit spolu s kolegyněmi publikaci, která bude jak pro pracovníky v pomáhajících profesích, tak pro domácí pečující průvodcem při náročné cestě poskytování péče, povedlo se tento záměr beze zbytku naplnit. Knihu lze doporučit také studentům, kteří se připravují na profesi sociálních pracovníků, jejich učitelům, ale vlastně všem, kteří do životní situace lidí zasažených syndromem demence a jejich rodin v různých rolích vstupují.

Kateřina Kubalčíková,

Fakulta sociálních studií MU,

Katedra sociální politiky a sociální práce

Martin Hamadej a Beáta Balogová: Efektivita socioterapie u mentálně postihnutého dieťaťa.

Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej
univerzity, 2016.

Recenzovaná vedecká monografia autorov Martina Hamadeja a Beáty Balogovej v úvode „otvára“ problematiku mentálneho postihnutia pútavým a motivačným citátom Johna Calvina Coolidgea slovami: *„Nič na svete nemôže nahradiť vytrvalosť. Talent to nebude; nič nie je bežnejšie, ako neúspešný muž s talentom. Genialita to nebude; neodmenený génius je takmer príslovie. Vzdelanie to nebude; svet je plný vzdelaných vydedencov. Vytrvalosť a rozhodnosť samotné sú všemocné. Slogan „pokračuj“ vyriešil a vždy bude riešiť problémy ľudstva.“* V zmysle týchto viet je prezentovaný zámer monografie, a síce vyzdvihnúť socioterapiu ako metódu a relevantný postup v terapeutickom prístupe sociálneho pracovníka a pracovníčky. Ako terapeutická metóda sa stretáva s kladným efektom pri rôznych cieľových skupinách. Špecifická skupina mentálne postihnutých tvorí zvyčajnú skupinu socioterapie v rámci práce sociálnych pracovníkov a pracovníčok, kde prispieva k ich psychickej stimulácii, navodení pocitov bezpečia, istoty a vytvoreniu sociálnych vzťahov.

Optikou čísel recenzovaná monografia obsahuje 190 strán koncipovaných do 4 kapitol, kde ako napovedá už samotný názov knihy *Efektivita socioterapie u mentálne postihnutého dieťaťa*, sa autori venujú terminologickým vymedzeniam témotvorných pojmov, ich špecifikám, formám, historickým líniam, kontextom sociálnej práce a v neposlednom rade, čo je z hľadiska naplnenia kritérií pre vedeckú monografiu najdôležitejšie – výskumu.

Ako je uvedené v prvej kapitole recenzovanej monografie, vymedzenie jednotného termínu pre mentálne postihnuté osoby sprevádza podľa Baja a Vaška (1994) veľká koncepčná nejednotnosť. Pred rokom 1989 sa pre tieto osoby používali v odbornej spisbe rozmanité názvy ako „mentálne retardovaný“, „slabomyseľný“, „intelektovo úchylný“, „rozumovo zaoštalý“. Od roku 1997, vznikom *Medzinárodnej klasifikácie porúch, aktivity a participácie*, sa v odbornej literatúre jasnejšie odlišuje porucha (ako zmena anatomickej štruktúry alebo fyziologickej funkcie človeka ako dôsledku dlhotrvajúcej choroby), postihnutie v činnostiach (obmedzenie či neschopnosť realizovať niektoré činnosti ako v bežnej populácii) a obmedzenie v spoločenských aktivitách (sociálne dôsledky postihnutia, ktoré boli v minulosti nazývané hendikepom). Autori recenzovanej monografie zastávajú názor, že aj napriek rozmanitosti definícií pri nich nachádzame spoločné znaky, ako napr. znížené intelektové schopnosti a nedostatok sociálnej prispôbovosti osoby. Mentálne postihnutie má teda závažný dosah nielen na vývin a úroveň rozumových schopností, ale rovnako tak sa dotýka aj emócií, komunikačných schopností, úrovne sociálnych vzťahov a možnosti spoločenského a pracovného uplatnenia. V ďalších častiach prvej kapitoly je pozornosť autorov zameraná na etiopatogézu mentálneho postihnutia; osobitosť jedincov s mentálnym postihnutím; ich narodenie ako náročnú životnú udalosť; deskripciu ich osobnosti cez priezor kognitívnych

procesov a napokon na jednu z najdôležitejších činností sociálnej práce s mentálne postihnutými deťmi – na ich efektívnu socializáciu a integráciu.

Druhá kapitola recenzovanej monografie teoreticky analyzuje historické východiská socioterapie optikou Marie Krakešovej-Doškovej. Krakešová-Doškovú (1898-1979) považujeme za tvorkyňu a zároveň predstaviteľku originálnej koncipovanej, tzv. „psychologicko-výchovnej sociálnej terapie“ a jednu z najvýznamnejších československých teoretičiek sociálnej práce. Podľa nej je jedným z cieľov sociálnej terapie pomôcť klientovi získať reálny nadhľad na svoju rodinu a svoje sociálne okolie, no tiež kriticky rozpoznať a posúdiť jadro problémov. Dôležitým faktorom je dostatočné poznanie klienta, s ktorým prichádza pomáhajúci do kontaktu, a zároveň budovanie dôverného vzťahu. Autori sa prikláňajú k definícii Zakouřilovej (2008, s. 7), ktorá socioterapiu vymedzuje ako špecifický druh odbornej intervencie, ktorej cieľom je dosahovať priamym i nepriamym pôsobením žiaduce zmeny v správaní klientov a v ich sociálnom okolí. Podkapitola s názvom *Socioterapia ako metóda sociálnej práce* ju považuje za činnosť socioterapeuta zameriavajúcu sa na sfunkčnenie sociálnych vzťahov klienta. Cennou podkapitolou recenzovanej monografie je podkapitola 2.2.2, kde sa autori venujú teoreticko-empirickej analýze problematiky socioterapie, a to konkretizujúc vo vedeckých projektoch VEGA, KEGA v rokoch 2007–2015; vo vedeckých zborníkoch vydaných na *Inštitúte edukológie a sociálnej práce FF PU v Prešove* v rokoch 1997–2015 a v časopise *Sociální práce / Sociální práce* v rokoch 2002–2015. Zaujímavým je tiež využitie sémantického diferenciálu v podkapitole 2.2.3, prostredníctvom ktorého autori zisťovali vnímanie socioterapie u vybraných sociálnych pracovníkov a pracovníčok pôsobiach v zariadeniach sociálnych služieb. Tí ju vnímajú ako citlivú, dobrú, kvalifikovanú a správnu metódu. Zhodli sa tiež na názore, že socioterapia je adekvátnym riešením životných situácií klientov, môžeme ju považovať za špecifický druh odbornej intervencie a metódu, ktorá pomáha predchádzať rizikovému správaniu. V ostatných dvoch častiach druhej kapitoly autori

pojednávajú o posúdení ako súčasť socioterapie a rodovo citlivom prístupe v socioterapii.

Formám socioterapie, konkrétne arteterapii, muzikoterapii a ergoterapii, sa venuje tretia kapitola vedeckej monografie. Autori monografie zdôrazňujú, že umelecké terapie ako súčasť socioterapie napomáhajú harmonizácii osobnosti. Pri starostlivosti o mentálne postihnuté osoby sú vo väčšine podľa Valentu a Müllera et al. (2013) využívané terapie, ktoré majú činnostný charakter. Ciele takejto terapie sú terapeutické, formatívne a preventívne. Na dosiahnutie týchto cieľov sa využívajú primárne činnosti, ktoré na jedinca pôsobia aktivizačne a formatívne. Ako uvádzajú autori, trend využívania terapeutických intervencií v oblastiach záujmu sociálnej práce nie je nový. Bol uplatňovaný od začiatku snáh o zabezpečenie čo najefektívnejšej práce s klientmi. V súčasnej dobe je pri práci s mentálne postihnutými deťmi aj v sociálnej práci využívaný celý rad metód, ktoré majú v zmysle ich realizácie priamo terapeutický charakter. Arteterapiu popisujú ako prácu s klientom za pomoci výtvarných umeleckých foriem, kedy sa môžeme zamerať na proces tvorby a samotný výtvarný klient. Zaujímavá je podkapitola

3.2.3 o využití hlíny v arteterapii, která teoreticky exploruje a doplňuje výskum prezentovaný v ostatní kapitole vědecké monografie.

O jedinečnost a specifickost vědecké monografie se postarala její čtvrtá kapitola popisující vlastní kvalitativní výskum. Okrem predmetu bol špecifikovaný jeden hlavný cieľ a z neho vyplývajúce čiastkové ciele. Cieľom bolo upraviť emocionálne naladenie detí s mentálnym postihnutím prostredníctvom socioterapie – konkrétne arteterapie a ergoterapie s poukázaním na odlišnosti, ale aj prieniky spoločnej práce sociálneho pracovníka a špeciálneho pedagóga. Boli skúmaní dvaja mentálne postihnutí klienti – žiaci na *Spojenej škole internátnej v Trebišove*. Za uznanie stojí podrobne rozpracovaná metodológia a metodika výskumu, základný výskumný postup, rozpracovanie prípadových štúdií (anamnézy, špeciálno-pedagogická diagnostika, vlastné pozorovanie), ďalej postup arteterapeutických a ergoterapeutických činností (oblasť reči a komunikácie, sociálna a emočná oblasť, pohľad terapeuta, priebeh činností a pod.), ako aj interpretácia získaných dát vhodne doplnená obrázkovým sprievodom. Záverečné zhrnutia ostatnej kapitoly doplnené analýzou rozhovoru dotvárajú celistvý obraz o spojitostiach, ako aj odlišnostiach práce sociálneho pracovníka a špeciálneho pedagóga. K otázke, či sa autorom vo výskume podarilo naplniť cieľ, stačí dodať ich slovami: „*Cez časté počiatočné neúspechy a rozpaky vždy zvíťazí túžba niečo vytvoriť a dokázať. Práca s hlinou má na mentálne postihnuté deti pozitívny vplyv. Deti sú vo výsledku trpezlivejšie, pokojnejšie, rozvíjajú sa u nich priestorové vnímanie, jemná a hrubá motorika, fantázia, rozširuje sa slovná zásoba, potláčajú sa u nich agresívne prejavy a negatívne emocionálne prežívanie. Za veľmi dôležité a podstatné*

považujeme tiež to, že deti sú samy spokojné, radostné, sebavedomejšie, čo považujeme za veľmi dôležité pre ďalšiu prácu s nimi nielen vo výchovno-vzdelávacom procese“ (Hamadej a Balogová 2016, s. 151).

Predložená monografia ponúka systematizáciu základnej poznatkovej bázy, teoretických východísk a empirických zistení z oblasti špecifik mentálneho postihnutia, socioterapie, konkrétnych foriem socioterapie a ich socializačných aspektov. Prezentované výsledky teoreticko-empirickej analýzy môžu byť inšpiráciou sociálnym pracovníkom a pracovníčkam (a iným expertom a expertkám), ktorí pracujú v zariadeniach sociálnych služieb a aplikujú vo svojej práci metódu socioterapie pri práci s mentálne postihnutým deťom. Je preto obohacujúca pre prax (no nielen) sociálnej práce ako pomáhajúcej a multidisciplinárnej profesie v poňatí terapeutickú a pedagogickú paradigmu.

*Lívia Pížová,
interná doktorandka na Inštitúte
edukológie a sociálnej práce,
Filozofická fakulta Prešovskej
univerzity v Prešove*

Použité zdroje

BAJO, I., VAŠEK, Š. 1994. *Pedagogika mentálne postihnutých: psychopédia*. Bratislava: Sapiaientia.
VALENTA, M., MÜLLER, O. 2013. *Psychopedie – teoretické základy a metodika*. Praha: Parta.
ZAKOURILOVÁ, E. 2008. *Sociální terapie, aneb Její teorie i speciální techniky, které pomáhají v sociální práci s rodinou*. Praha: Institut pro místní správu.

**Ústav sociální práce
Filozofické fakulty
Univerzity Hradec Králové**
vás zve na 15. ročník
mezinárodní vědecké konference

Hradecké dny sociální práce.

Letošní téma:

**Nové směry, trendy a inovace
v sociální práci**

Univerzita Hradec Králové
Filozofická fakulta

Termín konání:

21. 9. – 22. 9. 2018

Budova A univerzitního kampusu Na Soutoku
(Hradecká 1227)

Více informací včetně přihlášky na
<http://hradeckednysp.usp-uhk.cz/>

Online prakticko-publicistická část časopisu na www.socialniprace.cz

Online publicisticko-praktická část časopisu je dostupná **pouze předplatitelům časopisu jako celku** (tištěná akademická část + online prakticko-publicistická část). Ostatním čtenářům budou texty zpřístupněny **s časovým odstupem** přibližně jednoho roku.

Přístupy do online publicistiky zřizujeme v měsíčních intervalech, a to na základě uhrazeného předplatného. V případě, že jste časopis zakoupili mimo distribuční firmu SEND Předplatné a máte zájem o přístup k publicistice časopisu, kontaktujte, prosím, paní Olgu Cídlovou (olga.cidlova@socialniprace.cz), která vám online přístup zřídí.

Obsah prakticko-publicistické části čísla 2/2018

O ČEM SE MLUVÍ

Rozhovor

Zástupkyně Aliancie žien Slovenska o rodově podmíněném násilí na seniorech

Reflexe

Jaroslava Pavelková se zamýšlí nad prevencí finanční nestability seniorů

Poznámka

Vilém Kmuniček konfrontuje různé úvahy o naší budoucnosti

INSPIRACE PRO PRAXI

Reflexe

Eva Dragomirecká reflektuje možnosti podpory rodinných příslušníků pečujících o člověka s demencí

Rozhovor

Rozhovor s Jozefem Dobrovičem, ředitelem zařízení pro seniory Náruč

Profil

Profily inspirujících organizací

FAKTA, LEGISLATIVA, DOKUMENTY

Expertiza

Kvetoslava Repková přináší přehled akčních plánů k problematice aktivního stárnutí

Expertiza

Anna Jašková a Veronika Kmetóny Gazdová analyzují legislativu

A další texty, na kterých pracujeme. Online publicistika bude **postupně zveřejňována v průběhu května až června 2018**.

Veřejný závazek časopisu

Časopis pro teorii, praxi a vzdělávání v sociální práci

Časopis pre teóriu, prax a vzdelávanie v sociálnej práci

Posláním časopisu Sociální práce / Sociálna práca je:

- podporovat schopnost české a slovenské společnosti řešit životní problémy lidí prostřednictvím sociální práce;
- podporovat kvalitu sociální práce a profesionalizaci praxe sociální práce;
- přispívat k rozvoji sociální práce jako vědní disciplíny a ke zkvalitnění vzdělávání v sociální práci;
- podporovat zájmy poskytovatelů a uživatelů sociálních služeb.

V zájmu dosažení těchto cílů bude časopis v rámci obce sociálních pracovníků a s nimi spolupracujících a pomáhajících pracovníků jiných oborů podporovat:

- postoje, které považují odbornost a lidskost za rovnocenná kritéria kvality sociální práce;
- postoje, které kladou důraz na propojení teoretického zdůvodnění postupů sociální práce s její praktickou orientací na problémy klientů a jejich reálné možnosti;
- soudržnost všech, kteří se angažují ve prospěch řešení problémů klientů prostřednictvím sociální práce;
- otevřenou, odlišnosti chápající, poučenou a věcnou diskusi v rámci obce sociálních pracovníků;
- chuť a zájem sociálních pracovníků vidět sebe samé očima jiných.

Posláním časopisu Sociální práce / Sociálna práca je:

- podporovať schopnosť českej a slovenskej spoločnosti riešiť životné problémy ľudí prostredníctvom sociálnej práce;
- podporovať kvalitu sociálnej práce a profesionalizáciu praxe sociálnej práce;
- prispievať k rozvoju sociálnej práce ako vedeckej disciplíny a k skvalitneniu vzdelávania v sociálnej práci;
- podporovať záujmy poskytovateľov a užívateľov sociálnych služieb.

V záujme dosiahnutia týchto cieľov bude časopis v rámci obce sociálnych pracovníkov a s nimi spolupracujúcich a pomáhajúcich pracovníkov iných odborov podporovať:

- postoje, ktoré považujú odbornosť a ľudskosť za rovnocenné kritériá kvality sociálnej práce;
- postoje, ktoré kladú dôraz na prepojenie teoretického zdôvodnenia postupov sociálnej práce s jej praktickou orientáciou na problémy klientov a ich reálne možnosti;
- súdržnosť všetkých, ktorí sa angažujú v prospech riešenia problémov klientov prostredníctvom sociálnej práce;
- otvorenú, odlišnosti chápajúcu, poučenú a vecnú diskusiu v rámci obce sociálnych pracovníkov;
- chuť a záujem sociálnych pracovníkov vidieť samých seba očami iných.

Anotace čísla 3/2018

Kritické perspektivy v sociální práci

Critical Perspectives in Social Work

Kritické perspektivy v sociální práci vycházejí z kritické či radikální teorie a jsou chápány jako protiklad k „tradičním“ a individuálně založeným přístupům. Radikální směry jsou zakotveny v moderně a původ oprese připisují ekonomickým (třídním) nerovnostem. Vyžadují fundamentální změnu celkového společenského uspořádání. Kritické směry navazují na postmoderní tradici a příčiny oprese vidí v identitě člověka (v genderu, etnicitě, sexuální orientaci a dalších). Realita je zde konstruována každým z nás, takže nemůžeme nacházet globální řešení těchto problémů.

Na obecné úrovni se tyto přístupy liší v tom, co považují za zdroj útlaku a jakým způsobem se s útlakem ve společnosti vyrovnávají. Obě zaměření však můžeme označit za progresivní praxi v širším slova smyslu, zabývající se analýzou a transformací mocenských vztahů (Healy, 1999; Turbett, 2014).

Pojmem „kritické perspektivy“ proto pro účely tohoto čísla zastřešujeme pluralitu přístupů a perspektiv, zejm. kritickou sociální práci, radikální sociální práci, radikální komunitní práci, strukturální sociální práci, feministickou sociální práci, anti-rasistickou, antidiskriminační a antiopresivní praxi (Fook, 2002; Janebová, 2014; Turbett, 2014), ale také postmoderní (Fook, 2002; Janebová, 2014), konstrukcionistické a narativní přístupy v sociální práci (Fook, 2002). Mnohé z těchto teoretických konceptů jsou v českém prostředí tematizovány a diskutovány. Co podle našeho názoru zcela chybí, je koncipování a institucionalizování metod sociální práce, které z těchto přístupů vychází.

V čísle vítáme výzkumné příspěvky či texty podložené důslednou teoretickou diskusí, které by přispěly k zodpovězení následujících otázek:

- Jak v sociální práci uplatňujeme či můžeme uplatňovat koncept zplnomocnění?
- Jak používáme či můžeme při výkonu sociální práce používat kritickou reflexi?
- Je politický aktivismus využitelným nástrojem užívaným v sociální práci a za jakých podmínek?
- Jak v sociální práci pracujeme nebo můžeme pracovat s analýzou moci, či s útlakem a jakými metodami mohou sociální pracovníci k transformaci mocenských vztahů přispívat?
- Jak realizujeme či můžeme realizovat sociální práci jako diskurzivní praxi?

Na návrhy autorů článků, rozhovorů, komentářů a úvah k tomuto tématu se těší editorky čísla.

Doc. PhDr. Alice Gojová, Ph.D.,
Mgr. Eliška Černá, Ph.D.,
editorky čísla

Použité zdroje:

- HEALY, K. 1999. Power and activist social work. In: PEASE, B.; FOOK, J. *Transforming social work practice: postmodern critical perspectives*. London: Routledge.
- JANEBOVÁ, R. 2014. *Kritická sociální práce*. Hradec Králové: Gaudeamus.
- TURBETT, C. 2014. *Doing Radical Social Work*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- FOOK, J. 2002. *Social Work: Critical Theory and Practice*. London: SAGE Publications.

Pokyny pro autory

(zkrácená verze, plný text je dostupný na www.socialniprace.cz)

Časopis vychází čtyřikrát ročně v českém a slovenském a dvakrát ročně v anglickém jazyce a publikuje co nejširší spektrum článků relevantních pro sociální práci. Články mohou být zaměřeny na jakýkoliv aspekt praxe, výzkumu, teorie či vzdělávání. Časopis je rozdělen na tištěnou akademickou část a online publicistiku dostupnou na www.socialniprace.cz. Zatímco akademická část referuje o výzkumu a informuje o zajímavých knihách, online publicistická část je určena pro publikaci tematicky atraktivních námětů z praxe zpracovaných různorodými publicistickými žánry. Tištěná část časopisu má následující strukturu:

1. Editorial
2. Studie, výzkumy, analýzy
3. Recenze knih

1. Pokyny autorům studií, výzkumů a analýz

Redakce přijímá příspěvky, které odpovídají profilu časopisu. Zasláný příspěvek musí být určen výhradně pro publikaci v časopise Sociální práce / Sociální práce. Počet příspěvků od jednoho autora je omezen na dva za jeden rok.

Nabídka rukopisů a recenzní řízení

Akademickým textem se pro účely našeho časopisu rozumí výzkumná, popř. přehledová stať (teoretická, historizující aj.). Předpokladem zařazení příspěvku do recenzního řízení je skutečnost, že v textu autor systematicky pracuje s relevantními prameny, objasňuje výzkumnou metodologii a s ohledem na svůj výzkumný cíl prezentuje také zjištění. Vzhledem k profesnímu charakteru časopisu preferujeme texty, které obsahují vedle zmíněných aspektů také aplikační dimenzi, v níž autor objasňuje relevanci svých zjištění v kontextu sociální práce.

Recenzní řízení je oboustranně anonymní a je prováděno dvěma na sobě nezávislými recenzenty. Studentské práce procházejí jedním recenzním řízením. Práce jsou posuzovány po stránce obsahové i formální. V případě potřeby může být práce vrácena autorům k doplnění či k přepracování. Na základě posudků bude rozhodnuto o jejich přijetí či odmítnutí. Ve sporných případech rozhoduje editor čísla. Redakci se prostřednictvím e-mailové komunikace zasílají dvě provedení rukopisu. Jedno z nich nesmí obsahovat žádné údaje, které by mohly vést k identifikaci autora. Druhé provedení přispěvatele odešle v kompletní verzi.

Redakce si vyhrazuje právo provádět drobné stylistické úpravy. Nevyžádané rukopisy a přílohy se nevracejí.

Rozhodnutí o vydání

O výsledku recenzního řízení je autor vyzooměn nejpozději do šesti měsíců od data obdržení stať.

Náležitosti rukopisu

Text musí být napsán v souladu s platnými jazykovými normami (viz plná verze Pokynů autorům na www.socialniprace.cz).

- I. Titulní strana** obsahuje výstižný a stručný název práce v češtině – nebo slovensky ekvivalent – a v angličtině, jména všech autorů, biografickou charakteristiku a v poznámce pod čarou také afilaci autora.
- II. Český nebo slovenský abstrakt** v rozsahu maximálně 200 slov.
- III. Klíčová slova** v češtině (slovenštině).
- IV. Abstrakt** v angličtině v rozsahu maximálně 200 slov.
- V. Klíčová slova** v angličtině. Používejte prosím max. dvouvýrazová slovní spojení.
- VI. Vlastní text** (rozsah maximálně 10 000 slov).
- VII. Seznam citované literatury: Autory žádáme, aby zvýšenou pozornost věnovali přesnému a korektnímu odkazování** (viz plná verze Pokynů autorům na www.socialniprace.cz).
- VIII. Tabulky a grafy: Tabulka nesmí být širší než 14 cm. Výška písma alespoň 8–10.** Při grafech používejte laskavě výrazné kontrastní barvy (upozorňujeme, že časopis je černobílý).

2. Publikáční etika a jiné informace

Rukopisy jsou posuzovány v publikačním řízení sestávajícím z posouzení 1. oborové přiměřenosti článku jedním členem redakční rady a 2. oboustranně anonymního recenzního řízení dvěma odborníky z veřejného seznamu recenzentů umístěného na našich webových stránkách.

Texty jsou posuzovány výhradně na základě jejich intelektuální hodnoty bez ohledu na autorovu rasu, pohlaví, sexuální orientaci, vyznání, etnický původ, občanství nebo politické názory.

Redakce časopisu SP/SP vynaloží veškeré úsilí k zachování nezávislosti recenzního řízení, aby nedošlo k odhalení identit aktérů recenzního řízení.

Autor, u něhož byl prokázán plagiát nebo falšování dat, ztrácí možnost v časopise SP/SP publikovat.

Autor zasláním příspěvku uděluje souhlas k užití svého příspěvku v elektronických databázích, ve kterých je časopis SP/SP indexován. Časopis je též volně dostupný na webových stránkách www.socialniprace.cz.

Přetisknout část uveřejněného textu nebo jeho užití v jiné publikaci lze jen s citací původu textu.

Notice to Contributors

(short version, full text is available at www.socialniprace.cz)

The Journal Czech and Slovak Social Work is published four times in the Czech and Slovak language and twice in the English language each year. The journal publishes the widest range of articles relevant to social work. The articles can discuss on any aspect of practice, research, theory or education. Our journal has the following structure:

- Editorial
- Articles (academic part)
- Book reviews

1. Instructions to authors of academic articles

Editors accept contributions that correspond to the profile of the journal (see "Our mission"). The contribution has to be designated only for publishing in the journal Czech and Slovak Social Work. It can also be a contribution which has already been published in another journal, after being reviewed and supplemented.

The offer of manuscript receipt and review procedure

The academic text intended for publishing in the journal should be a research or overview essay (theoretical, historical, etc.). For the article to be accepted to the review procedure, the author of the text must work systematically with the relevant sources, explain the research methodology and present a conclusion with regard to the research goal. Because the journal has a specific professional nature, texts are preferred which also contain application aspects where the author explains the relevance of their conclusions in the context of social work.

The review process is reciprocally anonymous and is carried out by two independent reviewers. Student works are subject to single review process. Academic and student works are judged in terms of content and form. If necessary, a work may be returned to the authors for supplementation or rewriting. Based on the assessments of the review process a decision will be made to either accept and publish the article in our journal or to reject it. The Chairman of the Editorial Board will decide in questionable cases. Please send two versions of the article to the editor via e-mail. The first one may contain information which could reveal the identity of the author. The second version should be the complete and final text.

Decision to publish

Authors are informed about the result of the review process within six months from the date of receipt of the text/manuscript.

Manuscript requirements

The text must be written in accordance with applicable language standards.

- I. Front page** contains a descriptive and brief title of the article in English; the names of all authors, biographical characteristics and also contact affiliation of all authors in the footnote.
- II. Abstract** in English with a maximum of 200 words.
- III. Keywords** in English.
- IV. The text of the article** (maximum of 10,000 words).
- V. List of references:** Authors are requested to pay attention to correct and accurate referencing (see full Notice to Contributors on www.socialniprace.cz).
- VI. Tables and charts:** tables must not be wider than 14cm. Font size is to be at least 8 to 10 points. In the charts, please use contrasting colours (mind the journal is black-and-white only).

2. Ethics and other information

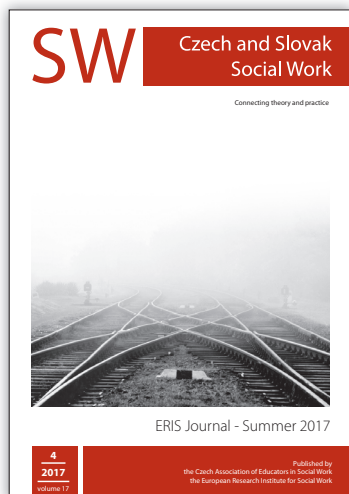
Manuscripts are assessed in the review proceedings which comprise 1. the assessment of professional appropriateness by one member of the Editorial Board, and 2. bilaterally anonymous review by two experts from the list of reviewers posted on our website.

The text is assessed exclusively on the basis of its intellectual value, irrespective of the author's race, gender, sexual orientation, religion, ethnic origin, citizenship or political views.

The editors of the journal make every effort to maintain impartiality of the review proceedings not to disclose the identity of the reviewers and other participants in the proceedings. The author whose work was demonstrably proved to contain plagiarisms or forged data shall lose an opportunity of publishing in the Journal.

By sending the article, the authors give their consent to its use in the electronic databases where the Journal is indexed. The Journal is freely available at HYPERLINK "<http://www.socialniprace.cz>".

Poslední vydaná čísla

ISSN 1213-6204 (Print)
ISSN 1805-885X (Online)

www.socialniprace.cz